

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ'NİN *RİSALE-İ
TECVÎD* İSİMLİ ESERİ İNCELEME VE TRANSKRİPSİYON

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah ÇAKAR

İstanbul
Mayıs-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ'NİN *RİSALE-İ
TECVÎD* İSİMLİ ESERİ İNCELEME VE TRANSKRİPSİYON

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah ÇAKAR

Tez Danışman

Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul

Mayıs-2023

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Murat KAYA

Üye Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA.....

Üye Doç. Dr. Veysel AKKAYA.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî ve (*Risâle-i Tecvîd*) İsimli Eserin inceleme ve Transkripsiyon” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Abdullah ÇAKAR

ÖN SÖZ

Bizleri eşref-i mahlukât olarak yaratan, İslâm ve hidâyet nimetini bizlere bahşeden, Kur'ân-ı Kerim'i okuma, okutma meyli ve iradesi veren tecvîd ve ilm-i kırâ'at alanında çalışma yapma fırsatı bahşeden ve “*Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu biz koruyacağız*” ilâhî mesajıyla Kur'ân-ı Kerim'i nüzûlundan günümüze kadar koruyan ve nihâyete kadar da koruyacak olan Allah'a (c.c) hamdolsun. Tecvîd ve kırâ'at ilminin ilk ortaya çıkışı ile ilgili faaliyetler Hz. Peygamber (sav) döneminde başlamıştır. Günümüze kadar olan süreçte de tecvîd ilmini bir alan olarak şekillendiren ve bu alanda geçmiş müktesebât üzerine yeni bilgiler ilâve ederek bu sahada farklı dillerde Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Türkçe eserler ortaya koyan âlimler olmuştur. Ortaya konulan bu literatürün bir kısmı kayıp iken, diğer bir kısmı ise İslâm beldelerindeki birçok kütüphane ve arşivlerde elyazması olarak yer almaktadır.

İşte çalışmamızın ana omurgasını oluşturan bu elyazmalarından biri de hicrî 11. asırda yaşamış Osmanlı egemenliğindeki Dârü's-Selâm olarak bilinen Bağdat'daki Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî tarafından kaleme alınan *Risâle-i Tecvîd* adlı el yazması eserdir. Hâkimzâde, İslâmî ilimlerin birçok farklı disiplinde Farsça Arapça ve Osmanlıca dillerinde birçok eser telif etmiştir. Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd* adlı eserinde tecvîd konularını genel hatlarıyla ele almanın yanı sıra kırâ'at imâmlarının ve râvilerinin okuyuşlarına da değinmiştir. Eseri önemli kılan hususlardan bir diğeri de konuları sistematik bir şekilde ele alması ve kendinden önceki literatürü eserinde aktarmasıdır. Hakîmzâde, eserde Hafs rivâyetini esâs almakla birlikte diğer kırâ'atler üzerinde de durmuştur. Eser bu yönüyle Tecvîd alanına önemli katkılar sunmaktadır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmakta; sonuç kısmı ile de nihâyete ermektedir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, içeriği, yöntemi ve kaynaklarına yönelik bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin *Risâle-i Tecvîd* adlı eseri ele alınmış sonrasında sırasıyla müellifin hayatı, eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra da eserin el yazma nüshaları, eserde kullanılan kaynaklar ve izlenen yöntem üzerinde durulmuş olup akabinde ise eserin tanıtımı, incelenmesi ve muhteva analizi yapılmıştır.

İkinci bölüme gelince bu kısımda eserin transkripsiyonlu çevirisine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen neticeler konunun sınırları dâhilinde değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız esnasında bizlere zaman ayırıp her fırsatta destek veren kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Murat KAYA hocama, yüksek lisans ders aşamasında bizleri sürekli araştırmaya teşvik eden ve bu minvalde yardımcı olan Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA, Prof. Dr. Ömer ÇELİK, Prof. Dr. Erdoğan BAŞ ve Doç. Dr. Veysel AKKAYA Hocalarıma; Kırâ'at ilmini rahle-i tedarislerinden geçerek okuduğum Ramazan PAK-DİL, ve Mustafa DEMİRKAN hocalarıma; eserin transkripsiyonunda bize yardımcı olup teknik anlamda yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK, Arş. Gör. Mehmet Beşir ERGİN, yakın zamanda rahmet-i rahmana kavuşan Cemil AÇAN, Mehmet KÖPRÜLÜ, Arş. Gör. Hamza ÖZEN Hocalarıma ve son olarak yüksek lisans eğitimi boyunca benden desteklerini esirgemeyen Kızım Melike ÇAKAR' a ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Nihâyetinde araştırmamızın bu alanla ilgili çalışma yapmak isteyenlere yardımcı olmasını yüce Allah'tan niyaz ederim.

Abdullah ÇAKAR

İstanbul 2023

ÖZET

HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ VE *RİSALE-İ TECVİD* İSİMLİ ESERİ İNCELEME VE TRANSKRİPSİYON

Abdullah ÇAKAR

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA
Mayıs-2023, 103 + xiv Sayfa

17. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî, Bağdat'ın Darüs-Selam semtinde yaşamış, hayatını ilim okumak ve okutmakla geçirmiş büyük bir âlimdir. Aynı zamanda o İslami İlimlerin farklı alanlarında kendini yetiştirmiş; Arapça, Farsça ve Osmanlıca eserler yazmış bir bilginidir. Onun *Risâle-i Tecvîd* adlı eseri Tecvîd ilmi alanında günümüze kadar gelen yegâne eserlerinden biri olduğu için araştırmamızın konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi, planı ve araştırma konusuyla ilgili literatür hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölüm ise iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda “Bir eseri en iyi anlamının onu yazan kişiyi tanımaktır” mantığından hareketle öncelikle Hakîmzâde'nin hayatı, eserleri incelenmektedir. Daha sonraki kısımda ise tezin muhtevası ayrıntılı bir şekilde irdelenmektedir. Hakîmzâde'nin sistemine sadık kalmak amacıyla olabildiğince onun takip ettiği başlıklandırma ve sıra kullanılmıştır. Fakat birkaç yerde tecvîd kitaplarındaki sıraya dikkat edilmiştir. Bu kısımda öncelikle tecvîd ilminin önemi üzerinde durulmakta sonrasında istiaze ve besmele gibi konularla devam edilmektedir. Devamında ise tecvîd konularının her biri işlenmektedir. Hakîmzâde, söz konusu tecvîd bahislerinden bahsederken bol örnekler vermekte ayrıca başka âlimlerin fikirlerini de yer yer vermektedir. İkinci bölümde ise Hakîmzâde'nin Tecvîd'le ilgili risâlesinin transkripsiyonu verilmiştir.

Hakîmzâde'nin tecvîdle ilgili risalesini kısaca değerlendirmek gerekirse onun tilâvet konusunda Âsım kırâ'ati ve Hafs rivâyetini esas almakla birlikte yer yer Âsım kırâ'ati dışındaki kırâ'at alimlerinin uygulamalarına da yer verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tecvîd kurallarını izah ederken ittifak ve ihtilâf edilen meseleleri ele almaya özen

gösterdiği mülâhaza edilmektedir. Hakîmzâde, eserinde işlemiş olduğu tecvîd kaide-
lerini ele alırken kırâ'at imâmîlarının ve tecvîd alimlerinin okuyuş ve uygulamalarını
karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî, *Risâle-i Tecvîd*, Kur'ân,
Kırâ'at, Tefsir.

ABSTRACT

HAKÎMZÂDE MUHAMMAD AL-BAĞDÂDÎ AND HIS WORK TITLED RİSÂLE-İ TAJWÎD ANALYSIS AND TRANSCRIPTION

Abdullah ÇAKAR

Master, Temel İslam Bilimleri

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Murat KAYA

May-2023, 103 + xiv Pages

17 th century Ottoman scholar Hakîmzâde Muhammed al-Baghdadi; He lived in the neighborhood of Dar al-Salam's Baghdad, spent his life studying and teaching knowledge and lived Islam. He was a scholar who was trained in different branches of knowledge and wrote works in Arabic, Persian and Ottoman Turkish. The work titled Risâle-i Tajwîd, which is the subject of this research, is Hakîmzâde's It is his manuscript work on Tajwîd.

The work consists of two parts, the first part consists of seven main headings and detailed sub-sections of these headings. In the Muqaddimah, the subjects of istiâze and bismela are given meaning and the details of tajwîd are given on this subject. In the main chapters of the work, topics such as mahâric-i hurûf, sıfât-i hurûf, calcala, waqf and iptida are detailed in detail with examples.

The second part consists of eight chapters and a hatime. Muqaddima: It started with hadiths emphasizing the importance of starting to read the Qur'an with istiâze and basmala, and all the chapters such as the first chapter, nûni sakine and tenvin, med and kasır, ihfa and its types were explained respectively with abundant examples.

In the last part of the conclusion, he gave examples of the verses that cause one to disbelieve if one does not make waqf while reciting the Qur'an, explained the topics of mahâric'ul hurûf and adjectives in couplets, and concluded by listing the names of the imams and narrators of the Qiraat of the Seb'a (seven ahru/ seven letters).

In the book, although the author based the recitation on the Qur'an of Asim and the Hafs narration, he also included the practices of Qur'anic scholars other than the Qur'an of Asim. While explaining the rules of tajwid, the issues that they agree with and that are controversial are also mentioned. The reading and practices of the Qiraat imams and tajwîd scholars have been evaluated comparatively within the framework

of the scope limitations while dealing with the tajwīd principles that the author dealt with in his work.

Keywords: Hakîmzâde M. al-Baghdadi, *Risâle-i Tajweed*, Qur'an, Qiraat, Exegesis.

İÇİNDEKİLER

İçindekiler

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÇEVİRİ/TRANSKRİPSİYON YAZI ALFABESİ	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	3
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği	3
1.4. Tez Konusunun Önemi ve Özgünlüğü	5
1.5. Yöntem	5
1.6. Tez Konusuyla İlgili Literatür Analizi	6
1.7. Tezin Planı.....	8
İKİNCİ BÖLÜM	9
HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ VE RİSÂLE-İ TECVÎD İSİMLİ ESERİ İNCELEME VE TRANSKRİPSİYON	9
2.1. Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî.....	9
2.1.1. Hayatı	9
2.1.2. Eserleri	11
2.2. Risâle-i Tecvîd	13
2.2.1. Eserde Kullanılan Kaynaklar.....	13
2.2.2. Eserin Muhtevâsı.....	15
2.2.2.1. Tecvîd İlminin Önemi.....	15
2.2.2.2. İsti'âze ve Besmele	17
2.2.3. Tenvîn ve Sakin Nûn'a Dair Hükümler	20

1.2.4. Hâ (هَاء) Harfinin Yazımı	29
1.2.5. Med ve Kasr İle İlgili Konular.....	32
1.2.6. Râ İle İlgili Hükümler.....	37
1.2.7. Teşdîd ve Çeşitleri	39
1.2.8. Mâ Harfi ve Çeşitleri	42
1.2.9. Vakf.....	42
1.2.10. Kur'ân'ı Okuyuş Hataları (Lahn).....	44
1.2.11. Harflerin Mahreçleri Ve Sıfatları.....	46
1.2.12. Kırâ'at İmâmları.....	49
ÜÇÜNCÜ B.ÖLÜM	52
HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ'NİN <i>RİSÂLE-İ TECVÎD</i>	
İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU	52
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ	89
EK1: ESERİN ORJİNALİ	90

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
md.	: Madde, maddesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nr.	: Numara
n.ş.r.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
S.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vs.	: Vesâire

Yay. : Yayınevi

y.y. : Yayın yeri yok

ÇEVİRİ/TRANSKRİPSİYON YAZI ALFABESİ

آ	ā, a, A, Ā	ص	Ş, ş
ا	A, a, E, e	ض	Đ, đ / ž
ب	B, b	ط	Ṭ, ṭ
ت	T, t	ظ	Z, z
ث	S, s	ع	‘
ج	C, c	غ	Ġ, ġ
چ	Ç, ç	ف	F, f
ح	Ḥ, ḥ	ق	Ḷ, ḷ
خ	Ḥ, ḥ	ك	K, k
د	D, d	ل	L, l
ذ	Z, z	م	M, m

ر	R, r	ن	N, n
ز	Z, z	ڙ	ñ
ڙ	J, j	و	V, v
س	S, s	ه	H, h

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Kutsal bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has okuyuş şekilleri bulunmaktadır. Bu özel okuyuş biçimleri hem Kur'ân'da hem de hadislerde açıkça belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle "tertil" âyetlerinde Kur'ân'ın yavaş bir şekilde ve tane tane okunması gerektiği açıklanmaktadır.¹ Bu önemli referansın yanı sıra hadis-i şeriflerde de Hz. Muhammed (s.a.v) Cebrail'in Kur'ân'ı okurken âyet sonlarında vakıf yaparak durduğunu, harfleri mahreçlerinden tek tek çıkardığını, kırâ'at yaparken sesini güzelleştirdiğini, medleri uzattığını ve tilavet ettiğini belirtmiştir.²

Bu rivayetlerden Kur'an-ı Kerim'i isteyen istediği şekilde okuyamayacağı, bu işin sahabenin inisiyatifine bırakılmadığı ve bunun belirli kâide ve kurallarının olduğu öğrenilmektedir.

Kur'ân'ın bir hayat kitabı olması bakımından kendine has okuyuş biçimlerine sahip olmasının yanı sıra harflerini teşkil eden ve telaffuzuyla ilgilenen ilme Tecvîd ilmi adı verilmektedir. Türkçe ve Arapça literatüründe tecvîdin birbirine yakın birçok tanımı yapılmıştır. Ortaya konulan bu tanımların bir kısmı teorik yönü ile ilgili iken; diğer bir kısmı ise pratik yönüyle alakalı olmuştur. Tecvîd ilminin teorik kısmı konusunda yapılan tanımlardan biri de Saçaklızâde el-Mer'aşî' ye aittir. O, tecvîd ilmini "علم يبحث فيه" Kendisinde harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilim" olarak tanımlamıştır.³ Pratik yönüyle tecvîdin tanımını yapanların başında ise İbnü'l-Cezerî ve İmâm Birgivî gelmektedir. Söz gelimi İmâm Birgivî tecvîdin tanımını "ملكة يقتدر بما على إعطاء كل حرف حقه ومستحقها" Kendisi ile harflerin lâzımî ve ârızî sıfatlarını

¹ el-Furkân, 25/32; el-Müzzemmil, 73/4.

² Süleyman b. Ahmed Abü'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), c. 9, 137.

³ Saçaklızâde Muhammed el-Mer'aşî, *Cühdü'l-Mukill ve Şerhu Cühdü'l-Mukill*, (Konya: y.y, 1873), 4.

vermeye muktedir olunan bir meleke” şeklinde yapmıştır.⁴ İbnü'l-Cezerî'nin ortaya koyduğu tanım ise İmâm Birgivî'nin tanımına yakındır. Şöyle ki o tecvîd ilmini “ وهو إعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها ورد كل واحد لأصله Harflerin her bir sıfattan hakkını ve müstahakkını vermek ve her bir harfi aslına götürmek” olarak tanımlamıştır.⁵

Yukarıdaki tanımda yer alan “حقها” ile sıfat-ı lâzime, “مستحقها” ile sıfat-ı ârızî, “لأصله” ile de mahreçler kastedilmektedir.⁶ Günümüz kurrâlarından Pakdil, ortaya konulan bu tanımlardan yola çıkarak şöyle bir tecvîd tanımı yapmıştır: “Tecvîd, Kur’ân-ı Kerîm’i harflerin mahrec ve sıfatlarına uyarak doğru ve düzgün okuma alışkanlığını kazandıran bir ilimdir.”⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de tecvîd kelimesi doğrudan bir şekilde geçmemesine karşın Kur’ân’ın usulüne ve kaidesine uygun okunması ve manasının iyice anlaşılmasının gerektiği birçok âyet ve kaynaklarda mevcuttur. Kur’ân-ı Kerîm’de bu husus “*Ve onu ağır ağır okuduk*”⁸, “*Kur’ân’ı ağır ağır, tane tane oku*”⁹ âyetlerinde açık bir şekilde dile getirilmiştir. Çalışmamızın konusu olan bu eserde Tecvîd ilminde incelenen birçok detay konu bulunmaktadır. Başlıca konular arasında harflerin mahreç ve sıfatları, tenvîn, sâkin nûn ve sâkin mîmin okunuşuyla ilgili kurallar, idgam, ve çeşitleri, lâm-ı tarîf, med ve hükümleri, “râ”nın okunuşuna dair kurallar, kalkale, zamir, lafzatullahın okunuşu, sekte, Kur’ân okunurken ortaya çıkabilecek hatalar (lahn), ve çeşitleri vakıf ve ibtidâ, vaslın kuralları, revm ve işmam, Kur’ân lafızlarının ifade ettiği mânaya uygun biçimde sesin yükseltip alçaltılması ve tilâvet âdâbı gibi tecvîd konularının hemen hemen tamamına yakın hususlar işlendiği görülmektedir.

⁴ Muhammed b. Ali Birgivi, *Dürr-i Yetim*, (İzmir: y.y, 1301 (Mecmua içinde), 2.

⁵ Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, thk. Eymen Rüşdî Sevüyd, (Cidde: Dârü Nûri'l-Mektebât, 2006), 7.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 7.

⁷ Ramazan Pakdil, *Ta’lîm, Tecvîd ve Kırâ’at*, (İstanbul: Müif Yayınları, 2019), 26. Tecvîdin tarifleri ilgili geniş bilgi için bk. Pakdil, Ramazan, *Ta’lîm, Tecvîd ve Kırâ’at*, 25-26.

⁸ el-Furkân, 25/32.

⁹ el-Müzzemmil, 73/3.

Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi okuyabilmek ve doğru bir okuyuş tarzı ile anlamını daha iyi kavrayabilmek adına birçok tecvîd risalesi bulunmaktadır. Bu tezimizin konusu, yukarıdaki bilgileri desteklemek ve karşılaştırmak, müellifin kendine has özgün üslubunu incelemek amacı ile Hâkimzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin *Risale-i Tecvîd* isimli eserinin değerlendirmesinden oluşmaktadır.

1.2. Tezin Amacı

Bu çalışmanın gayesi, yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde okunması için telif edilen tecvîd risalelerinden biri olan *Risâle-i Tecvîd* adlı eserim transkripsiyonunu gün yüzüne çıkarmak ve ihtiva ettiği bilgileri diğer eserlerdeki bilgilerle mukayese ederek yeni bilgiler elde edebilmektir. Tecvîd ilmi tarihi süreç boyunca Kur'ân tilaveti konusunda hassasiyetle üzerinde durulması gereken konulardan biri olmuştur. İslami ilimlere yönelik eserler incelendiğinde Osmanlı döneminde üzerinde çalışılan çok sayıda eser arasında tecvîd ve kırâ'at konulu eserlerin az olduğu görülmektedir. Osmanlıdan itibaren tecvîdle ilgili yazılan eserlerin günümüze kazandırılması önem arz ettiğinden bu eserin bütün yönleriyle ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu ilimle ilgili yazılan eserler daha çok nesir şeklinde ortaya konmuş olmakla birlikte zaman zaman manzum eserlerin de kaleme alınmış olduğunu görmekteyiz. Şüphesiz manzum eserler konuyu daha sanatkâr ve cazip bir şekilde ortaya koymaktadır. Buda konuyla ilgili bilgilerin daha kolay öğrenilmesini ve suhuletle ezberlenmesini ve unutulmamasını sağlamaktır. Bizde bu çalışmamızda mensur eserlerden biri olan Osmanlıca kaleme alınmış Hakîmzâde Muhammed el- Bağdâdî'nin *Risale-i Tecvîd* isimli eserini gün yüzüne çıkararak bu alana katkı sunmayı amaçlamaktayız.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

XI. asırda Osmanlıca kaleme alınmış bu eserin tek bir yazma nüshası Süleymaniye kütüphanesinin İzmirli İsmail hakkı koleksiyonun içindeki kısımda 44 numara ile kayıtlıdır.

*Risâle fi 'İlmi't-Tecvîd*¹⁰ adıyla Osmanlıca kaleme alınmış olan eser, iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm yedi adet ana başlıktan ve bu başlıkların detaylandırılmış alt bölümlerinden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında, istiâze ve besmele konuları işlenmiş ve bu konu üzerine tecvîd detayları verilmiştir. Eserin ana bölümlerinde ise

¹⁰ Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 7760, 6.

sırasıyla mahâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, nûn-u sâkin ve tenvîn, râ harfinin hükmü, med ve kasr, kalkale, iklap, harf-i lîn ve vakıf ve ibtida konuları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Eserin ikinci bölümünde ise başka bir tecvîd risalesi yer almaktadır ki bu risâlenin Hâkîmzâ'denin bir önceki eserinin devamı olduğu zannedilmektedir.

İkinci risalede ise birincisinde bulunmayan bazı konulara değinildiği görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu bölüm, sekiz bab ve bir hatimededen oluşmaktadır. Mukaddime kısmında istiâze ve besmele ile Kur'ân okumaya başlamanın öneminden bahsedilmekte devamında ise klasik tecvîd kitaplarında ve eserlerinde çok fazla görülmeyecek bir şekilde tecvîd konuları sistematik bir biçimde ele alınmaktadır. Söz gelimi Hakîmzâde, giriş mahiyetinde Kur'ân'daki sûreler, âyetlerin nazil oluşu, nüzulün kaç yıl sürdüğü gibi konularda bilgi vermekte; Hz Ebubekir'in Kur'ân'ı cem' edişi, Hz Osman dönemi mushafın çoğaltılması gibi konuları detaylandırmaktadır. Sonrasında ise sırasıyla nûn-i sakine ve tenvîn, med ve kasır, ihfa ve çeşitleri, revm ve işmâm, idğamı şemsiye, lahn ve kısımları ele alınmaktadır. Hatime kısmında ise Kur'ân'da vakfedildiğinde insanı küfre sokan âyetlerden örnekler vermiş, mahâric'ul hurûf ve sıfat konularını beyit olarak açıklayarak, yedi kırâ'at imamı ve ravîlerinin isimlerini zikrederek risalesini nihâyete erdirmiştir.

Kur'ân'ın güzel ve usulüne uygun okunmasını ve doğru anlaşılmasını sağlamaya yönelik ele alınan bu risale, akademik açıdan değerlendirilmeye ve tahlil edilmeye çalışılmaktadır. Bu minvalde tez konumuzun araştırma kapsamı müellifin *Tecvîd Risalesi*'nin içeriği dikkate alınarak oluşturulmuştur. Nitekim eserde üzerinde en çok durulan husus yanlış okuyuşlardan sakınma hususudur. Kırâ'atin hatalı olması aynı zamanda yanlış anlamlara sebebiyet verebilmektedir. Bundan dolayı da müellif özellikle sahih okuyuş üzerinde özellikle durmaktadır. Bu doğrultuda tezimizin merkezinde Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin Kuran'ı hangi kırâ'at üzere okuduğu, özellikle hangi kurallara dikkat ettiği ve kırâ'at hususundaki özgün fikirleri yer almaktadır. Buna binaen araştırmamız, tezin kapsam ve sınırları dâhilinde Hâkîmzâde'nin bakış açısı ile sınırlandırılmıştır. Böylece Hâkîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin Kur'ân okumada önemli gördüğü kavramlar belirlenmiş ve bu kavramların işaret ettiği konular incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca Hakîmzâde'nin eserinde ne tür bir yöntem takip ettiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

1.4. Tez Konusunun Önemi ve Özgünlüğü

Araştırmalarımız sonucunda, Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin *Risale-i Tecvîd* adlı eseri üzerine herhangi bir akademik bir araştırma olmadığını gördük. Bu nedenle hem tecvîd anlayışını derinlemesine incelemek ve hem de Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin tecvîd üzerine olan düşüncelerini analiz etmek amacı ile bu konuyu belirledik. Tecvîd ilminde oldukça önemli bir yere sahip olan Hakîmzâde Muhammed El-Bağdâdî'nin tecvîd konularını diğer eserlerden farklı ve detaylı bir şekilde işlemesi araştırma konumuzu mühim kılan bir husustur. Ayrıca eserinde tecvîdle ilgili Hz. Peygamber (sav)'in Kur'ân-ı tecvîdli okuyuşunu, tecvîd konu ve kurallarının tamamına yakınına tatbik etmesi ve sahâbilere de bizzat takbik etmelerini emretmesini birçok örnek ve yorumlamalarla eserinde işlemesi eserin önem ve özgünlüğünü arttırmaktadır. Müellifi önemli kılan aynı zamanda onun özgünlüğünü arttıran en önemli yönü ise, Hafs kıratının dışındaki diğer kırâ'at imam ve râvîlerin okuyuşlarını değerlendirmesidir.

Bütün bunlardan öte daha önce böyle bir akademik çalışma mevcut olmadığı için araştırmamız birçok bakımdan özgün bir çalışma olacaktır. Araştırmamızdaki temel hedef ise Kur'ân-ı Kerîm'in okuyuşunda Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin bakış açısının tespit edilmesidir.

1.5. Yöntem

Tezimizde öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, ilgili eserler incelenmiş ve bunlar karşılaştırmalı olarak tahlile tabi tutulmuştur. Bu anlamda çalışmamız nitel bir araştırmadır. Çalışmamızı Hakîmzâde'nin risalesi ve genel anlamda tecvîd terminolojisi kapsamında sınırlandırdık. Bu bağlamda ilk olarak müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgileri tespit etmeye çalıştık. Bunu ise el yazmaları ve günümüz kaynakları üzerinden yapmaya çalıştık. Yanı sıra eserin el yazma nüshaları üzerinden müellifin kullandığı yöntem ve kaynaklar üzerinde durmaya çalıştık. Sonrasında ise tecvîd ilminde kullanılan ana başlıklar üzerinden ilerleyerek diğer tecvîd eserleriyle de mukayeseler yapmaya çalıştık. Bu bağlamda Hâkîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin *Risâle-i Tecvîd* adlı Osmanlıca olarak kaleme alınmış eseri baştan sona taranmış ve eserin muhtevası çalışmamızda ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece müellifin ese-

rinde tecvîdle ilgili elde edilen bilgileri tahlil edilip yorumlanmaya çalışılmıştır. Müellifin ele aldığı konulara sadık kalarak onun fikirlerini takip ettiği başlıklar üzerinden başka eserlerle karşılaştırmalı olarak analiz ve değerlendirmeye tabi tutmaya çalıştık.

1.6. Tez Konusuyla İlgili Literatür Analizi

Hakîmzâde ile ilgili sadece bir çalışma yapılmıştır. Söz konusu eser de makale düzeyindedir. Yazar, “Mebâdiüü ma’rifeti’l-vukûf nazmu’ş-Şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî eş-Şehîr Hakîmzâde: Dirâsetun ve Tahkîkun ve Şerhun”¹¹ adıyla müellifin *Mebâdiüü ma’rifeti’l-vukûf* isimli risâlesini tahkik etmiştir. Bu eser dışında ise Hakîmzâde’nin herhangi bir eseri tikel ve tümel olarak şimdiye kadar bir akademik çalışmaya konu edinilmemiştir. Çalışmamız bu yönüyle alanında özgün bir çalışmadır.

Yazar, söz konusu bu makalesinde öncelikli olarak Hakîmzâde’nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında genel bilgiler verdikten sonra *Mebâdiüü ma’rifeti’l-vukûf* adlı risaleyi tahkik ve tahlil etmiştir. Görüldüğü üzere bu eserde çalışmamıza konu olan *Risâle-i Tecvîd* adlı eseri konu edinilmemiştir. Çalışmamız bu yönüyle daha önce ifade edildiği üzere bu araştırma ile benzerlik arz etmemektedir.

Son dönemde metod bakımından çalışmamıza benzer tezler de kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan birisi Mehmet Alataş’ın “Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd İsimli Eserinin Tanıtım ve Edisyon Kritiği” isimli yüksek lisans çalışmasıdır.¹² Bu bağlamda zikredebileceğimiz bir diğer çalışma da Fatma Yayla’nın yüksek lisans seviyesindeki “el-Kavlü’s-sedid fi İlmi’t-tecvîd” ile “Tuhfetü’l-etfal” isimli tecvîd eserlerinin usul ve

¹¹ Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedâniyy, “Mebâdiüü ma’rifeti’l-vukûf nazmu’ş-Şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî eş-Şehîr Hakîmzâde: Dirâsetun ve tahkîkun ve Şerhun”, *Mecelle tu Külliyyeti’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye ve’l-Arabiyye*, (36) (2007),

¹² Mehmet Alataş, *Mustafa B. Ali ve Risâle-İ Tecvîd İsimli Eserinin Tanıtım Ve Edisyon Kritiği*, Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2001.

muhteva yönünden karşılaştırılması” adlı tezidir.¹³ Bu çalışmalar salt metod yönü itibariyle çalışmamıza ışık tutmaktadır. Çalışmamızda bu yöntemlerden azâmî derecede istifade edilmiştir. Bu minvaldeki son çalışma ise Abdullah Akyüz ’ün “Osmanlı Kırâ’at Âlimleri”¹⁴ isimli yüksek lisans çalışmasıdır.

Yine modern dönemlerde farklı minvâllerde tezler de kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Adem Taş’ın “İbnü’t-Tahhân ve Tecvîd İlmindeki Yeri” isimli yüksek lisans çalışması¹⁵, Muhammet Lütfü Tatlısu’nun “Abdulvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî’nin el-Mûdih fi’t-Tecvîd Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri” adlı yüksek lisans tezi¹⁶, Hayrunnisa Nefes’in “Hamdullah b. Hayreddin’in Cevâhiru’l-İkyân fi Şerhi Umdeti’l-İrfân Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri” isimli doktora tezi¹⁷ ve İbrahim Tetik’in “Tecvîd İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci”¹⁸ adlı doktora tezi sayılabilir.

Yukarıda da mülâhaza edildiği üzere kaleme alınan çalışmaların geneli hem konu itibariyle hem de muhteva itibariyle çalışmamızdan farklı bir yapı arz etmektedir. Veri

¹³ Fatma Yayla, “*el-Kavlü’s-sedid fi İlmi’t-tecvîd*” ile “*Tuhfetü’l-etfal* isimli tecvîd eserlerinin Usul ve Muhteva Yönünden Karşılaştırılması”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.

¹⁴ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâ’at Alimleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

¹⁵ Adem Taş, *İbnü’t-Tahhân ve Tecvîd İlmindeki Yeri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

¹⁶ Muhammet Lütfü Tatlısu, *Abdulvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî’nin el-Mûdih fi’t-Tecvîd Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri*, Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bayburt, 2021.

¹⁷ Hayrunnisa Nefes, *Hamdullah b. Hayreddin’in Cevâhiru’l-İkyân fi Şerhi Umdeti’l-İrfân Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, 2021.

¹⁸ İbrahim Tetik, *Tecvîd İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

tabanlarında inceleyebildiğimiz kadarıyla konumuzla alakalı yukarıdaki Arapça makale dışında herhangi bir makale, tez veya kitap çalışmasına rastlanılmamıştır. Çalışma sırasında ise yukarıda bahsi geçen yüksek lisans ve doktora tezlerinin metodlarından faydalanılmıştır.

1.7. Tezin Planı

“Hâkimzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin Tecvîd Risalesi” adlı tezimiz Giriş ve iki bölümden oluşmakta olup sonuç kısmı ile de nihâyete ermektedir.

Giriş bölümünde araştırmanın konusuna, amacına, içeriğine, yöntemine ve kaynaklarına yönelik bilgiler sunulmuş ve nihâyette litaratür taraması yapılmıştır.

Birinci bölümde ise Hakîmzâde Muhammed el- Bağdadî'nin *Risâle-i Tecvîd* adlı eseri ele alınmış sonrasında sırasıyla müellifin hayatı, eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra da eserin el yazma nüshaları, eserde kullanılan kaynaklar ve izlenilen yöntem üzerinde durulmuş olup akabinde ise eserin tanıtımı, incelenmesi ve muhteva analizi yapılmıştır.

İkinci bölümde eserin transkripsiyonlu çevirisine yer verilmiş, sonuç kısmında ise çalışmamızdan elde ettiğimiz verileri konu çerçevesinde değerlendirerek neticelendirmiş bulunmaktayız.

İKİNCİ BÖLÜM

HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ VE RİSÂLE-İ TECVÎD İSİMLİ ESERİ İNCELEME VE TRANSKRİPSİYON

2.1. Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî

2.1.1. Hayatı

Tam adı Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî'dir. Nitekim kendisinin yazmış olduğu manzûm eserinin girişinde de ismi Muhammed b. Abdülhamîd el-Bağdâdî olarak geçmektedir. Ancak Hakîmzâde olarak meşhur olmuştur.¹⁹

Bunun yanı sıra yine Hakîmzâde, *el-Lüm'atü'l-Muhammediyye fî medhi hayri'l-be-riyye* adlı eserinin girişinde tevâzu babından kendisinin pek bir kıymetinin olmadığını belirttiikten sonra tam ismini Muhammed b. Abdülhamîd el-Bağdâdî olarak ifade etmiştir.²⁰ Bağdadî olarak künyelenmesi ise Bağdâdlı olmasından ileri gelmektedir. Müellif, Hz. Peygamber'in hicretinden sonra yaklaşık 1000/1591 yılında dünyaya gelmiş olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

Âlimlerin biyografilerine yer veren tabakât ve terâcim kaynaklarının çoğu müellifin hayatı hakkında yeterli bir bilgiye yer vermemiştir. Bundan dolayı müellifin hayatı hakkındaki malumatlar oldukça sınırlıdır. Hakîmzâde'nin bizzat kendisi de birçok eserinde kendi hayat hikâyesi hakkında çok az malûmat vermektedir. Fakat verdiği bilgilerden yola çıkarak gerek te'lîf gerekse de tasnîf olsun İslâmî ilimlerin birçok farklı sahasında tedris faaliyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hakîmzâde'nin kırâ'at kişiliğinin yanısıra edîp şahsiyetinin de bâriz bir şekilde tebellür ettiğini, Modern dönem bilginlerinden olan Yakub Serkîs, Hakîmzâde'nin şairlik

¹⁹ Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedâniyy, "Mebâdiüü ma'rifeti'l-vukûf nazmu'ş-Şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî eş-Şehîr Hakîmzâde: Dirâsetun ve tahkîkun ve Şerhun", *Mecelletu Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye*, (36) (2007), 26.

²⁰ Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedâniyy, "Mebâdiüü ma'rifeti'il-vukûf nazmu'ş-Şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî", 26.

yönünü ele alan bir eser yazmıştır. Söz konusu eserde müellif, Seyyid Nu'mân el-Hillî isimli bir zâtın kaleme aldığı kaside ve şiirlerini Hakîmzâde'ye göndermiştir. Hakîmzâde de kendisi bu şiiri detaylı bir şekilde incelediğini ve beğendiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine o, "Nu'mân'a" diye başlayan bir şiirle övgüde bulunmuştur.²¹ Bütün bunlar, Hakîmzâde'nin ilmî kişiliğinin yanısıra edîp ve şâirlik yönünün de olduğunu destekler mahiyettedir. Ayrıca eserleri kısmında da değinileceği üzere Hz. Peygamber'in medhine dair bir kaside yazması ve sonrasında onu ayrı bir eserde şerhetmesi de onun şâir yönünün teyid eden bir diğer delildir.

Genel ve özel nitelikli tabakât kitapları vefatı hakkında da kesin bir bilgi vermemektedir. Buna bağlı olarak vefatı hakkında birçok farklı görüş yer almaktadır. Buna göre bir kısım kaynaklar vefatının hicrî 1050/1640 iken, bir diğer görüşe göre ise 1059/1649'dur. Modern dönem araştırmacılarından biri ise müellifin vefatının *el-Lüm'atü'l-Muhammediyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı risâlesini 1060 yılında kaleme aldığını dikkate alarak Hakîmzâde'nin 1066 yılında vefat ettiğini belirtir.²² Ancak çalışmamızın temel konusu olan *Risâle-i Tecvîd* adlı eserinin hâtimesinde eserin 1085 Çarşamba günü Rebbiulevvel ayında risâleyi tamamladığı kaydedilir.²³ Buradan hareketle Hakîmzâde'nin vefatının 1085 ve sonrasında olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan söz konusu eserinin talebesi tarafından yazılmış olması da mümkündür. Fakat tam olarak ne zaman vefat ettiği ise tarafımızca tespit edilememiştir.

Hicri 11. asır Bağdât'ına bakıldığında Türklerin Büveyhî hâkimiyetini sona erdirip Bağdât'ı himâye altına aldıkları bir dönemle karşılaşılmaktadır. Kâim-Biemrillah'ın (hilâfeti 1031-1075) Abbasî halifesi olduğu bu dönem siyasî açıdan önemlidir. Çeşitli fitne ve huzursuzluklara rağmen Bağdât, ilim ve kültür merkezi olma özelliğini bu dönemde de korumuştur. Karışıklıkların olduğu bu dönemde Nizâmiye Medresesi'nin açılması da (459/1067) ilme verilen değere işaret etmektedir. Kıraat, hâdis, tefsir, fıkıh

²¹ - نعمان الأعرجي: 455 Bk. 455 ilgili geniş bilgi için (القرن الحادي عشر الهجري (imamhussain.org) (Erişim Tarihi 15.01.2023).

²² وقفة مع محقق منظومة مبادئ معرفة الوقوف لحكيم زاده البغدادي - ملتقى أهل التفسير (mtafsir.net) (Erişim Tarihi 06.08.2022).

²³ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 29a.

ve siyaset ilimlerinin gelişme gösterdiği bu dönemde Mâverdî (öl. 450/1058) ve Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ (öl. 458/1066) gibi alimler ön plana çıkmaktadır.²⁴

2.1.2. Eserleri

Müellifin İslâmî ilimlerin muhtelif alanlarında mahtût birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

Evkâfü'l-Gufrân: Bu eser, Kur‘ân’daki gufrânla ilgili manzum bir eserdir. Eserin birçok mahtût nüshası bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye’de bulunmaktadır. Bu nüsha hicri on dördüncü asırda yazılmıştır. Söz konusu eser; tecvîd ve tefsir gibi ulûmü'l-Kur‘ân ilimlerini içeren bir mecmûada yer almaktadır.²⁵

Risâle fî Tecvîdi'l-Kur‘ân: Çalışmamızı oluşturan eserdir. Eser hakkında detaylı bilgi ilgili başlık altında verilecektir.

Şerhu'l-Kasîde: Müellifin kaleme aldığı *el-Lüm‘atü'l-Muhammediyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı esere yazdığı bir şerhtir. Aynı şekilde bu eserin de birçok nüshası bulunmaktadır.²⁶

el-Lüm‘atü'l-Muhammediyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye: Yukarıda bahsi geçen eserdir.

Mebâdiüü Ma‘rifeti'l-Vukûf: Müellifin bu eseri Kur‘ân’da yer alan vakıfların temel ilkelerini öz bir şekilde ele almaktadır. Manzûm olan bu eser, Muhammed b. İbrâhîm b. Fazıl el-Meşhedânî tarafından 2007 yılında Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye dergisinde tahkikli bir şekilde yayımlanmıştır. Hakîmzâde bu eserinde kırâ‘at imâmının bu konuda büyük bir çaba ortaya koyduklarını belirttiikten sonra bu alandaki Secâvendî gibi âlimlerin görüşlerini ele almıştır. Eserin hâtimesinde

²⁴ Abdülkerim Özeydın, “Kâim-Biemrillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/210-211.

²⁵ Salâh Muhammed el-Haymî, *Fehârisü ulûmi'l-Kur‘âni'l-Kerîm li mahtûtâti Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, (Dımaşk: Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983), c. 1, 119.

²⁶ Merkezü'l-Melik Faysal, *Hizânetü't-turâs*, c. 52, s. 844.

ise müellif, Kur'ân kelimelerindeki vakıfların bilinmesine teşvik eden âlimlerin faziletine yer vermiş ve âlimlerin revm ile işmâm arasındaki görüş farklılıklarını zikretmiştir.²⁷

Manzûmetun Bedî'iyetun fî'l-Medh: Bu eser, Hz. Peygamber'in medhi hakkında telif edilen manzum bir risâledir.²⁸

Ürcûzetü fî Beyâni Aksâmi Mevâdi 'i'l-Vakf fî'l-Kur'ân-ı Kerîm: Yüz sayfalık bir el yazmanın içinde bulunan bu manzum eser, 4 varaktan oluşmaktadır. Eser, 43 beyitten meydana gelmekte olup Üsküdar Hacı Selimağa kütüphanesine kayıtlıdır. Eser genel olarak vakıf, vakfin kısımları, sekte ve vasıl hakkındadır. Bu manzum eser, ilk defa tarafımızdan ortaya çıkarılmış ve akademi dünyasına sunulmuştur. Zira Türk ve Arap dünyasında bu eser ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Müellifin hayatını ve birçok eserini konu edinen Arapça bir çalışmada ise, bu eser göz ardı edilmiş ve çalışmaya konu edinilmemiştir.²⁹ Eser, Allah'a övgü ve Hz. Peygamber'e salavâttan sonra tecvîd konusuna giriş yapmakta, âlimlerin ve kurrâların Kur'ân'ı tertil üzere okumaktan maksadın harflerin tecvîdi olduğu konusunda icmâ ettiklerini söylemektedir. Müellif, ardından harflerin tecvîdinin önemsenmesi gerektiğine vurgu yapmakta, Kur'ân'daki vakıfları bilmenin ise ondan sonra geldiğini ifade etmektedir.

Eserleri genel olarak incelendiğinde onun kırâ'at ve şairlik yönünün ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Hakîmzâdenin diğer alanlarda eser kaleme alıp almadığını tespit etmek ise zordur. Zira genel tababât kitaplarının geneli sözü geçen eserler dışında başka bir esere atıf yapmamaktadır. Burada iki ihtimalden söz etmek mümkündür. Buna göre ya Hakîmzâde çok sayıda eser yazmış; Ancak bunların çoğu günümüze

²⁷ Söz konusu eser hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedâniyy, "Mebâdiü ma'rifeti'il-vukûf Nazmu'ş-Şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî eş-Şehîr Hakîmzâde dirâsetun ve tahkîkun ve şerhun", 13-39.

²⁸ İlgili eserlerin tümü hakkında detaylı bilgi için bk. *el-Gadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne*, 47-48; *Fihrisü Mahtûtati'l-Evkâf fî'l-Kuveyt*, 3743; *Keşşâfu'l-Fehâris*, 249 (Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedâniyy'den naklen).

²⁹ Bk. Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedâniyy, "Mebâdiü ma'rifeti'il-vukûf nazmu'ş-Şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî eş-Şehîr Hakîmzâde dirâsetun ve tahkîkun ve şerhun", 28.

ulaşmamış, buna bağlı olarak kaynaklarda da zikredilmemiştir. Bir diğer ihtimâlê göre ise Hakîmzâde, birçok eser telif etmiş, ancak bunlar İslâm dünyasının birçok kütüphanesinde yazma halindedir. Yazma halinde olan bu eserlerin de küçük risâleler halinde olması mümkündür. Küçük risâleler olması durumunda bunların mecmualarda yer alması da mümkündür. Bu durumda eserlerinin resmî kayıtlarda bahsedilmemiştir. Fakat bütün bunların yanısıra yaptığımız araştırmalar neticesinde yukarıda bahsi geçen *Ürcûzetü fî Beyâni Aksâmi Mevâdi 'i 'l-Vakf fî 'l-Kur 'ân-ı Kerîm* isimli eseri dışında bir divânı da vardır. Bu divân, kaynaklarda Divânü Muhammed b. Abdülhamîd ismiyle yer almaktadır. Âgâ Büzürk Tahrânî, *ez-Zeri 'a* adlı eserinde eserin ismini zikretmekle iktifâ etmiş, bunun dışında farklı bir bilgiye yer vermemiştir.³⁰ Diğer taraftan bu eserin yukarıda bahsi geçen kasidelerden biri olma ihtimâlini belirtmekte fayda vardır. Esere ulaşamadığımız için bunun farklı bir eser olup olmadığını tespit edemedik.

2.2. Risâle-i Tecvîd

Müellifin söz konusu bu eserinin tek bir yazma nüshasına ulaştık. Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nin İzmirli İsmail Hakkı koleksiyonunda 44 numara ile kayıtlıdır.

2.2.1. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Risâle-i Tecvîd'de konuyla ilgili temel kaynaklardan istifade edildiği görülmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Hırzû 'l-emânî ve vechü 't-tehânî: Kırâ'at tarihinde önemli bir yere sahip olan bu eser eş-Şâtibiyye olarak da bilinmektedir. Hakîmzâde eserinde bu eserin müellifi olan Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî'den (öl. 590/1194) "şeyh" diye bahsetmektedir. Söz konusu eser, Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *et-Teyisîr fî 'l-kırâ 'âti 's-seb'* adlı eserinin manzum halidir. Bu eser manzum haliyle kırâ'at eğitiminde kolaylık sağladığından üzerine birçok şerh yazılmış ve medreselerde uzun bir müddet ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunun yanı sıra birçok kırâ'at âliminin temel kaynağı olarak halen günümüze kadar şöhretini devam ettirdiği görülmektedir. Söz konusu eser 1173 beyitten oluşmaktadır. Bu eserin ayırd edici bir özelliği de yedi kırâ'at imamının ve râvîlerinin isimlerinin ebced harfleriyle rumuz şeklinde gösterilmesidir. Bu rumuzlar harflerle olduğu gibi kelimelerle de ortaya konmuştur. Hakîmzâde bir kırâ'at âlimi olarak böyle

³⁰ Âgâ Büzürk Tahrânî, *ez-Zeri 'a ilâ tesânifi 'ş-şi 'a*, c.9, (Beyrût: Dârü 'l-Edvâ, t.y), 985.

bir eseri göz ardı etmemiş ve ondan çokça istifade etmiştir.³¹ Kasidenin kaynakları arasında Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ı, Mehdevî'nin *el-Hidâye*'si, Ahmed el-Hımsî'nin *el-Menşe*'i ve İbn Galbûn'un *et-Tezkire*'si yer almaktadır. Diğer taraftan bu eserde, el-Ferrâ gibi nahiv üstatların görüşlerinden de istifade edilmiştir. Eserin bu yönüyle zengin bir literatürden yararlandığını söylemek mümkündür.³²

Şerhu Mesâbihî's-sünne: Bu eser Hakîmzâde'nin Kur'ân kırâ'atinin fazileti vb. bahislerde başvurduğu önemli bir eserdir. Eserin müellifi Ali b. Ahmed b. Ubeydullah Zeynü'l-Arab'dır. (öl. 758/1356) Bu eser temelde Ferrâ el-Beğavî'nin (öl. 516/1122) sahih hadis eserlerinden derlediği bir hadis kaynağıdır. Kitap, güvenilir bir kaynak olması ve hadislerle ilgili kapsamlı bir muhtevaya sahip olması sebebiyle üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Hakîmzâde'nin eserinde istifade ettiği Zeynü'l-Arab adıyla anılan âlime ait eser olmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki Hakîmzâde kırâ'atle ilgili hadis rivâyetlerinde bu eseri çok fazla kullanmaktadır. Söz konusu eser, mesâbih şerhleri içerisinde pek de bilinen bir eser olmasa da Hakîmzâde'nin ondan istifade etmesi önemli bir husustur.³³

el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl: Hakîmzâde bazen kırâ'atle ilgili kimi kelimeleri açıklarken Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) bu eserinden istifade etmektedir. *Keşşâf*'in dil konusunda önemli tefsir olması sebebiyle Hakîmzâde özellikle ondan istifade etmektedir. Söz konusu bu eser sadece kırâ'at yönüyle temâyüz etmemiş, aksine belâgat yönüyle de önde gelen kaynaklar arasında yer almıştır. Diğer taraftan Hakîmzâde'nin Mutezîlî bilgin Zemahşerî'den alıntıda bulunması mezhep taassubunun etkisinde olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Zemahşerî *el-Keşşâf*'ında kırâ'at bağlamında Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b ve Hâris b. Süveyd'in Mushaflarından bolca yararlanmış ve

³¹ Eren Pilgir, "Hırzu'l-Emâni'nin Kırâ'at Tedrisatındaki Serencamı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62:1 (2021), 254-255.

³² Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye" md., *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul, (2010), 377-379.

³³ Ali b. Ubeydullah Zeynü'l-Arab, "Şerhü'l-Mesâbih, thk. Nuhâ Binti Usâme Abdullah Hayyât", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü Ummu'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da've ve Usûli'd-Din, 2011), 33-41.

kırâ'at farklılıklarına yer vererek, Kur'ân'ın üslûbuna münasip olanları tercih etmiştir.³⁴

Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâtihi'l-Gayb): Bu eser ilim sahasında *Tefsîrû'r-Râzî* ve *et-Tefsîrû'l-Kebîr* adıyla meşhûr olmuştur. Söz konusu bu tefsir daha çok Kur'ân'a yönelik saldırıları bertaraf etmek, İslâm akaidiyle ilgili delilleri takviye etmek ve bu konuda iddia edilen muhâlif düşünce ve fikirleri reddetmek üzere yazılmasının yanı sıra kırâ'at farklılıklarına verdiği önem ile de diğer eserler arasında öne çıkmıştır. Hakîmzâde de bu yönü ıskalamamış ve eserinin birçok yerinde bilhassa kırâ'atlarla ilgili bilgi sunarken bu eserden istifade etmiştir. Bu bağlamda o, kırâ'atle ilgili rivâyetleri aktarırken sadece Zemahşerî'yi kaynak olarak göstermemiş yer yer Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1209) bu eserinden de istifade etmiştir. Bu bağlamda Hakîmzâde'nin naklettiği rivâyetlerin asıl kaynağına gitmeden *Tefsîrû'l-kebîr* gibi bazı kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır.³⁵ Kuşkusuz Hakîmzâde'nin risâlesinde istifade ettiği eserler bunlarla sınırlı değildir. Zira satır aralarında her ne kadar kaynak belirtilmemişse bile Hakîmzâde'nin başka eserlerden de faydalandığı söylenebilir. Fakat söz konusu kaynakların ismi belirtilmediği için onları tespit etmek hayli güçtür.

2.2.2. Eserin Muhtevâsı

2.2.2.1. Tecvîd İlminin Önemi

Hakîmzâde tecvîd konusunu her ne kadar risalesinin sonlarında ele alsa da bu konunun girişte zikredilmesi gerektiğini düşündüğümüz için buraya aldık.

Kur'ân'ın sıradan bir Arapça kitap olmaması sebebiyle nüzulünden bugüne okunuşu ve manası üzerinde büyük bir titizlikle durulmuştur. Kur'ân tilavetiyle ilgilenen kırâ'at âlimleri onun belirli kurallara göre okunması gerektiği fikrini savunmuşlar ve bu yönden çalışmalar yapmışlardır. Nitekim bunun neticesinde ise tecvîd ilminin ortaya çıktığı görülmektedir. Âlimlerin Kur'ân okuyuşunu belirli kurallara bağlı kılması öylesine bir teşebbüs değildir. Kur'ân'ın belirli bir nazma sahip olması belki de bu teşebbüsün en önemli sebebidir. Fakat en önemli neden yanlış okumaların önüne geçerek Kur'ân'ın anlamının bozma hatasına düşmeyi engellemek olmalıdır.

³⁴ Ali Özek, “el-Keşşâf”, *DİA*, C. XXV, İstanbul, (2022), 329-330.

³⁵ Lütfullah Cebeci, “Mefâtihi'l-Gayb”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul, (2003), 348-350.

Tecvîd, sözlükte bir şeyi iyi, güzel ve kaliteli yapmak anlamlarına gelir. Tecvîdin ıstı-
lahtaki anlamı konusunda birçok tanım yapılmıştır. Bu anlamda yapılan tariflerden bir
tanesi de şudur: “Her harfin hakkını mahreç, sıfat ve med bakımından vererek Kur’ân’ı
güzel okumayı konu edinen ilimdir.”³⁶ Tecvîdin diğer tanımları da göz önüne alınarak
şöyle bir tanım da yapılmıştır: “Sıfat-ı lazıme ve sıfat-ı arızaları yönünden tüm harfle-
rin hakkını vererek Kur’ân-ı Kerim’i okuma yöntemlerini teorik olarak öğreten ilmin
adıdır.”³⁷ Kur’ân-ı Kerim’de her ne kadar tecvîd kelimesi geçmese de Kur’ân’ı tane
tane ağır bir şekilde okuma anlamında “tertil” kavramının geçtiği görülmektedir.³⁸

Tecvîdle ilgili olarak hadislerde de bazı rivâyetlerin bulunduğu görülmektedir. Nite-
kim Hakîmzade Zeyn el-Arab’ın *Mesâbih* şerhinden tevcitle ilgili bazı alıntılar yap-
mıştır. Buna göre Hz. Peygamber Kuran’ın son arzını Cebrail’e yaparken tevcit ile
okumuştur.³⁹ İdğamı, izharı, iklabı, ihfayı, medlerin hepsini, harflerin mahreçleri ve
sıfatlarını en güzel şekilde göstererek okumuştur. Ardından da “size öğretildiği şekilde
Kuran’ı okuyunuz” buyurmuştur.⁴⁰ Hakîmzâde bu hadiste emir sıygası kullanıldığı
için Kuran’ı tevcitle okumanın vacip olduğunu zikretmektedir. Hakîmzâde kendi za-
manlarında tevcitten ve mahreçten haberi olmayan bazı kişilerin Kuran’ı tevcitsiz oku-
yup bununla övündüklerini ve onların sevap kazanmak şöyle dursun bilakis günah ka-
zandıklarını söyler.⁴¹ Bunu temellendirmek için de ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾
“Kuran’ı biz indirdik biz koruyacağız” âyetini delil getirmiştir. Hakîmzâde’ye göre

³⁶ Hüsâmüddîn Selîm el-Kilânî, *el-Beyân fî tecvîdi ahkâmi’l-Kur’ân*, (Suriye: Vizâretü’l-
İ’lâm, Suriye, 1999), 13.

³⁷ Ömer Aslan, “Kur’ân Tilavetinde Tecvîdin Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)”, *Cum-
huriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (VII/1), (2003), 359.

³⁸ El-Furkan, 25/32; el-Müzemmil, 73/4.

³⁹ eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu’z-zâhir*, Riyad: Dâru’l- Hadâra li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, nşr: İbrahim
b. Sa’îd ed-Devserî, 2014, 170; ed-Dânî, *el-Urcûze*, 3.; Suleymân b. Necâh, *Muhtaşaru’t-
Tebyîn*, I, 148.

⁴⁰ eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu’z-zâhir*, 177; Suleymân b. Necâh, *Muhtaşaru’t-Tebyîn*, I, 15;
Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, I, 139.

⁴¹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 8a-8b.

Kuran'ın korunmasının kapsamına onun lafızlarının ve manasının yanında okunuşu da girmektedir. Allah bunu korumak için tecvit kitaplarının yazılmasını müyesser kılmıştır. O halde kişinin buna riâyet etmemesi vebaldır.⁴² Buna göre aslında tecvîd ilmi Kur'ân'ın okuyuş bakımından muhafazasının en önemli aracıdır.

Tecvîd ilminin konusu sadece harflerin mahreçleri ve sıfatları değildir. Temelde bu iki konu tecvîdde ele alınan başlıca konulardır. Bunun dışında lâm-ı tarif, tenvîn, sâkin nûn ve sakim mimin okunuşu, idğâm ve med ile ilgili kurallar, râ'nın okunuşu, kalkale, zamir, Allah lafzının okunuşu, Kur'ân okunurken yapılan hatalar, vakıf ve ibtida, Kur'ân okurken doğru yerlerde sesin yükseltilmesi ve alçaltılması gibi konular da tecvîd konuları içerisinde yer almaktadır.⁴³

Tecvîd ilminin merkezinde olan harflerin sıfatları ve mahreçleri aynı zamanda Arap dilciler tarafından da incelenmiştir. Nitekim tecvîd bir ilim haline gelmeden önceki evresinde bu konu Sibeveyh gibi kişiler tarafından kendi eserlerinde ele alınmıştır. Sibeveyh *el-Kitâb* adlı eserinde harflerin mahreçleri ve sıfatları, imâle ve idğâm gibi konuları ayrıntılı bir biçimde işlemiştir. Tecvîd ilminin müstakil bir ilim haline gelişini III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında âlimlerin bu konuyla ilgili temel eserleri yazmasıyla başlamıştır. Bu durum tecvîd ilminin geç dönemde ortaya çıktığını göstermez. Aslında her ne kadar bir kurallar bütünü olarak geç ortaya çıkmış olsa da uygulamalı olarak Hz. Peygamber döneminden beri var olan bir ilim olmuştur.⁴⁴

2.2.2.2. İsti'âze ve Besmele

Sözlük anlamı itibariyle “sığınma” ve “korunma” gibi manalara gelen istiâze kelimesi⁴⁵ terim olarak ise “Kötü ve şerden muhâfaza olmak için Allah'ın yardımına ve himâyesine başvurma” anlamına gelir.⁴⁶ Kur'ân okumak isteyen her bir kimse istiâze

⁴² Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 8b.

⁴³ Abdurrahman Çetin, “Tevîd”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul, (2011), 253-254.

⁴⁴ İbrahim Tetik, “Tevîd Kelimesinin Semantik Analizi”, *Universal Journal of Theology*, (II/III), (2017), 183.

⁴⁵ Râgıp el-İsfâhânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, (Mısır: trs), 526.

⁴⁶ Ziya Şen, “İstiâze ve Besmele”, *Diyanet İlmî Dergi*, (XL/1), (2004), 92.

ifadesiyle Allah'a sığınmış olur ve Şeytân'ın şerrinden de korunmuş olur. Nitekim bu durum Allah'ın (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)“Kuran okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın”⁴⁷ âyetinde açıkça da belirtilmiştir. Âlimler, âyette yer alan muhatap hitâbın kime yönelik olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Dirâyet metoduyla kaleme alınan Mefâtihi'l-gayb adlı eserin sahibi Râzî'ye göre söz konusu âyetteki hitap hem müminleri hem de Hz. Peygamber'i kapsamaktadır.⁴⁸

Diğer taraftan âlimler, istiâzenin hükmü konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Başka bir ifadeyle âyette yer alan emrin nedb ya da vücûb mu olduğu konusunda farklı görüşleri sürülmüştür. Esâsında bu ihtilâf âyette yer alan “فَاسْتَعِذْ” lafzındaki delâletten kaynaklanır. Birçok âlim, buradaki emrin nedb yani müstehab olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹ Bu hükme göre herhangi bir kimse, Kur'ân tilâvet ederken günaha girmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Diğer âlimleri ise âyetteki emrin vücûba delâlet ettiğini dolayısıyla bunu okumayan kimsenin vebâl altına girebileceğini söylemişlerdir.⁵⁰

Hakîmzade ise Kur'ân tilâvet ederken isti'âze getirmenin vâcip olmamakla beraber sünnet-i müekkele olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre bunu okuyan kimsenin sevâb elde ettiğini söylemek mümkündür. O, “أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” ifadesinin ise bir dua cümlesi olduğunu söylemiştir.⁵¹

Hakîmzâdenin bu başlık altında değindiği bir diğer mesele isti'âzenin keyfiyetidir. Bir başka deyişle onun hangi durumlarda sesli veya sessiz okunacağı meselesidir. Bütün âlimler, sûre başlarında ve sûre ortalarında Kur'ân okurken kırâ'at sesli olması duru-

⁴⁷ en-Nahl, 19/98.

⁴⁸ Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, (Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), Ts, XX, 114.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li- ahkâmi'l-Kur'ân*, (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye), 1967, I, 86.

⁵⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için Bk. Remzi Ateştürk, “İsti'âze”, *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40/2016), 78.

⁵¹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 1a-1b.

munda isti'âzenin sesli, kırâ'at sessiz olması durumunda ise isti'âzenin sessiz okunması konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır.⁵² Hakîmzâde ise kârinin başkasının yanında Kur'ân'ın okunması durumunda isti'âzenin sesli, yalnızken okunması durumunda ise gizli yani sessiz okunmasının evlâ olduğunu söylemiştir.⁵³

Hakîmzâde, risâlesinde isti'âzeden sonra besmele'ye giriş yapmıştır. Esâsında besmele, müslüman hayatının her anında zikretmesi gereken önemli İslâmî sembollerden biridir. Bu bağlamda Hz. Peygamber de besmele ile başlanmayan her işin hayırsız ve bereketsiz olduğunu buyurmuştur. Kelime kökeni itibariyle “فَعْلَةٌ” vezninde gelen “Besmele” kelimesi “Bismillâh” anlamına gelmektedir. Kur'ân'da iki tür besmele yer almaktadır. Bunlardan birincisi her sûrenin başında yer alırken diğeri ise en-Neml sûresi 30. âyetinde yer almaktadır. Neml sûresindenki ilgili âyetten hareketle besmelenin âyet olduğu konusunda bütün âlimler ittifâk halindedirler. Esâsında asıl ihtilâf konusu sûre başlarında yer alan besmeledir. Kûfeli ve Mekke'li kırâ'at imâmlarına göre sûre başlarında yer alan besmele bir âyet iken, Basralı, Şamli ve Medinelî kırâ'at âlimlerine göre söz konusu ifade âyet değildir.⁵⁴

Beri taraftan kurrâlar, iki sûre arasında yer alan bismelenin kırâ'at edilip edilmemesi konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Kisâî, Ebû Ca'fer, Kâlûn gibi âlimler Berâe/Tevbe sûresi hâriç bütün sûre başlarında yer alan besmeleyi okumuşlardır.⁵⁵ Bu bağlamda Hakîmzâde de Kur'ân okuyan kimsenin sûreye başlamadan önce sûre başında yer alan bismelenin okunması gerektiğini söylemiştir. O, bundan Tevbe sûresini ise istisnâ tutmuştur ve onu kırâ'at etmeye başlarken besmele getirmenin câiz olmadığını belirtmiştir. Hakîmzâde, Tevbe sûresinin ortasında da besmele getirmenin doğru olmadığını ayrıca ifade etmiştir. Âlimler, Tevbe bir diğeri adıyla Berâe sûresinin başında veya ortasında besmele okunmaması konusunda birçok görüş ortaya atmışlardır. Bir görüşe göre Tevbe sûresi, el-Enfâl sûresinin devâmı olduğu için besmele yazılmamıştır. Buna göre bu sûreye başlanırken de besmele okumak câiz değildir. Bir diğeri görüşe göre ise

⁵² Daha detaylı bilgi için Bk. Ziya Şen, “İstiâze ve Besmele”, 95.

⁵³ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 1a-1b.

⁵⁴ Ziya Şen, “İstiâze ve Besmele”, 98.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fi kırâ'ati'l-'aşr, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ', (Mısır: ts), I, 259.

Tevbe sûresi münâfıklar ve savaş emri ile ilgili hükümleri ihtivâ etmektedir.⁵⁶ Besmele ise rahmettir. Hakîmzâde de besmele rahmet olduğu halde bu sûrenin azap ile başlanması onun besmele ile okunmasına engel olduğunu söylemiştir.⁵⁷

2.2.3. Tenvîn ve Sakin Nûn'a Dair Hükümler

Tenvîn veya sakin nûna dair konular Hakîmzâde el-Bağdâdî tarafından çalışmamıza konu olan eserde en başta işlenen konulardan bir tanesidir. Sözlükte tenvîn seslendirmek veya nûn eklemek anlamlarına gelir. Bu anlamda tenvîn تَنْوِين fiilinin masdarıdır.⁵⁸ Terim olarak ise, kelimelerin sonunda gelen sâkin nûndur. Bu nûn her ne kadar telaffuz ederken var olsa da yazıda ve duraklama halinde herhangi varlığa sahip değildir.⁵⁹ Hakîmzâde tenvînin aslında sakin nûndan ibaret olduğunu açıklamaktadır.⁶⁰ Buna göre sonunda tenvîn olan kelimeyi sonrakine bitiştiğimizde tenvîn sabit kalırken, vakfedildiğinde ve yazıda düşer. Bu durumda akla tenvîn ile sâkin nûn arasında herhangi bir fark olup olmadığı gelir. Her iki şey arasında ince bir fark bulunmaktadır. Nitekim sâkin nûn'un tenvînden farkı hem vakıfta hem vasılda hem de yazıda sabit olmasıdır. Ayrıca sakin nûn kelimenin ortasında da vaki olabilirken tenvîn yalnızca kelimenin sonunda vaki olur. Ayrıca tenvîn resimde sakin nûn⁶¹ ile yazılmaz.⁶²

⁵⁶ Ziya Şen, "İstiâze ve Besmele", 99-100.

⁵⁷ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 1a-1b; Ayrıca bu konuda geniş bilgi için Bk. eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu'z-zâhir*, I, 557, 771, 778,803; ed-Dânî, *et-Teysîr*, I, 73; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 221; el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, I, 114, 145; İbnu'l-Kâşîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, 28; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 46; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, II, 639; Sirâceddîn en-Neşşâr, *el-Mukerrer*, 27; el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hudâ*, 68; Ebu'l-Hasen es-Şafâkusî, *Ğayşu'n-Nef'*, 33.

⁵⁸ Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, (Lübnân: Mektebetü Lübnân, 2017), 286.

⁵⁹ Muhammed Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fî tecvîdi'l-Kurân*, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1985), 16.

⁶⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 1b.

⁶¹ Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 554.

⁶² Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 1b

ed-Dürri'n-nesîr isimli eserde ise tenvîn kelimesi, isimde nûn oluşturmak şeklinde ifade edilmektedir. Tef'îl babının bu anlamı oluşturmaya yarayan bir işleve sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin isimde sin oluşturmak demek için de “et-tesnîn” denir. Münevven isim nahivcilerin ifade ettiği üzere ismin sonunda zaid sakin nun oluşturulan isimdir.⁶³ Tenvînin temkin, mukabele, ivaz ve tenkir gibi çeşitleri mevcuttur.⁶⁴ İbn Belleban (ö.1083/1672) ise sakin nun’u şöyle tanımlamıştır: “Vasılda, vakıfta, lafzen ve hat olarak sabit olan ve isim, fiil ve harfte bulunan sakin nun’dur”⁶⁵

Hakîmzâde tenvîn ve sâkin nûn’un hallerine dair hükümlere geçmeden önce Arapçada harflere dair kısa bir bilgi vermektedir. Hakîmzâde el-Bağdâdî hece harflerinin Arapçada 29 adet olduğunu bunlardan ʾ harfinin tekrar ettiğini belirtmektedir.⁶⁶ Kırâ’at âlimlerinin Arap harflerini ele almalarındaki temel sebep harflerin sıfatları ve mahreci yönünden incelenmesidir. Nitekim Şehrezûri bu bağlamda şunları söylemektedir: “Şunu bil ki Arapça harflerin mehmûsu, mechûru, mutbakı, rahvı, şiddetlisi, safır, med ve lîn harfleriyle beraber 29 harftir. Bunların toplam 16 adet mahreci vardır.”⁶⁷ “Lam Elif (ʾ) hece harflerinden 28. olarak kabul edilir. Ondan sonra da son harf olan ya gelir. Bununla birlikte hece harflerinin toplamı 29 olmaktadır... Bazı kırâ’at alimleri lam elifi hece harflerinden saymamışlardır. Bunlar lam elifi meddi elif ile hece harflerinden ilki olan harekeli hemze arasında müşterektir. Bunlara göre hece harfleri 28 adettir.”⁶⁸

Hece harfleriyle ilgili ihtilafın yalnızca ʾ harfinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında hemzenin bir harf olup olmadığı ile ilgili de tartışma mevcuttur. İbn Ebi Mer-yem, hemze harfine dair olan ihtilafı şöyle aktarmaktadır: “Mucem harfler Ebu Abbâs Muhammed b. Yezid el-Mibrad dışındaki tüm nahivcilere göre 29 harftir. Ona göre

⁶³ el-Mâlikî, *ed-Durru'n-nesîr*, III, 130.

⁶⁴ Suyuti, *el-İtkan fi ulûmi'l-Kur'ân*, I, 520.

⁶⁵ İbn Bellebân, *Buğyetu'l-müstefid*, 34.

⁶⁶ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 2a.

⁶⁷ eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, I, 88.

⁶⁸ eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, I, 148.

hece harfleri 28 harftir. Zira hemze bir harf olarak sayılmaz. O, şöyle derdi hemzenin sûreti yoktur çünkü o bir sıfat üzere sabit olmaz. Bazen hazifle bazen kalbetmekle bazen de telyin ile tahfif edilir. Sibeveyh'in ashabı bu görüşten hoşnut olmamıştır ve elifin hemzenin sûreti olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bunun delili ise tahfif yapılamayacak yerlerde hemzenin sadece elif ile yazılmasıdır.”⁶⁹

Tenvîn açıkça okunması veya kendinden sonraki harfe katılması ya da farklı bir sesle okunması açısından farklı isimlerle anılmıştır. Bu bağlamda Hakîmzâde tenvînden sonra 28 harften birinin gelmesi durumunda dört farklı durumun ortaya çıkacağını belirtmektedir. Bunlar, İdgâm, İzhâr, İklâb ve İhfadîr.⁷⁰ Bunların her biri kendi içerisinde farklı şartlara sahip olduğundan bunları ayrı ayrı işlemek tezimiz açısından en doğrusu olacaktır.

2.2.3.1. İdgâm

Sözlükte “دغم” kelimesinden gelen İdgâm, bir şeyi bir şeye katmak anlamına gelmektedir. Bu anlamda harf için kullanıldığında bir harfi diğerine katmak anlamında kullanılır.⁷¹ İstılahta ise sakin harfi harekeli harfle tek bir harf olacak şekilde birleştirmek ve şeddeli hale getirmek olarak anlamlandırılmaktadır.⁷² İdgam harfleri ن, و, ل, م, ر, ي olmak üzere altı tanedir. Hakîmzâde bu harflerin bunların “يرملون” kelimesinde toplandığını ifade etmekte ve bu altı harfin üç kısma ayrıldığını belirtmektedir:

⁶⁹ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 162.

⁷⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4a.

⁷¹ Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtâr*, 86.

⁷² Kamhâvî, *el-Burhân fî tecvîdi'l-Kur'ân*, 16.

Yedi kırâ'at tarikine göre tenvîn veya sakin nundan sonra ra veya lam harfi gelmesi durumunda ğunnesiz⁷³ idġâm yapmak gerekir. Bu kurala örnek olarak Őunları zikredilir. *من لدنه، ومن ربهم، وهدى للمتقين، وأبدا رضى*.⁷⁴ Ayrıca bu idġâm türü tam idġâm içerisinde yer alır. Nitekim bu idġâm türünde sakin olan harf (müďġam), zâtı ve sıfatlarıyla kendisinden sonraki harekeli harfte (müďġamın fih) kaybolur.⁷⁵

Tenvîn ya da sakin nûndan sonra vav veyahut ya gelmesi durumunda ğunneli idgam yapılması kırâ'at alimlerinin ittifakıyla sabittir. Bunun tek istisnası Hamza'nın öğrencisi olan Halef'in ğunne ile idġâm deġil de ğunneyi idġamlı okumasıdır. Bu kurala örnek olarak Şunlar zikredilebilir *من من يشاء، من ولايتهم، خزى، ولهم، تفجيرا، يوفون، من نذير*.⁷⁶ Bu ğunne türü nakıs idġâm kategorisine girmektedir. Çünkü bu idġâm türünde her ne kadar sakin harf harekeli harfe katıldığında zat bakımından kaybolsa da sıfat bakımından varlığını sürdürür. Nitekim varlığını sürdüren bu sıfat ğunne sıfatının bizzat kendisidir.⁷⁷

⁷³ Kırâ'at ilminde ğunne burundan gelen ses anlamına gelmektedir. Bk. Murat Akkuş-Zafer Onur, "Erzurumlu İbrahim Hakki'nın Tecvîdü'l-Kur'ân bi Lisâni'l-Arabî İsimli Risalesi: Tahkik ve Tahlili", *Diyanet İlmi Dergi*, (57) (2021), 29.

⁷⁴ İbnu'l-Kâsih, *Sirâcu'l-kârî 'i'l-Mubtedî*, 101; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 114; İbn Bellebân, *Buġyetu'l-Mustefîd*, 35.

⁷⁵ Musa Muhammed Osman, "Kırâ'at İlminde Tenvînin Hükümleri", Çev. Bünyamin Açıklan, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3., (2016/1), 235.

⁷⁶ İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âti's-seb'*, I, 63; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, I, 37; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 163; ed-Dânî, *el-Urcûze*, I, 32; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 45; İbn Ebî Mer-yem, *el-Mûdah*, s. 166; el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, III, 151; Ebû Muhammed el-Vâsiî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, I, 192; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 114.

⁷⁷ Abdü'l-Fettâh Abdü'l-anî el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şatibiyye fi'l-kırâ'âti's-seb'*, (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 1996), 59.

Tenvîn veya sakin nûndan sonra mim veya nûn gelse tenvîni ve sakin nunu mimde ve nunda gunne ile idgam etmek bütün kırâ'at alimlerinin ittifakıyla sabittir. Buna örnek olarak şunlar verilebilir: ^{78 79}وأزواج مطهرة، وأمشاج، نبتليه

Hakîmzâde ayrıca **يمنو** harflerine bitişen idgamda gunne yapılması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Bu bağlamda şeddeli mim ile şeddeli nûn bir araya geldiğinde gunne yapmak gerekir. Örnek olarak **إِنَّ، الله، الجنة، مِمَّا، ثُمَّ** verilebilir.⁸⁰

Sâkin nûnun idgam edilmediği bazı istisnâî yerler vardır. Hakîmzâde bu minvalde sâkin nûnün istisnai yerleri açıklamıştır. Buna göre aynı kelime içinde sakin nûnun ardından ister ba harfî isyer ya harfî ister vav harfî gelsin sakin nûnu izhar etmek bütün kırâ'at alimlerince sabit olan bir husustur.⁸¹ Buna örnek olarak **صنوان، قنوان، دنيا، بنیان** kelimeleri verilebilir. Burada hem med illeti hem de şedde illeti mevcuttur. Onun için idgam yapılmamasının nedeni idgam yapılan harfîn şeddeli harf olarak anlaşılmasının önüne geçmektir.⁸²

2.2.3.2. İzhâr

Tenvîn ve sâkin nûn ile ilgili ortaya çıkan durumlardan bir diğeri de izhardır. Sözlük anlamı bakımından izhar, açıklamak ve ortaya koymak gibi anlamlara gelmektedir. Bu

⁷⁸ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 2b; İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âti's-seb'*, I, 63; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, I, 680; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 162; ed-Dânî, *el-Urcûze*, I, 32; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, 45; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 166; el-Mâlîkî, *ed-Durru'n-neşîr*, III, 150; İbnu'l-Kâşîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, 101; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 38.

⁷⁹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 2b.

⁸⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 1b.

⁸¹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 3a.

⁸² Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 3b; İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âti's-seb'*, I, 321; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, I, 84; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 165; ed-Dânî, *el-Urcûze*, I, 32; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, I, 201; el-Mâlîkî, *ed-Durru'n-neşîr*, III, 133; Ebû Muhammed el-Vâsîfî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, I, 193; İbnu'l-Kâşîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, 101; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 114; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 558; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-Mustefîd*, 36.

1. Büyük İhfa; ف, ve ك harflerindeki ihfadır. Bu ihfa çeşidinde daha fazla ğunne yapılır.
2. Kâmil (Tam) İhfa; ث ج ذ ز س ش ص ض ظ ف harflerindeki ihfâdır. Bu ihfanın ğunnesi orta derecededir.
3. Küçük İhfa: د ve ط harflerindeki ihfadır ve ğunneleri azdır.⁸⁶

Bu harflerin gelmesi durumunda tenvînin özellikle ihfa yapılmasının nedeni bir taraftan idğamda olduğu yakın olmaması hem de izhar harflerine uzak olduğu gibi uzak olmamasıdır. Bu nedenle de ikisi arasında bir okuma biçimi ortaya konmuştur.⁸⁷

Tenvîn ya da sakîn nundan sonra bu harflerden söz konusu harflerden birisi geldiğinde ğunne ile ihfa yapmak bütün kırâ'at alimlerinin ittifakıyla sabittir. Nitekim bu görüş Şâtibî'nin şu beytinde yer bulmuştur:

و قلبها ميما لدى الباء و أخفيا على غنة على البواقي ليكملا

Örnek olarak Kur'ân'da geçen şu ifadeler verilebilir: **وكنتم من ثلثي الليل, ومن جاهد, ومنذرون, ومنزلون, ومن سبيل, وانشأكم, ومن اصلح, ومن ظل, ومن طغي, ومن ظلم, وانفسكم, ومن قال, ومنكم.**⁸⁸

Son olarak kırâ'at ilmine göre ihfanın hükümüne bakmak gerekirse Hakîmzâde'ye göre İhfa üzerinde ittifak edildiği için bu kuralı uygulamak vaciptir.⁸⁹

2.2.3.4. İklâb

Sözlükte iklâb bir şeyi kendi yönünden çevirmektir. Terim olarak ise bir harfi başka bir harfin yerine koymaktır. Yani ba harfinden önce gelen tenvîn veya sakîn nûnun

⁸⁶ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 3b.

⁸⁷ Kamhâvî, *el-Burhân fî tecvîdi'l-Kurân*, 22.

⁸⁸ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5a; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, I, 33, 37, 51, 52, 83; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 166, 167, 315; ed-Dânî, *el-Urcûze*, I, 34; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 45; İbn Ebî Meryem, *el-Muvdağ*, 167; el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, I, 113; Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, I, 193; İbnu'l-Kâşîh, *Sirâcu'l-Kârî'i'l-Mubtedî*, 27; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 38, 45, 113; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 257

⁸⁹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4b.

mim harfine çevrilmesidir. Aynı zamanda iklâb yapılırken ğunne ve ihfayı da gözetmek gerekir. Hakimzâde bu durumun sadece ba harfinde söz konusu olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰ Bunun yanı sıra tenvîn ya da sakin nunûn ardından ba geldiğinde bunları mime kalbetmek, mim ile ba'da ğunne ile beraber ihfa yapmak bütün kırâ'at alimlerinin ittifakıyla sabittir. İklâb ya aynı kelimedede olur. Ya da iki kelimedede gerçekleşir. Tek kelimedekine örnek انبهم lafzıdır. İki farklı kelimedede iklâbın gerçekleşmesine örnek ise سمیع بصیر من بعد، ifadeleridir.⁹¹

Tenvîn veya sâkin nûnda ihfa yapılmasının temel nedeni izharla birlikte ğunne yapılmasının zorluğudur. Tenvîn veya sâkin nûnun bâ harfine çevrilmesi ise nûnun mahrecinin bâ'ya uzak olması sebebiyledir.⁹²

Hakimzâde İklâb konusunu ele alırken ğunne meselesine de yer verir.⁹³ Aslında tenvîn veya sakin nûnun yukarıda zikrettiğimiz hallerinden bazılarında ğunne mevcut iken bazısında az veya hiç mevcur değildir. Sözlük anlamı bakımından genizden konuşmak anlamına gelir. Bu kavram âlimler tarafından genizden (hayşûm) gelen ses olarak tarif edilmiştir. Nitekim bu sıfatın mim ve nûn harflerinde bulunduğu kabul edilmektedir. Hakimzâde'ye göre ğunne iki kısma ayrılır ki bunlar tam ğunne ve nâkıs ğunnedir. Tam ğunne sadece idgamda söz konusudur. Çünkü idgamda ğunneyi gerekli kılan iki harf de birleşir. Nakıs ğunne ise iklâb ve ihfâda kullanılır. Zira bunlarda tek bir harfte ğunneyi gerektirecek sıfat bulunmaktadır.⁹⁴ Ğunne nûn-ı sâkine ve tenvîn'in idgamında

⁹⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4a.

⁹¹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4b; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, 140; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 165; ed-Dânî, *el-Urcûze*, 35; İbnu'l-Kâşih, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, 102.; İbn Ebî Meryem, *el-Muvdağ*, 168.; Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, I, 193.; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-müstefîd*, 36.; Ebu'l-Hasen es-Safâkûsî, *Ğayşu'n-nef'*, 58.

⁹² Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1984), c. 2, 414.

⁹³ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4b.

⁹⁴ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5a; Daha geniş bilgi için Bk. ed-Dânî, *el-Urcûze*, 33.; İbnu'l-Kâşih, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, 408.; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 236.; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-mustefîd*, 27; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 164; İbn

nûn ve mîm harflerinde ortaya çıkar. Ancak bunlarda idğam yapılmaz. Aynı şekilde yâ ve vav harflerinde nûn ve tenvinin idğamında da ortaya çıkar. Burada idğam edilmesi caiz olsa da belli etmemek gerekir.⁹⁵

2.2.3.5. Bazı Ek Meseleler

Hakîmzâde tenvîn ve sakin nun ile ilgili meseleleri aktardıktan sonra eserinde mülhak bazı meselelere yer vermektedir. Bunlardan bir tanesi de cem‘-i müzekker zamirindeki mimden sonra fa, vav ve ba harflerinin gelmesi durumunda iki harfin de dudaktan çıkması yani mahreç bakımından birbirlerine yakın olmaları sebebiyle nasıl okunacağına dair tartışmadır. İlk olarak fa harfinden başlamak gerekirse bu konu ile ilgili üç görüş bulunmaktadır.

Bu görüşlerden bir tanesi mezkûr mimin fa ile idgam edilmesi görüşüdür ki bu zayıf görülmüştür.⁹⁶

İkinci bir görüşe göre ise ğunne ile ihfa olunmalıdır. Bu rivâyet diğerinden daha kuvvetli görülmüştür.⁹⁷

Üçüncü görüş ise mimin harekesiz izhar edilmesi şeklindedir. Hakîmzâde tercih edilen görüşün bu olduğunu söylemiştir.⁹⁸

Kur‘ân-ı Kerîm‘de mim harfinden sonra fa‘nın gelişine örnek şu ifsde edilebilir: هم فيها

Aynı tartışma mim harfinden sonra vav harfinin gelmesinde de söz konusu olmuştur. Bu tartışma da aynı şekilde vav harfinin mim ile aynı mahreçten çıkması üzerine gerçekleşmektedir. Bu konu ile ilgili hakkında iki görüş nakledilmektedir:

Ebî Meryem, *el-Muvdağ*, 177; el-Mâlikî, *ed-Durru‘n-Neşîr*, II, 21.; Ebû Muhammed el-Vâsiî, *el-Kenz fi‘l-Kırâ‘âti‘l-‘Aşr*, I, 169.

⁹⁵ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Riâye li Tecvîdi‘l-kırâa ve tahkiki lafzi‘t-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhâd, (Ummân: Dârü Ammâr, 1996), 240.

⁹⁶ eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu‘z-zâhir*, 8.

⁹⁷ İbn Bellebân, *Buğyetu‘l-müstefîd*, 39.

⁹⁸ ed-Dânî, *el-Urcûze*, 41.

1. Cemi miminden sonra gelen vavın gunne ile ihfa olunması
2. Mimin harekesiz okunup izhar yapılması. Hakîmzâde'nin tercih ettiği vecih de bu olmuştur.⁹⁹

Mimden sonra vav'ın gelişine örnek şu şekildedir: عليهم ولا الضالين

Mim harfi ile aynı mahreçten olup kendisinden sonra gelen bâ harfi ile ilgilili de görüş ayrılığı bulunmaktadır. Buna göre cem' miminden sonra ba gelmesi halinde yine ihfa ve izhar yapılacağına dair iki görüş bulunmaktadır. Hakîmzâde bunda da tercihe şayan olan görüşün izhar olduğunu söylemiştir. Mim'den sonra ba'nın gelişine şunu örnek olarak gösterebiliriz: وما هم بمؤمنين.¹⁰⁰

1.2.4. Hâ (هاء) Harfinin Yazımı

Tecvîd ilminin önemli konulardan biri hâ harfinin okunuşu ve yazılışının keyfiyetidir. Bu bağlamda Hakîmzâde de risâlesinde hâ harfine ayrı bir başlık açmıştır. Hakîmzâde konuya hâ harfinin dört kısma ayrıldığını ifade ederek başlar ve bunların hâ-i sekte, hâ-i te'nîs, hâ-i tenbîh ve zamir olduğunu belirtir. Hakîmzâde'ye göre hâ-i sekte kârînin vaslelerken hâ harfinde sakin üzere vakfetmesine verilen isimdir.¹⁰¹ Esâsında hâ-i sekte konusu tevcîd literatüründe farklı biçimlerde de tanımlanmıştır. Söz gelimi kaynaklarda verilen bir tanıma göre hâ-i sekte, bazı kelimelerin son harekesini muhâfaza etmek için kelimenin sonuna eklenen sâkin hâ'dır.¹⁰² Bir başka tanıma göre

⁹⁹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5a; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-müstefîd*, 39.

¹⁰⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5b; Daha geniş bilgi için Bk. eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu'z-zâhir*, 717; ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 28; ed-Dânî, *el-Urcûze*, 41; el-Mâlîkî, *ed-Durru'n-Neşîr*, II, 180; Ebû Muhammed el-Vâsîfî, *el-Kenz fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, I, 213; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 61; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 347; Sirâceddîn en-Neşşâr, *el-Mukerrer*, 220.

¹⁰¹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5b.

¹⁰² İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 14.bs., (İstanbul: MÜİF yy, 2008), 348.

ise hâ-1 sekte, harekeyi ya da harfî açıklamak için bazı kelimelerin sonuna eklenen sâkin hâ'dır.¹⁰³

Kırâ'at âlimleri Kur'ân'da yedi farklı kelimedede ve toplam olarak 9 yerde hâ-i sekte'nin yer aldığını söylemişlerdir.¹⁰⁴ Hakîmzâde de bu dokuz hâ-1 sekte'nin birinin Bakara sûresindeki ﴿أَفْرَأُوا كِتَابِيَهٗ﴾ "Henüz değişmemiş"¹⁰⁵, altının Hâkka sûresindeki ﴿أَنْتَی مُلَاقٍ حِسَابِيَهٗ﴾ "Kitabımı okuyun"¹⁰⁶, ﴿لَمْ أُوْتِ كِتَابِيَهٗ﴾ "Bana kitabım verilmeseydi de"¹⁰⁷, ﴿وَلَمْ أُدْرَ مَا حِسَابِيَهٗ﴾ "Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim."¹⁰⁸, ﴿مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهٗ﴾ "Malım bana hiç fayda sağlamadı."¹⁰⁹, ﴿هَلَّاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ﴾ "Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti."¹¹⁰, birinin Kâria sûresindeki ﴿وَمَا أُدْرَاكَ مَا هِيَ﴾ "O nedir bilir misin?"¹¹¹ ve birinin En'âm sûresindeki ﴿فَبِهْدَاهُمُ اقْتَدِهٖ﴾ "Onların rehberliğine uy."¹¹² âyeti olduğunu söyler.¹¹³¹¹⁴

¹⁰³ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 9.bs., (Bursa: Emin Yy, 2011), 255.

¹⁰⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 255-256.

¹⁰⁵ el-Bakara, 2/259.

¹⁰⁶ el-Hâkka, 69/19.

¹⁰⁷ el-Hâkka, 69/20.

¹⁰⁸ el-Hâkka, 69/25.

¹⁰⁹ el-Hâkka, 69/26.

¹¹⁰ el-Hâkka, 69/28.

¹¹¹ el-Hâkka, 69/29.

¹¹² el-Kâria, 101/10.

¹¹³ el-En'âm, 6/90.

¹¹⁴ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5b. Daha geniş bilgi için Bk. eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu 'z-zâhir*, 521.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 129.; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 254.

Âlimler, söz konusu bu âyetlerde yer alan kelimelerin vakıf halinde hâ-1 sekte ile okunması konusunda ittifak ederlerken, vasıf halinde ise ne tür bir şekilde okunacağı konusunda farklı görüşler söylemişlerdir. Hakîmzâde vasledilirken bu harflerin hâ-1 sekte ile okunması durumunda hata yapılacağını söyler.¹¹⁵

Hakîmzâde'nin bu başlık altında ele aldığı bir diğer mesele hâ-1 te'nîs'dir. Ona göre hâ-1 te'nîs, vasıl hâlinde tâ, vakıf halinde okunan kelimeler olup bunlar da “موعة”, “حكمة” ve “جئة” ifadeleridir.¹¹⁶ Hâ-i tenbîh ise ism-i işâret ve müphem isimlerin başında ya da sonuna dâhil olan harftir. Hakîmzâde buna örnek olarak ise “هؤلاء”, “يايتها” ve “هذا” kelimelerini verir.¹¹⁷ Hakîmzâde'nin bu başlık altında ele aldığı son mesele ise hâ-i zamir'dir. O, hâ-i zamiri mükenna olarak adlandırır. Nitekim bazı kaynaklarda hâ-i zamire hâ-i kinâye de denilmiştir.¹¹⁸ Hakîmzâde, zamirin vasıl hâlinde ise hâ olarak okunacağını söylemiş ve nu durumda işbâ'nin yapılamayacağını belirtmiştir. Buna örnek olarak da “ميثاقه” ifadesi verilmiştir. Musannif, vakıf halinde ise hâ-i zamirin teskin ile okunacağını söyler ve buna “هو عنده”, “إنه” ve “بإذنه” kelimelerini misâl olarak verir.¹¹⁹ Esâsında âlimler bu tür hâ'yı dört kısma ayırır.¹²⁰ Bunları kısaca şu şekilde zikretmek mümkündür:

- a. Öncesi ve sonrası harekeli olan zamirlerdir. “هو” ve “إنه” buna örnektir. Kırâ'at âlimleri bunun işbâ' edilmesinde ittifâk etmişlerdir.
- b. Öncesi sâkin sonrası harekeli olan zamirlerdir. “فيه” buna örnektir. İbn Kesîr dışındaki kırâ'at âlimleri bunun işbâ' edilmeyeceği konusunda ittifâk etmişlerdir. 'Âsım'ın öğrencisi Hafs ise sadece Furkân sûresindeki (فيه مهنًا)

¹¹⁵ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 6a.

¹¹⁶ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 6a. Detaylı bilgi için Bk. İbnu'l-Enbârî, *Îdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*, I, 445.

¹¹⁷ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 6a. Detaylı bilgi için Bk. el-Mâlikî, *ed-Durru'n-Neşîr*, IV, 225.

¹¹⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 195.

¹¹⁹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 5b-6a.

¹²⁰ ed-Dânî, *el-Urcûze*, 54.

“O azap içinde ebedî kalacaktır.”¹²¹ âyetinin okunuşunda İbn Kesîr’e uymuştur.

b. Hem öncesi hem sonrası sâkin olan zamirlerdir. “منه الأمر” buna örnektir. Kırâ’at âlimleri bu kısmın vâslı halinde işbâ’ yapılmayacağı konusunda ittifâk etmişlerdir.

c. Öncesi harekeli sonrası sâkin olan zamirlerdir. “له الحكم” buna örnektir. Kırâ’at âlimleri bu kısmın da vâslı halinde işbâ’ yapılmayacağı konusunda ittifâk etmişlerdir. Ancak hâ harfi “ما نفقه كثيرًا” örneğinde de olduğu gibi kelimenin aslından ise bu durumda işbâ’ yapılması gerekmektedir. Ha harfi kelimenin aslından ise bu durumda işbâ’ yapılması doğru değildir.¹²²

1.2.5. Med ve Kasr İle İlgili Konular

Med konusunda kırâ’atçilerin temelde dayanakları Abdullah b. Mes’ud’a isnad edilen rivâyettir. Bu rivâyet şu şekildedir: “İbn Mes’ud bir kişiye Kur’ân okumayı öğretiyordu. Adam ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ﴾ (Sadakalar ancak şunlar içindir; Yoksullar, düşkünler...)”¹²³ âyetini kasr ile okudu. Bunun üzerine İbn Mes’ud şöyle dedi: “Resûlüllâh bunu bana böyle öğretmedi.” İbn Mes’ud âyeti okuyarak med yaptı.¹²⁴

Hakîmzâde med ve kasr konusuna giriş yapmadan önce med ve kasrın sözlük anlamlarını vermektedir. Med kelimesi sözlükte uzatmak, çekmek, yaymak, arttırmak vb. anlamlara gemektedir. İstılahta ise hemze veya sukunun kendinden önceki harf bir

¹²¹ el-Furkân, 25/69.

¹²² Bu konuda geniş bilgi için Bk. eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu ’z-zâhir*, 573.; ed-Dânî, *el-Urcûze*, 54; İbn Ebî Meryem, *el-Muvdağ*, 1389; el-Mâlîkî, *ed-Durru ’n-Neşîr*, II, 195; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti ’n-Neşr*, 66; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti ’n-Neşr*, I, 362; et-Tîbî, *Manzûmetu ’l-mufîd fi ’t-Tecvîd*, 6.; Ebu’l-Hasen eş-Şafâkûsî, *Ğayşu ’n-nef*, 74.

¹²³ et-Tevbe, 9/60.

¹²⁴ Süleyman b. Ahmed Abü’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu’cemü ’l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), c. 9, 137.

araya gelmesi durumunda sesi üç med harfinden biriyle uzatmak anlamına gelmektedir. Bunun zıttı ise kasr olmaktadır. Kasrın sözlük anlamı sesi hapsetmektir. Terim olarak ise ziyade olmaksızın harf-i meddi okumaktır. Med harfleri aslî ve fer'î olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. As-lî med, sadece med harflerinden biriyle yapılan med çeşidi için kullanılmaktadır. Bu tarz medler aynı zamanda kasr olarak da isimlendirilmektedir. Bunlar aslında dilin kendinden bulunan uzun hecelerdir. Tabîî medlerin varlığı için elif, vav ve yâ harflerinden birinin olması gerekir. Bu harflerin med harfi olması için sakin olup kendilerinden önceki harfin harekeli olup kendi cinslerinden olması gerekir. Yani kendinden önce fetha olan elif, kendinden önce zamme olan vav ve kendinden önce kesre olan ya şeklinde olmalıdır. Hakîmzâde kendilerinden sonra hemze ve sükûn olmayan öncesi fethalı elifin, öncesi kesreli yanın ve öncesi zammeli vavın bir elif miktarı meddedilmesi gerektiğini söyler.¹²⁵ Bundan fazla meddedilmesinin doğru olmadığını söyler. Buna delil olarak da Ümmü Seleme'den nakledilen “onun kırâ'ati bir harf miktarı med idi” rivâyetidir. Hakîmzâde bunun istisnasının kendisinden sonra hemze ya da sükûn gelmesi olduğunu belirtir.¹²⁶

Fer'î medde gelince medd-i tabîî üzerine bazı sebeplerden dolayı eklemenin caiz olduğu med için kullanılır. Fer'î meddin iki sebebi bulunmaktadır. Bunlar lafzî ve manevî olmak üzere iki tanedir. Lafzî sebab-i med hemze ve sükûndur. Manevî ise daha çok belirli anlamlar için kullanılmaktadır. Hakîmzâde lafzî sebab-i medler üzerinde durduğu için biz de konuyu bu bağlamda ele almaktadır.¹²⁷

¹²⁵ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 7a-7b; eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu'z-zâhir*, 638; ed-Dânî, *et-Teyisr*, 157; el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, II, 204.; Ebû Muhammed el-Vâsîfî, *el-Kenz fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, I, 273; ed-Dîvânî, *Şerhu Ravdati't-Takrîr*, 112; İbnu'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, 48; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 71; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 374; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-mustefîd*, 30.

¹²⁶ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 7b; İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'lvVakf ve'l İbtidâ'*, I, 258; eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu'z-zâhir*, 683; İbn Tahhân, *Nizâmu'l-Edâ'*, 4; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 225; İbnu's-Sellâr, *Tabakâtu'l-kurrâ'i's-seb'a*, 27.

¹²⁷ Ebû Muhammed el-Vâsîfî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, I, 273; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-mustefîd*, 30.

Yukarıda zikredildiği üzere meddi vacip kılan şey yani medd-i tabîi üzerine ekleme yapmamızı zorunlu kılan şey hemze ve sükûn idi. Bu bağlamda Hakîmzâde öncelikle sebep-i med olan hemzenin kelime içinde veya farklı bir kelimedede olma durumuna göre ortaya çıkan med çeşitlerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda fer'î med içerisinde iki med tarzı ortaya çıkmaktadır.

a. Bunlardan birincisi medd-i muttasıl'dır. Harf-i medden sonra sebep-i medden hemze gelir ve ikisi aynı kelimedede yani bitişik olursa buna kırâ'at alimlerinin örfünde medd-i muttasıl denir.¹²⁸ Nitekim muttasıl denmesinin temel sebebi hemzenin harf-i medle aynı kelimedede bulunmasından ileri gelmektedir. Buna örnek olarak *سوء السماء أولئك* kelimeleri verilebilir. Harf kırâ'atında bu meddin uzatılma ölçüsü vasıl yani geçiş halinde dört veya beş elif miktarıdır. Bu uzatma ölçüsü kırâ'at âlimlerince vacip olarak görülmüştür.¹²⁹

b. İkincisi ise Medd-i Munfasıl olarak isimlendirilmektedir. Eğer hemze aynı kelimedede değilse buna medd-i munfasıl denir.¹³⁰ Örnek olarak *بما أنزل، ولا تأكلوا أموالهم، بني إسرائيل* ifadeleri verilebilir. Bunların meddinde kırâ'at alimleri ihtilaf ettiklerinden dolayı bu med türü câiz med olarak da isimlendirilmiştir. Bu meddin bir, iki, üç, dört ve beş elif müktarıca uzatılabileceğini savunan Âlimler olmuştur. Ebu Asım ise her ikisinde de üç yahut dört elif miktarı meddeder.¹³¹

Med sebeplerinden bir diğeri ise sükûndur. Bundan dolayı Hakîmzâde hemze konusunun ardından sükûnu ele almıştır. Sükûn; aslî sükûn, arizî sükûn ve lâzım sükûn olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Asli sükûn, sûre başlarındaki hurûf-u mukatta'adan iki hecesi üç harf olan, ortasında med harfî olan son harfî sakin harf olanlara verilen isimdir. Lam, mim, nun, sad, kaf, sin gibi harfler bunlara örnektir. Lazım sükûn ise mütemasil

¹²⁸ el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, II, 206; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 73; İbnu'l-Kâsih, *Sirâcu'l-Kâri'i'l-Mubtedî*, 50.

¹²⁹ Kamhâvî, *el-Burhân fi tecvîdi'l-Kur'ân*, 64; Abdülğani el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye*, 73.

¹³⁰ el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, II, 206.; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 378; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 158.

¹³¹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 9a.

olan iki harften önce med olduğu durumda ilk harfin harekesinin hazfedilmesi ve ikinci harfe idgam edilmesi şeklinde olur.¹³²

İdgamdan sonra önceki harfin sükunu sükunu lazım olmuş olur. Örnek olarak دَابَّةٌ، صَاخَّةٌ، الحاقَّةٌ kelimeleri söylenebilir.¹³³ Bu sükûn durunca da geçince de bulunmasından ötürü buradaki uzatma vacip olan bir uzatmadır. Bütün Kurrâ bu meddi altı hareke miktarı uzatma konusunda ittifak etmişlerdir.¹³⁴ Hakîmzâde, hurûf-u mukattaadan olan elif, ta, ha, ra gibi harflerin neden sükunu lazım olmadığını açıklarken elif harfinde sükûnun olmamasını, diğer harflerin ise üç harf olmamasını gerekçe olarak göstermektedir. Ayrıca o, Asli sükûndan ötürü yapılan medde medd-i müşebba dendiğini söylemiştir.¹³⁵ Lazım sükûndan ötürü yapılan medde ise medd-i lazım denilir.¹³⁶

Medd-i Lazım, kelime ve harf bakımından ikiye ayrılmaktadır. Kelimedeki meddi lazım, harf-i medden sonra vakf ve vasl halinde bulunan sükûnu-u aslînin üç kelimedenden fazlasında bulunmasıdır. Şâyet sâkin harf kendisinden sonrakine idgâm edildiğinde buna musakkale denir. دَابَّةٌ ve صَاخَّةٌ kelimeleri buna örnektir. Şâyet sâkin kendinden sonrakine idgâm edilemiyorsa buna muhaffef denir. Bu ise iki farklı âyetteki aynı kelimedede mevcuttur. Yunus üresinde geçen اَلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ اَلْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُوْنَ âyeti ile اَلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ sonra harfte bulunan i medden-i lâzım ise harf-âyetinde geçmektedir. Harfteki medd¹³⁷ bir sükûnun bulunmasıdır. Burada harfin okunuşu üç harf üzere bulunur. Orta harfinde ise med veya lin harfi bulunmaktadır. الم buna örnektir.¹³⁸

Hakîmzâde ardından medd-i ârız ile ilgili tafsilatlı bilgilere yer vermektedir. Ârızî sükûn kelimelerin veya âyetlerin sonlarında olan sükunlara verilen vakf halinde sakin

¹³² eş-Şehrezûrî, *el-Mişbâhu 'z-zâhir*, 12; Ebu'l-Hasen es-Şafâkusî, *Ğayşu 'n-nef'*, 47.

¹³³ Muhibbüddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, I, 378.

¹³⁴ Kamhâvî, *el-Burhân fî tecvîdi 'l-Kurân*, 67.

¹³⁵ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 10a-10b.

¹³⁶ Muhibbüddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, I, 400.

¹³⁷ Yûnus, 10/51, 91.

¹³⁸ Kamhâvî, *el-Burhân fî tecvîdi 'l-Kur'ân*, 69-70.

olup vasıl halinde harekeli hale gelen sükûnlardır. Buna örnek olarak مؤمنين، تؤمنون، kelimesi verebiliriz.¹³⁹

Medd-i ârız vakfedilen kelimelerde olur. Bu meddin hükmü cevazdır. Yani bu medde uzatmak zorunlu değildir. Bu kelimenin harekesi ya zamme ya fetha ya da kesredir. Eğer harekesi fetha olursa med, tavassut ve kasr-ı sükûn olmak üzere üç vecih de caizdir. Buna örnek olarak يعلمون، يعلمون، يؤمنون، kelimesi verebiliriz. Eğer hareke kesre olursa med, tavassut, kasr-ı sükûn ve kasr-ı revm olmak üzere dört vecih caizdir. Buna örnek olarak da قدير، عليم، العظيم، الرحيم، الرحيم bunları verebiliriz. Eğer hareke zamme ise kasr-sükun ile med ve tavassut, kasr-ı işmam ile med ve tavassut ve kasr-ı revm olmak üzere yedi vecih caizdir. Buna örnek olarak da رحيم، عليم، قدير، نستعين، kelimesi verilebilir.¹⁴⁰

Hakîmzâde medd-i lâzım'ın uzatılması ile ilgili vecihlerden geçen bazı kavramları açmak maksatlı ayrıntıya iner. Bu doğrultuda o, işmâm ve revm kavramlarını açıklamaya çalışır. İşmam sözlük anlamı olarak bir şeyi koklatmak, bir şeyi istemekten yüz çevirmek gibi anlamlara gelmektedir. İstilah anlamı ise vakıf halinde dammenin harekesini sessiz bir biçimde dudaklarla göstermek ve dudakları ileriye doğru uzatmak anlamına gelir.¹⁴¹ Buradaki maksat, üzerinde vakfedilen son harfin harekesini dudak işaretiyle belli etmektir. Bu aynı zamanda duyma özrü olan kişilerin harfin harekesini bilmeleri için önemli bir durumdur. Medd-i ârızla ilgili bir diğer kavram ise revm lafzıdır. Revm sözlükte anlamı talep etmek anlamına gelmektedir. İstilah anlamı ise kelimenin sonundaki harekeyi hafif ses ile göstermek ve sesi zayıflatmaktır. Revmin en temel özelliği harekeyi hafif bir ses ile göstermesi ve vakıfta yapılmasıdır. Revm sadece kesra ve dammede yapılabilen bir uygulamadır. Zira fetha harekesi aslında zaten cılız bir sese sahiptir. Burada da aslında görme duyusunda engel bulunanalar için hafif bir sesle işaret etme maksadı bulunmaktadır. Bundan dolayı bazı âlimler Kur'ân okuyan dışında

¹³⁹ eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu 'z-zâhir*, 12; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 49; el-Mâlikî, *ed-Durru 'n-neşîr*, II, 237; Muhibbüddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, I, 352; Ebu'l-Hasen es-Şafâkusî, *Ğayşu 'n-nef'*, 150.

¹⁴⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 11a; Ebû Muhammed el-Vâsiî, *el-Kenz fi 'l-kırâ'âti 'l-aşr*, I, 280; İbnu'l-Kâsih, *Sirâcu 'l-kârî 'i 'l-mubtedî*, 58; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, 76; Sirâceddîn en-Neşşâr, *el-Mukerrer*, 29.; Ebu'l-Hasen es-Şafâkusî, *Ğayşu 'n-nef'*, 40.

¹⁴¹ Fatih Çollak, "Rvm", *DİA*, C.XXXV, İstanbul, 2008, 31-32.

herhangi bir kimse yoksa revme gerek olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁴² Hakîmzâde işmam ile revmin üç farkın bulunduğunu belirtmektedir: Öncelikle işmâmı gören kişiler anlarken görmeyen kişiler anlayamaz. İkinci olarak revmde harekenin bir kısmını götürmek gerekirken işmamda bu caiz değildir. Üçüncü fark işmâm yalnızca merfûda kullanılırken revm hem zammeli hem de kesreli kelimelerde kullanılır.¹⁴³

1.2.6. Râ İle İlgili Hükümler

Hakîmzâde'nin risâlesinde ele aldığı râ'nın hükümleri, tecvîd külliyyatında “أحكام الراء” başlığı altında işlenir. Arap harflerinin geneli ya kalın ya da ince okunurken, râ harfi ise diğerlerinden farklı olarak bulunduğu yere göre kalın, ince ya da hem kalın hem de ince okunabilmektedir.¹⁴⁴ Kırâ'at imâmlarından olan Âsım kırâ'atine göre râ harfi, 5 yerde kalın, 4 yerde ince, üç yerde ise hem kalın hem de ince okunması câizdir.¹⁴⁵

Müellif, râ harfinin dört kısma ayrıldığını belirtir. Bunlar sâkin, kesreli, fethalı ve zammelidir. Ona göre râ'nın ince okunması gerektiği yer şudur:¹⁴⁶

- Râ sâkin, makabli kesreli ise ince okunur. “فِرْعَوْنَ”, “ثِيْرَعَةً” ve “أَمْ لَمْ” gibi. Nitekim âlimler de bu gibi yerlerde râ'nın ince okunması konusunda ittifâk etmişlerdir.¹⁴⁷

Bunlar dışında râ'nın ince okunduğu başka yerler de vardır. Ancak Hakîmzâde onların çoğuna değinmemiştir. Konunun tamamlanması açısından bir kısmını burada zikret-

¹⁴² Fatih Çollak, “Revm”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul, 2008, 31-32.

¹⁴³ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 11b-12a; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-Zâhir*, 82, 561, 562; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 122; ed-Dânî, *el-Urcûze*, 40; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 216; el-Mâlikî, *ed-Durru'n-neşîr*, II, 189; Ebû Muhammed el-Vâsîti, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, I, 333; İbnu'l-Kâsih, *Sirâcu'l-Kârî'i'l-Mubtedî*, s124.

¹⁴⁴ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 243; Benzer bir ifade için Bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 183.

¹⁴⁵ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 243.

¹⁴⁶ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 12b.

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için Bk. eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, 270.

mek yerinde olacaktır. **Bunlar ise şunlardır:** Örneğin, râ kesreli, râ sâkin öncesi kesreli, râ sakin öncesi sâkin onun da öncesi kesreli ya da râ sâkin öncesi harf-i lîn olan yâ var ise, râ harfî ince okunur.¹⁴⁸

Müellif, râ'nın kalın olması gerektiği yeri ise şu şekilde vermiştir:¹⁴⁹

- Sâkin râ'dan öncesi fethalı veya zammeli olması durumunda, ârizî kesre olması durumunda yahud aynı kelimedede değil başka kelimedede bulunduğu durumda veyahut râ'dan sonra isti'lâ (قَطْ غَضُ ضَغَط) harfleri olduğu durumda tefhim yani kalın okunur. “ثَرْجَعُونَ”, “ثَرْجَعُونَ”, “إِرْجَعِي”, “إِنْ ارْتَبْتُمْ”, “رَبِّ ارْجِعُونِ”, “مَرْصَادٌ” ve “قِرْطَاسٌ” gibi.¹⁵⁰

Musannif, râ'nın kalın okunmasıyla ilgili yukarıdaki örneği vermekle iktifa etmiştir. Halbuki râ'nın kalın okunduğu başka durumlar da söz konusudur. Söz gelimi râ fetheli veya mazmûm, ya da râ sâkin makâbli (öncesi) fethali veya ötreli, ya da râ sakin makâbli de sâkin, onun makâbli de fethali veya ötreli ise bu gibi durumlarda da râ harfî kalın okunur.¹⁵¹

Hakîmzâde, vasl halindeyken kesreli râ'nın terkîk yani ince okunacağı konusunda kırâ't alimlerinin ittifâk ettiklerini belirtir. Ancak vakf halindeyken ise âlimler arasında ihtilâfın söz konusu olduğunu dile getirir. Başka bir ifadeyle vakf halindeyken kesreli râ'nın okuyuşu ile ilgili farklı durumlar mevcuttur.

Hakîmzâde kesreli ra'nın vasıl halindeyken terkin yani ince okunacağı konusunda kırâ't alimlerinin ittifakı olduğunu söylemiştir. Vakıf halindeyken kesreli ra'nın farklı durumları olduğunu beyan etmiştir.¹⁵²

¹⁴⁸ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 244; Benzer bir ifade için Bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 184-185.

¹⁴⁹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 12b.

¹⁵⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 12b; Detaylı bilgi için Bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 209.

¹⁵¹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 243-244; Bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 183-184.

¹⁵² Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 12b, 13a.

Diğer taraftan râ'dan önce harf fethali veya ötreliyse râ harfi, tefhimli yani kalın okunur. Bu konuda da âlimler görüş birliği içindedirler. Öncesi fethali olan için örnek, “وَتَوَاصُوا بِالصَّبْرِ” ve “وَالْفَجْرِ” gibi. Öncesi ötreli olan için örnek, “تَذْرُ” ve “تَكَرُّ” gibi.¹⁵³ Ancak eğer öncesi kesreli, sâkin ve imâle edilmiş bir harf ise, râ terkîk yani ince okunur. “تَذِيرٌ” ve “مَنْ غَيْرٌ” gibi.¹⁵⁴

Diğer taraftan râ harfinin ötreli veya fethali olması durumunda Nâfînin öğrencisi Verş dışında bütün kırâ'at âlimleri râ'nın kalın okunması konusunda ittifâk etmişlerdir. Verş ise diğer imâmlardan farklı bir görüş ve benimsemiş ve râ'nın önce okunması gerektiğini söylemiştir. Fakat Verş, râ'nın ince okunması konusunda birtakım şartlar ileri sürmüştür. Bunların bir kısmı ise râ'nın öncesinin muttasıl ve lâzım kesre olması yahut muttasıl sâkin olmasıdır.¹⁵⁵

1.2.7. Teşdîd ve Çeşitleri

Hakîmzâde risâlesinde ele aldığı konulardan bir diğeri de teşdîd meselesidir. Teşdîd konusu, tevcîd ilminde idgam başlığı altında ele alındığı gibi müstakil olarak da ele alınmıştır.¹⁵⁶ Hakîmzâde de bu konuyu müstakil olarak ele alan âlimlerden biridir. O, lügat itibariyle “sert, sıkıca bağlanmak”¹⁵⁷ gibi manalara gelen terim olarak ise “harfin çözümlenmesi ile şekillendirilen tahfîd zıddı”¹⁵⁸ şeklinde tanımlanan teşdîd kavramını bütünüyle ortaya koymadan önce evvel emirde teşdîd ile ilgili bazı türlere yer vermiş onları aslî, bedel ve lâzım teşdîd olmak üzere üç kısma ayırmıştır.

¹⁵³ İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 138.

¹⁵⁴ İbn Bellebân, *Buğyetu'l-müstefîd*, s. 44.

¹⁵⁵ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 13a; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 209; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 138; İbn Bellebân, *Buğyetu'l-müstefîd*, 44.

¹⁵⁶ Ali Çiftçi, “Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekkî b. Ebî Tâlib ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (47/2019), 195.

¹⁵⁷ er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Halil b. Me'mûn Şeyha, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2005), 299.

¹⁵⁸ İbn Tahhân, es-Sümâtî, *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki Me'âlimi'l-Mekârî*, thk. Hatim Salih Zâmin, (İmârât: Mektebetü's-Sahâbe/Kâhire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007), 69-70; Teşdîd ile

Hakîmzâde, aslî teşdidi “ortasında lâm-u ta’rîf dışında şeddesi bulunan kelime” olarak tanımlamış ve “تَوَّابٌ”, “جَبَّارٌ”, “فَهَّارٌ”, “فَعَّالٌ”, “رَبِّيَّانٌ”, “أُمَّتِي”, “عَرَّتِي” ve “أَوَّابٌ” lafızlarını misâl olarak vermiştir. O, aslî teşdidi zikrettikten sonra bedel teşdidini ele almaya başlamış ve onu “lâm-u ta’rîf ileyani idgam-u şemsiyye şeklinde olan şeddeli kelime” olarak ta’rîf etmiştir. Hakîmzâde burada ise “الصَّالِحِينَ”, “الظَّالِمِينَ”, “الصَّائِمِينَ” ve “الصَّادِقِينَ” ifadelerini örnek olarak vermiştir.

Onun burada ele aldığı son teşdîd türü ise lâzım teşdîdi’dir. Buna göre Hakîmzâde tarafından lâzım teşdîd “bir fiili müteaddi hale getirmeye yarayan tef’îl babının ve harflerin edâtlarının teşdidi” şeklinde tanımlanmıştır. O, burada tef’îl baba örnek olarak “فَلَمَّا”, “فَمَا”, “مَيَّتَ” ve “يَنْزَلُ” kelimelerini verirken, harflerin edâtlarına ise “لَمَّا”, “فَمَا”, “جَمًّا”, “أَمًّا”, “عَدًّا”, “كَلَمًّا”, “ثَمًّا” lafızlarını verir.¹⁵⁹

Hakîmzâde teşdîd kısımlarını zikrettikten sonra teşdîdin asıl konusu olan idgamı ele almaya başlar. O, idgam teşdidini cins idgam, mütekârib idgam ve mahreç idgam olmak üzere üç çeşide ayırır. Cins idgamı “aynı cinsten olan iki harfin birbirine idgam edilmesi” şeklinde tanımlayan Hakîmzâde bu misâl olarak “أَنْ اضْرِبْ بَعْصَاكَ الْحَجْرَ”, “فَمَا” gibi kelimeleri vermiştir. Esâsında günümüz tecvîd külliyatında daha çok idgam-ı misleyn¹⁶⁰ çatısı altında ele alınan cins idgam konusu, klasik literâtürde ise idgam-ı misleyn başlığı altında zikredilmesinin yanısıra farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Söz gelimi Müberred (öl. 286/900) konuyu “هَذَا” başlığı altında işlerken¹⁶¹, Basra nahiv mektebinin önemli

ilgili yapılan diğer tanımlar için Bk. Ali Çiftçi, “Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekkî b. Ebi Tâlib ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, 200-201.

¹⁵⁹ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 3b.

¹⁶⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 237.

¹⁶¹ Müberred, Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik ‘Uzayme, (Kâhire: Vezâretü’l-Evkâf, 1994), I, 334.

simâlarından biri olan Sibeveyhî (öl. 180/796) ise “هذا باب الإدغام في الحروف”¹⁶² çatısı altında ele almıştır. Hakîmzâde cins idgam’dan sonra “ت/te” ile “ط/tâ”nın, “ت/te” ile “د/dâl” ın, “ث/se” ile “ذ/zâl”ın ve “ذ/zâl” ile “ظ/zâ”nın idgamına yer verir ve bu bağlamda bunlara “إِذْ ظَلَمُوا”, “قَالَتْ طَائِفَةٌ”, “أَجِيبْتِ دَعْوَتَهُمَا”, “أَنْ عَبَدْتُ”, “كِدْتُ”, “يَلْهَثُ ذَلِكَ” misâl olarak verir. Hakîmzâde burada bunların hangi tevcîd altında toplandığını belirtmemiş; sadece örneklerini zikretmekle yetinmiştir. Ancak tecvîd kaynaklarına bakıldığında onun burada serdettiği örneklerin idgam-ı mütecâniseyn konusu altında toplandığını söylemek mümkündür. İdgam-ı mütecâniseyn ise kaynaklarda “mahreçleri bir, sıfatları başka olan iki harften birincisi sâkin, diğeri ise harekeli olarak bir arada bulunması durumunda ilk harfin diğeri harfe idgam edilmesi” olarak tanımlanmıştır.¹⁶³

Hakîmzâde’nin burada değindiği bir diğeri idgam türü ise idgam-ı mütekâribeyn’dir. O, idgam-ı mütecâniseynde olduğu gibi burada da ilgili tecvîdin tanımını vermemiş; sadece misâllerle iktifâ etmiştir. Kısaca “hem mahreçleri hem de sıfatları yönüyle birbirine yakın olan iki harften ilkinin sâkin, diğeri ise harekeli olarak yanyana gelmesi durumunda ilk harfin diğeri harfe idgam edilmesi”¹⁶⁴ olarak tanımlayabileceğimiz bu tür tevcîd türüne Hakîmzâde “قُلْ رَبِّي” ve “كَلَّا بَلْ رَانَ” örneklerini verir. Hakîmzâde’nin diğeri üzerinde uyguladığı yöntem ihfâ-i şefevî için de geçerlidir. O, buna dair “يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا” âyetini örnek olarak getirir.

Hakîmzâde’nin bu başlık altında değindiği son mesele ise “س/sin” ile “د/dâl” ın , “د/dâl” ile “ض/dâd”ın, “د/dâl” ile “ج/cim” in idgamı ve “ث/se” ile “ش/şin”dir. O, bunlara da “حَيْثُ شِئْتُمْ”, “قَدْ ضَلَّ”, “قَدْ سَمِعَ”, “قَدْ جَعَلَ” kelimelerini misâl olarak getirir.¹⁶⁵

¹⁶² Sibeveyhî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Hârûn, (Kâhire: Mektebetü’l-Hancî, 1988), IV, 437; İlgili konu hakkında daha geniş bilgi için Bk. Ali Çiftçi, “Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Tâlib ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, 212.

¹⁶³ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 239-240; İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 286-287.

¹⁶⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 241.

¹⁶⁵ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4a; İdgam ve çeşitleri hakkında detaylı bilgi için Bk. İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1110; İbn Hâleveyh, *Îrâbu’l-kıra’ati’s-seb’*, I, 55; eş-Şehrezûrî,

1.2.8. Mâ Harfi ve Çeşitleri

Hakîmzâde idgam konusundan sonra mâ (ما) ve çeşitlerini ele alır. Ona göre mâ harfi nefiy, inkâr, istisnâ, istifhâm ve haber olmak üzere beş kısımdır. Musannif konu ile ilgili detaylı bilgi aktarmamış, sadece her birine birer örnek vermiştir. Buna göre bunlar da sırasıyla “مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ”, “وَمَا ظَلَمْنَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ”, “وَمَا” bunlar da sırasıyla “مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ”, “وَمَا ظَلَمْنَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ”, “وَمَا” cümleleridir.¹⁶⁶

1.2.9. Vakf

Tecvîd ve kırâ'at disiplinin ana mevzularından biri olan vakf, kârî'nin nasıl ve nerede vakfetmesi, okuyuşa nasıl ve nereden başlaması gerektiğini öğreten ve onun okuyuşunu kontrol altında tutan, hem okuyanın hem de dinleyen Kur'ân âyeti anlamasına vesile olan bir ilimdir.¹⁶⁷ Bundan hareketle bu ilim, Kur'ân'ın nâzil olmasından beri başta kırâ'at âlimleri olmak üzere müfessirlerin üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Sözlük anlamı itibariyle “durdurmak, kaçınmak”¹⁶⁸ gibi anlamlara gelen vakf, ıstılâhî olarak ise “okumaya tekrar başlamak amacıyla nefes alacak bir zaman kadar sesi kesme”¹⁶⁹ olarak tanımlanmıştır.

Hakîmzâde vakfı vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi ve vakf-ı hasen olmak üzere üçlü bir taksimata tabi tutmuştur. Vakf-ı tâm, “kâle” fiilinden önceki yerler iken, vakf-ı kâfi; “ülâike” ve “sümme” edâtlarından önceki yerlerdir. Vakf-ı hasen ise “kezâlike” ve “zâlike” kelimelerinden önce yer alan yerlerdir. O, vakf-ı tâm'a “مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا”, vakf-ı

el-Misbâhu'z-zâhir, 9; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf*, I, 135; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 137; Ebû Muhammed el-Vâsiî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l- 'aşr*, I, 199.

¹⁶⁶ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4b.

¹⁶⁷ Mehmet Kara, “İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (13/2018), 56.

¹⁶⁸ Nihat Temel, *Kırâ'at ve Tecvîd İstılahları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 251.

¹⁶⁹ Recep Koyuncu, “Vakf-İbtidânın Âyetlerin Anlaşılmasındaki Rolü”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, (15/1), (2015), 164-165.

وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ إِنِّي أَرَاكَ وَ “لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ, أَلَيْكَ الَّذِينَ هَدَيْتَهُمْ” kâfi’ye vakf-1 hasen’e ise “فَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ” âyetlerini örnek olarak göstermiştir.¹⁷⁰

Hakîmzâde Kur’an’da vakfedildiğinde İslam dairesi dışına itecek olan yerleri şu şekilde sıralamıştır;

1. Bakara sûresinde أَفَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ burada vakfetse ardından ذَهَبَ اللَّهُ diye devam etse burada “tanrı gitti” anlamı vereceği için,
2. Yine Bakara sûresinde أَفَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا burada vakfetse ardından اللَّهُ مُوتُوا şeklinde başlasa “tanrı öldü” anlamı vereceği için,
3. Al-i İmran sûresinde إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ burada vakfetse devamında أَنْعِيَاءُ şeklinde devam etse “tanrı fakirdir” anlamına geleceği için,
4. Maide sûresinde أَفَبِعَثِّ غُرَابًا burada vakfetse devamında اللَّهُ غُرَابًا şeklinde devam etse tanrıyı kuşa benzettiği için,
5. Yine Maide sûresinde إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ burada vakfetse ve ثَلَاثَةً diye başlasa tarımı üç olduğunu ifade etmiş olacağı için,
6. Aynı sûrede مَا لَنَا وَ مَا لَنَا ifadesinde vakfetse لَا نُؤْمِنُ diye de devam etse “biz inanmıyoruz” anlamına geleceği için,
7. Tevbe sûresinde وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَقَالَتْ غَزِيرُ ابْنُ اللَّهِ غَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ burada vakfetse غَزِيرُ ابْنُ اللَّهِ şeklinde devam etse, وَقَالَتْ غَزِيرُ ابْنُ اللَّهِ burada vakfetse غَزِيرُ ابْنُ اللَّهِ şeklinde devam etse Uzeyr ve İsa aleyhisselamın tanrının oğlu olduğu anlamına geleceği için,
8. Yusuf sûresinde لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ifadesinde vakfedip أَفْتَلُوا şeklinde devam etse,
9. İbrahim sûresinde وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرَخِي كَفَرْتُ ifadesinde vakfetse devamında كَفَرْتُ şeklinde devam etse “ben inkar ettim” anlamına geleceği için,
10. Ahzab sûresinde وَالذَّاكِرِينَ ifadesinde vakfedip اللَّهُ كَثِيرٌ şeklinde başlasa “tanrı çoktur” anlamına geleceği için,

¹⁷⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 4b; İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ*, II, 790; İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kıra'âti's-seb*, I, 184; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 55; Suleymân b. Necâh, *Muhtaşaru't-Tebyîn*, III, 461; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, I, 263.; el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hudâ*, I, 25.; Ebu'l-Hasen es-Şafâkûsî, *Ğayşu'n-Nef*, 532.

11. Saffat sûresinde لَيَقُولُونَ ifadesinde vakfedip وَلَدَ اللَّهِ şeklinde devam etse “tanrı çocuk sahibi oldu” anlamına geleceği için,

12. Tin sûresinde أَسْفَلَ سَافِلِينَ ifadesinde vakfedip إِلَّا الَّذِينَ şeklinde devam etse müminlerin ziyan işleyen kişiler olduğu anlamına geleceği için,

13. Asr sûresinde حُسْرٍ burada vakfedilip إِلَّا الَّذِينَ şeklinde devam etse mana değişeceği için,

14. Maun sûresinde فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ifadesinde vakfetse هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ şeklinde devam etse namaz kılanları veyl kapsamına soktuğu için İslam dairesi dışına çıkaracağı kabul edilir.

Ancak burada ayrıntılandırılması gereken yerler vardır. Mezkûr durumların hepsi Arapçayı bilip kasıtlı olarak bu mananın oluşması için buralarda vakfeden kişilere mahsus olmalıdır. Zira nefesin yetmemesi ve unutmak vb. durumlar bu durumlarda geçerli olmamalıdır.

1.2.10. Kur’ân’ı Okuyuş Hataları (Lahn)

Sözlükte “ezgi ve nağme” gibi anlamlara gelen lahn terim olarak ise “dilde ve kırâ’atte hata yapmak” anlamına gelir.¹⁷¹ Hakîmzâde ise lahn’ı “Kur’ân yanlış okumak” şeklinde tanımlamıştır. O, Kur’ân’ı lahn ile okuyan kimsenin okuyuşundan bir sevâp elde edemeyeceğini belirtmiştir.

Hakîmzâde’ye göre lahn, lahn-ı celî ve lahn-ı hafî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Lahn-ı celî kelime anlamı itibariyle açık lahn anlamına gelmekte ve hem lafzı hem de manayı ihlâl eden bir lahn türüdür. Söz gelimi merfu, mansûb, mecrûr ve meczûm hareketleri değiştirmek sûretiyle yapılan hatalar da lahn-ı celî kapsamında değerlendirilmiştir. Lahn’ın bir diğer çeşidi olan lahn-ı hafî ise kapalı lahn anlamına gelir. Lâh

¹⁷¹ Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, (İstanbul: ty, 1305), IV, 746-747. Ayrıca Bk. Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *DİA*, C. XXVII, Ankara, 2003, 55.

harfini ince okunması gerekirken kalın okumak, gunneyi tam yapılması gerekirken eksik yapmak gibi harflerin sıfatlarında yapılan bu tür noksanlıklar lahn-ı hafî çatısı altına girmektedir.¹⁷²

Hakîmzâde tarafından yukarıda yapılan lahn-ı celî ve lahn-ı hafî tanımlarına başka tarifler de âlimlerden tarafından yapılmıştır. Modern dönem kaynaklarda verilen bir tanıma göre hahn-ı celî, “bir harfin yerine başka bir harf okumak, harflerin lâzîmî sıfatlarında ve zâtında yanlış yapmak, okuyuş sırasında i’râb yönünden hata yapmak gibi, Kur’ân okuyuşunu az çok bilen kişilerin farkına varabileceği hatalar” şeklinde tanımlanırken, lahn-ı hafî ise “harflerin ârizî sıfatlarında yapılan hatalar ile râ harfinin tekrarında, nûn ve mîm harflerinin ise gunnesinde aşırıya kaçmak gibi sadece işin ehli tarafından farkına varılan ve mana yönünden bir değişikliğe neden olmayan hatalar” olarak tanımlanmıştır.¹⁷³ Modern dönemde kırâ’at alanında çalışmalar ortaya koyan Abdurrahman Çetin ise lahn-ı celî’yi kendi içinde “harfte, harekede ve sükûnda meydana gelen hata” olarak üç bölüme ayırırken, lahn-ı hafî’yi ise “tecvîd sahasında az çok malumata sahip kimselerden tarafından farkedilen hatalar” ve “tecvîd sahasında uzmanlaşmış kimseler tarafından farkedilen hatalar” olmak üzere iki bölüme ayırır.¹⁷⁴

Hakîmzâde, Kur’ân okuyucusunun en çok hata yapabileceği âyetlerden bir kısmını da örnek kabilinden vermiş ve bilhassa bu âyetlerde dikkât edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu âyetlerden bir kısmı ise ﴿وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا﴾ “Kur’ân okuduğun zaman seninle, âhirette inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz.”¹⁷⁵ ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعَهُمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْعَاْفُلُونَ﴾ “Bunlar, Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır.”¹⁷⁶ ﴿إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ “Biz onların kalplerine,

¹⁷² Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 9a; Daha geniş bilgi için Bk. eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu’z-Zâhir*, 713.; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 158.

¹⁷³ Bk. Emrullah Tuncel, “İlk Dönem Tecvîd Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (59/59), 110.

¹⁷⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 345-347.

¹⁷⁵ el-İsrâ, 17/45.

¹⁷⁶ en-Nahl, 16/108.

bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik.”¹⁷⁷ ve ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ عِثَابَؤَةً فَمَنْ﴾ (أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) “Arzularını tanrı yerine koyan, Allah’ın kendini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et!. Allah’tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?”¹⁷⁸ âyetleridir.

1.2.11. Harflerin Mahreçleri Ve Sıfatları

Mehâric kelimesi “ha-ra-ce” fiilinden gelmekte olup ve mahreç kelimesinin çoğuludur. Mahreç kelimesinin anlamı ise çıkış yeri anlamına gelmektedir.¹⁷⁹ Mahrec, tecvid ilminde ise harflerin çıkış yeri ve bir harfi diğerinden ayırma anlamında kullanılmaktadır. Hakîmzâde bu bölümde öncelikle harflerin mahreçleri ve sıfatları hususundaki ihtilafları aktarır. Buna göre Ferra ve onu takip edenlere göre harflerin mahreçleri toplam on dördtür. Sibeveyh ve onu takip edenlere göre ise harflerin mahreçleri toplam on altıdır.

Halil b. Ahmed’e göre harflerin mahreçleri toplam on yedidir. Bu görüş aynı zamanda Cumhuriyet’in de kabul ettiği bir görüştür. Bu bağlamda Cumhuriyet’e göre harflerin mahreçleri üç yerde toplanır. Bunlar, halk (boğaz), lisân (dil) ve şefe (dudak). Hakîmzâde’ye göre Kur’ân okuyucusu harflerin mahreçlerini görmek istediğinde harfi sakın kılıp başına hemze getirerek bunu yapabilir. Buna عُ örnek verilebilir. Bu durumda sesin kesildiği yer harfin mahrecidir. Elif, öncesi kesreli olan sakın ya ve öncesi zammeli olan sakın vavın mahreci cevfi denilen karın boşluğudur. Hemze ve ha’nın mahreci boğazın en uzak kısmıdır. Aynın ve ha’nın mahreci boğazın orta yeriyken, ğaynın ve kalın ha’nın mahreci boğazın dile en yakın olan kısmıdır. Bunlara harufu’l-halk boğaz harfleri denir. Kalan harflerden on sekizi lisandan sadır olmaktadır. Dördü şefeh yani dudaktan ikisi de genizden sadır olmaktadır. Dil ucu ile üst ön dişlerin arası ، ظ س ، ت، ذ، ط س ، ر، ص، ز harflerinin mahrecidir. Dilin bir kenarı ile azı dişlerinin arası ض harfinin mahrecidir ve Hz. Ömer her iki azı dişle de bu harfi çıkarmıştır. Dil kökü ile üst

¹⁷⁷ el-Kehf, 18/57.

¹⁷⁸ el-Câsiye, 45/23.

¹⁷⁹ Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 72.

damak arası ك harfinin biraz daha boğaza yakın kısmı ق harfinin mahrecidir. Alt dudanın iç kısmıyla ön üst dişlerin arası ف harfinin iki dudak birleştirildiği yer م ، ب harflerinin ve biraz öne yuvarlak yapılarak و harfinin mahrecidir.¹⁸⁰ Neticede harfleri on yedi mahrece ayıranlar, cevften bir mahrecin, boğazda üç mahrecin, dilde on mahrecin dudakta iki genizden ise bir mahrecin bulunduğunu savunmaktadırlar.¹⁸¹

Harflerin mezkûr mahreçleri dışında bir de sıfatları bulunmaktadır. Tecvîd ilminde harfin sıfatından kastedilen harfin mahreçten meydana geldiği sırada kendisine ilişkin niteliktir. Harflerin sıfatları konusunda da kırâ'at âlimleri arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları on yedi sıfat kabul ederken; kimisi bu sayıyı kırk dört sığata kadar çıkarmıştır.¹⁸² Fakat Hakîmzâde harflerin on sıfatı bulunduğunu zikretmektedir. Onun kabul ettiği bu sıfatlar aslında zıttı olan sıfatlar olarak zikredilemektir. Bunlar; cehr, hems, rihvet, şiddet, istifale, istila infitah, intibak, samt ve zelktir.

1. Cehr: Huruf-ı mechûre olarak da adlandırılmaktadır. Harfin çıkış yerinden güçlü bir şekilde çıkması sebebiyle bu ismi almıştır. Bu harfler; ا ب ج د ذ ر ز ض ط ظ ع غ ق ل م ن و ي harfleri olmak üzere on sekiz harftir.

2. Hems: Huruf-ı mehmûse olarak da isimlendirilmektedir. Harfin çıkışı sırasında mahreç tam kapanmayıp ses aktığından bu tarz harflere mehmûse adı verilmiştir. Mehmûs harfler, mechûre dışında kalan ا ت ث ح خ س ش ص ف ق ه harfleridir.

3. Rihvet: Bu sıfattaki harflerde ses ve nefes telaffuzdan sonra akmaktadır. Kelimenin anlamına uygun olarak bu harflerde bir incelik bulunmaktadır. Bu vasfa sahip olan harfler on altı tanedir: ا ت ح خ ذ ز س ش ص ض ظ غ ف ه و ي .

4. Şiddet: Bu sıfatta harf telaffuz edilirken mahreç şiddetle kapanmakta ve ses ile nefes akmamaktadır. Bunlar ise sekiz harftir: ا ب ت ج د ط ق ك .

¹⁸⁰ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 14a; eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâhir*, 673; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 139.; ed-Dânî, *el-Urcûze*, 63.; Ebû Muhammed el-Vâsiî, *el-Kenz fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, I, 165.

¹⁸¹ Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, 33.

¹⁸² Kamhâvî, *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, 39.

5. İsti'lâ: Teleffuz edildiğinde dilin damağa yükselmesi nedeniyle bu şekilde isimlendirilmektedir. Bu harfler en kalın harflerdir. Aynı zamanda bu harflere kalın olmaları sebebiyle huruf-ı mufahhama da denilmiştir. Bunlar خ ص ض ط ظ غ ق harfleridir.

6. İstifale: Bu harflerde dil dudağa yükselmeden aşağıda kalır. Bunlar ise isti'lâ harfleri dışında kalanlardır.

8. İnfitah: Dilin damaktan ayrılıp açılmasıyla bu mahreç ortaya çıkar. Bunlar, ıntıbak harfleri dışında kalan harflerdir.

9. Samt: İsmat olarak da adlandırılmaktadır. Bu harfler sessiz harflerdir ve bu harflerden rübai, hümasi ve südasi kelimeler oluşmaz. Bu harfler şunlar dışında kalanlardır: ز س ص ب ج د ط ق.

10. Izlâk: Bu sifata sahip olan harfler dilin ve dudağın ucundan çıktıklarından dolayı bu adı almışlardır. Bu harfler ا ب ج د ه و ز ح ط ق ر فadesinde zikredilen harflerdir.

Bunlar dışında Hakîmzâde kalkale, safır, lin, inhiraf, istitale ve sıfatlarını kısaca belirtmektedir. Bu sıfatlar aynı zamanda zıttı olmayan sıfatlar olarak tecvîd kitaplarında zikredilmektedir.

Kalkale: Harfî çıkarırken mahrecin hareket ettirilmesi sebebiyle bu adı almaktadır. Bunlar, ح ط ب ج د harfleridir.

İnhiraf: Bu sıfat lam ve ra sıfatları için geçerli olan niteliktir. Harfin söylenmesi sırasında dilin ucunun meylinden dolayı bu isim verilmektedir.

Safır: Harf çıkarılırken kuş sesine benzer bir ses oluştuğundan bu adı almıştır. Bu vasfa sahip olan sıfatlar, س ز ص harfleridir.

Lin: Sakin olan vav ve ya harflerinden önce fetha gelirse vav ve ya yumuşak okunur. Aynı zamanda bu harfler daha uzun okunur.

Şefeteyn: Bu sıfat tefeşşî olarak isimlendirilmektedir. Harfin telaffuzu esnasında dilin yan taraflara doğru uzanmasından dolayı bu adı almıştır. Bu vasıf sadece şin harfinde bulunmaktadır.

İstitâle: “ta-ve-le” kökünden gelen bu kelime uzatmak anlamına gelmektedir. Bu nitelik sadece ض harfinde bulunmaktadır. Bu harfin telaffuzu sırasında dilin yan ağız dişleri üstünden lam harfinin mahrecine doğru gitmesinden ötürü bu ismi almıştır.

Yukarıdaki sınıflandırmaya baktığımızda aslında Hakîmzâde'nin İbnü'l-Cezerî'nin taksimatını kabul ettiği görülmektedir. Nitekim birçok konuda olduğu gibi bu konuda da İbnü'l-Cezerî takipçisi olduğunu göstermiştir.¹⁸³

1.2.12. Kırâ'at İmâmları

Kırâ'at ilmi, İslâmî ilimler içerisinde en önce tedvin edilen ilim dalıdır. Kırâ'at ilmine çok erken dönemlerde bu denli önem verilmesinin altında yatan şey Hz. Peygamber'in inen âyetleri yazdırması¹⁸⁴, okuması, Cebrail'e her yıl Ramazan ayında arz etmesi ve vefat ettiği sene arzın iki defa gerçekleşmesidir.¹⁸⁵ Ayrıca Kur'ân'ın tertil üzere okunmasının emredilmesi kırâ'at ilminin nas temelindeki gerekçesini oluşturur.¹⁸⁶

Kırâ'at ilminin en önemli temellerinden birisi de hadislerde yer alan “yedi harf” meselesidir. Sahâbiler de Hz. Peygamber'in kırâ'ate verdiği önemi sürdürmüşlerdir. Yemâme savaşında birçok kurrâ' sahâbinin şehit düşmesiyle¹⁸⁷ Hz. Ebubekir döneminde Ku'ân âyetleri bir mushafta toplanmış, Hz. Osman döneminde yedi harf meselesinden dolayı karışıklıklar çıkıp artmaya başlayınca kırâ'at bilgisi derin olan sahâbiler görevlendirilerek bütün İslâm şehirlerine Kureyş lehçesiyle Mushaf çoğaltarak göndermiş ve harf konusundaki birlik büyük oranda sağlamıştır.¹⁸⁸ Hz. Osman zamanına kadarki okunuş ihtilaflarının temel nedeni Arap dili yazımının yeterince gelişmemiş olmasından kaynaklı olup yedi harf ruhsatı da bunda etkilidir. Kırâ'at ilmi çalışmaları Hz. Osman'ın Mushaf gönderdiği Kûfe, Basra, Medine, Mekke ve Şâm gibi şehirlerde yoğunluk kazanarak ilk eserleri hicri 70-80 yıllarında verilmeye başlanmıştır. Kırâ'at âlimlerinin çoğunun tâbiinden olması bu ilmin ne denli hızlı geliştiğinin

¹⁸³ Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 14b; Ebû Muhammed el-Vâsîfî, *el-Kenz fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, I, 54.; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-Kârî'i'l-Mubtedî*, 403.; İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 33.

¹⁸⁴ Buhârî, *Kitâb'u Tefsîri'l-Kur'ân* 20.

¹⁸⁵ *Buhari, Bed'ü'l-vaHY*, 5.

¹⁸⁶ Müzzemmil, 73/4.

¹⁸⁷ Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 3.

¹⁸⁸ Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 3.

göstergesidir. Mezkur şehirlerdeki kırâ'at alimleri idgam, med ve kasr gibi tecvit konularında ve bilumum kırâ'at konularında çeşitli tercihlerde bulunarak bunları öğrencilerine aktarmışlardır.¹⁸⁹

Çeşitli kırâ'at eserlerinde otuza yakın kırâ'at sayılsa da İbn Mücâhid'in (ö. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a* isimli eserini yazmasıyla yedili kırâ'at tasnifi kabul görmeye başlamıştır. Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman, Mekke'de İbn Kesîr, Kûfe'de Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb ve Kisâi, Basra'da Ebû Amr b. Alâ ve Şam'da İbn Âmir'in kırâ'atleri kabul görmüş, yaygınlaşmış ve öğretime konu olmuştur.¹⁹⁰ Kırâ'at ilmi özellikle Endülüs topraklarında epey bir gelişme göstermiştir. Mekkî b. Ebû Tâlib, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtübî, Ebû Amr ed-Dânî gibi büyük kırâ'atçiler Endülüs ve Fas'ta yetişmişlerdir. Özellikle ed-Dânî'nin eserleri çok fazla tutulan eserler arasındadır. Şâtübî'nin manzumu olan *Hırzû'l-emânî* de kırâ'at eğitiminde yerini almıştır. İbn Mücâhid'in ortaya koyduğu yedili tasnifin ardından onlu tasnife yönelik birtakım denemeler olsa da gerçekleşmemiştir. Onlu taksimi kırâ'at ilminde kabul görür hale getiren müellif İbnü'l-Cezerî olmuştur (ö. 833/1429); onun *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserleri kırâ'at tahsilinde yedili tasnifin yerini almıştır. Bunun ardından on dördü tasnifi de kırâ'at literatürüne kazandırmak isteyenler olduysa da dört kırâ'at şaz kabul edildiği için önemli bir durum ifade etmemiştir.¹⁹¹

Hakîmzâde de önceki kırâ'at mirâsından olabildiğince istifade etmiş ve risâlesini meşhur yedi kırâ'at imâmıların zikretmekle sona erdirmiştir.

Onun değindiği kırâ'at imâmı şunlardır: (i) Nafi b. Abdurrahman ibn Ebi b. Ebi Nuaym (ö. 169/785); Verş ve Kâlûn bunun râvilerindendir. (ii) Abdullah b. Kesir ed-Dari İbn Kesir el-Mekki (ö. 120/738); el-Bezzi ve Kunbul onun râvilerindendir. (iii) Ebu Amr b. Ala Ammar b. Abdullah b. Huseyn (ö. 154/771): Ebu Amr ed-Duri ve Ebu Şuayb es-Susi râvilerindendir. (iv) Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö. 118/736); İbn Zekvan ve Hişam râvileridir. (v) Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi (ö. 127/745); Ebubekir ve Hafs bu âlimin râvileridir. (vi) Ebû

¹⁸⁹ Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlû'l-kurrâ' ve kemâlû'l-ikrâ'*, II, 428.

¹⁹⁰ Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlû'l-kurrâ' ve kemâlû'l-ikrâ'*, II, 432.

¹⁹¹ Birışık, Abdulhamit, "Kırâ'at", Ankara: *DİA*, XXV, 2022, 425-432.

Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (ö. 156/773): Hallad isimli râvisi vardır. (vii) Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805): Ebu'l-Haris ve Ebu Amr ed-Duri bunun ravileridir.¹⁹²

¹⁹² Hakîmzâde, *Risâle-i Tecvîd*, vr. 14b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKÎMZÂDE MUHAMMED EL-BAĞDÂDÎ'NİN *RISÂLE-İ TECVÎD* İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

[1^b] (1) Bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm. (2) Elḥamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn. (3) ve's-şalâtü ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ muḥammedin ḥâtemi'n-nebiyyin (4) ve 'alâ âlihi ve şaḥbihi ecma'în. (5) Tengrinin senâsından peygamberin du'âsından sonra îderin kim çün "Ḥayrûn-nâs men yenfaü'n-nâs" ettiğü mecmû'u ükalâü'n-nâs kıatunda muhaḳḳaḳ olduğı (6) ben daḥı ol silkte münderiç olmağ dilerum. (7) Kavâid-i Qur'an'dan birkaç kâ'ide istiḥrâc eyledüm tâ mübtedi' ondan müntefi' olmağîçun. (8) ve daḥı bunun adın "vesîle" tesmiye kıldum. (9) Zira ki mübtedi' Qur'an'ın lafzına mütea'llık olan ahkâmın ehl-i tecvîd kitâplarından, zikir idilübdürler. (10) Ânı bilmekliğe bu zikr ettiğümüz kavâ'ide vesîle oldu, ânın içün bunuñ adın "vesîle" tesmiye kıldım, beyân îdelim.

Bābu Ahkām-ı Nûn-ı Sākîne ve't-Tenvîn: (11) Geldük tenvînin ve nûn-ı sâkin'in ḥükmün bildirmekliğe. Bilgıl ki tenvîn aşlında nûn-ı sâkinedir. (12) Vaşılta telaffuzda s.âbit olur. (13) Vaḳfta kitâbette sâkıit olur. [2^a] (1) Ammâ nûn-ı sâkine vaşılta telaffuzda vaḳfta kitâbette s.âbit olur. (2) Oñdan sonra bilgıl ki tenvîn vâḳı' olmaz illâ kelimenin âḥirinde olur. (3) Ammâ nûn-ı sâkine kelimenin ortasında ve âḥirinde olur. (4) ve dâḥi tenvîn resminde nûn ile yazılmadı. (5) Qur'an'da illâ kâin kelimelerinden yazıldı. (6) Ondan soñra bilgıl ki bu ḥurûf-ı hece yirmi dokuz ḥarfdir. (7) Birisi mükerrerdir lâmu'l-ḳadr. (8) Kaldı bizimle yirmi sekiz ḥuruf. (9) Evvel yirmi sekiz ḥarf daḥı dört kıasma münḳasimdir. (10) Bir kısım idğām maḥşüşdur ve bir kısım izḥâra maḥşüşdur ve bir kısım ihfâya maḥşüşdur. (11) Geldük imdi evvelki kısımki idğâma

maḥşuşdur. (12) Altı harfdir. ي ر م ل و ن (13) Bunları terkīb edecek olursan bilgil ki bu dediğimiz يرملون kelimesi olur. (14) Kaçan ki buna bu ile bilesin bilgil ki bu dediğimiz altı harf üç kısım münkasimidir. (15) Evvel ki kısmın hükümü budur ki kaçan ki tenvinden yāḥūd nūn-ı sākineden sonra vāḳı' olsa cemī' ḳurrā' müttefiḳdir. (16) Tenvin yāḥūd nūn-ı sākineyi rā da yāḥūd lām da ğunnesiz idġām itmeklikdir. (17) Seb tarikindedir. (18) Ammā 'aşr ṭariḳince ğayn ile idġām küllidir. [2^b] (1) Bu dediğimiz ma'lūm oldu muşannifin ḳavlınden küllühüm tenvîn ve'n-nūn idġām -ı bilâ ğunne fi'l-lām ve'r-rā. (2) İkinci kısım budur ki kaçan tenvinden yāḥūd nūn-ı sākineden sonra vāḳı' olsa cemī' ḳurrā' müttefiḳdir. (3) Tenvin yāḥūd nūn-ı sākini vāv'da yāḥūd yā'da ğunne ile idġām itmeklikdir. (4) İllā Ḥamza'nın şākirdi Ḥalef ğunnesini idġām eder. (5) Üçüncü kısım budur ki kaçan ki tenvinden yāḥūd nūn-ı sākineden sonra mīm yāḥūd nūn vāḳı' olsa cemī' ḳurrā' müttefiḳdir. (6) Tenvin yāḥūd nūn-ı sākini mīm'de yāḥūd nūn'da ğunne ile idġām itmeklikdir. (7) Bu dediğimiz ma'lūm oldu. (8) Muşannifin ḳavlınden.

وَكُلٌّ بَيْنَهُمْ أَذْعَمُوا مَعَ عُنْتِهِ ... وَبِی الْوَاوِ وَالْيَا ذُوهَا خَلْفَتْ تَلَا

(9) Bu dediğimiz aḳsāmın emsilesi bulardı. (10) nahve kavlihi te'ālā

من لدنه، ومن رحمهم، وهدى للمتقين، وأبداً رضي، من يشاء، من ولايتهم، خزئي، ولهم، تفجيراً، يوفون، من مال، من نذير، وأزواج مطهرة،
وأمشاج، نبتليه

gibinki bunlara benzer vār ise. (10) Bu sözün esnāsında bir misalle nūn'un hükmünde beyān idelim bilgil ki kaçan nūn-ı sākineden [3^a] sonra yā vāḳı' olsa daḥı bā ile yāḥūd vāv ile nūn-ı sākine bir kelimedede olsa cemī' ḳurrā' müttefiḳdir. (1) ol nūn-ı sākini ol yā yāḥūd ol vāv ḳatında izḥār itmeklikdir. (2) Bu meselede idġāmü'l-med ve ğunne illet nedir? İlet oldur ki eger ḳārī idġām edecek olursa ḥarf-i mudā'afa mültebis olur (3) Mis āli دنیا ve قنوان gibi. (4) Eger suāl ederse ki من يشاء da ve daḥı من ولايتهم da nūn-ı sākineden sonra vāv yāḥūd yā vāḳı' oldu. (5) Niçun bunda nūn-ı sākini vāv'da yāḥūd yā'da idgam etmeklikte cāiz oldu? (6) دنیا da ve قنوان da ve صنوان da ve بنيان da cāiz

olmadı. (7) Cevāb budır ki ḥarf-i mudā'afa mültebis olmasun diye idgām etmeklik دنیا'da ve قنوان da ve صنوان da ve بنیان da cāiz olmadı. (8) Ammā من يشاء da ve dāḥi من ولايتهم da iltibās olmaz. (9) Zira ki ḥarf-ı mudā'afa olmak ıstılāhca iki kelimedede olmaz belki bir kelimedede olur. (10) Pes bu taḳdirce دنیا'da قنوان da ve بنیان da ve صنوان da izhār etmek gerekdir. [3^b] (1) من يشاء da ve من ولايتهم da idgām itmek gerek. (2) Bu dediğimiz ma'lum oldu. (3) Muşannifin ḳavlinden

وَعِنْدُهَا لِلْكَلِّ أَظْهَرُ بِكَلِمَةٍ ... مَخَافَةَ إِشْبَاهِ الْمُضَاعَفِ أَتَقَالًا

(4) Ve geldük ol ikinci kısmın izhāra maḥşuşdur altı ḥarfdır. (5) Mecmû'si cem' oludur (6) İşbu beyitte عَفَا خَائِيهِ عَفَا (7) Bilgıl ki kaçan ki tenvinden yāḥud nûn-ı sâkinden sonra izhār ḥarflerinden bir ḥarf vāḳı' olsa cemî' ḳurrā' müttefiḳdir (8) Tenvin yāḥud nûn-ı sâkini ol ḥarfler katında izhār etmeklikte seb' tariḳinedir. (9) Ammā 'aşere tariḳince izhār ḥarflerinin ba'zısında ğunne ile ihfāgelendir. (10) من إله، وهايد، ومن عليم، ومن غل، ومن خوف، ومن حي رسول إلا عفا غفورا bunlar gibinki bunlara benzer vār ise. (11) Bu dediğimiz ma'lum oldu. (12) Şeyḫ Şāṭibi'nin ḳavlinden

وَعِنْدَ حُرُوفِ الْخُلُقِ لِلْكَلِّ أَظْهَرًا ... أَلَا هَاجَ حُكْمٌ عَمَّ خَائِيهِ عَفَا

(13) Geldük ol üçüncü kısma iklāba maḥşuşdur. [4^a] (1) زده(ز), شكرا(ش), كي(ك), ثاوي(ث), دان(د), جنا(ح), ذو(ذ), ظلال(ظ), طال(ط), قول(ق), ضاق(ض), صب(ص), في(ف), سوي(س) (2) Bir ḥarfdır bā'dır. (3) Bilgıl ki kaçan tenvinden yāḥud nûn-ı sâkinden sonra bā vāḳı' olsa hükümü nedir? (4) Hüküm oldur ki cemî' ḳurrā' müttefiḳdir. (5) Tenvinde yāḥud nûn-ı sâkini mīm ḳalb etmekliktir ve dāḥi tenvinden yāḥud nûn-ı sâkinden ḳalb olunan mīm bā katında ğunneyi ki ihfā etmekliktir. (6) İllā bu ḳadardır ki ḥālet-i telaffuzda ḳāri' tutduğunu birebir nûn'un üzerine ḳatı basmaḳ gerek (7) Misāl naḥve ḳavlihi te'ālā سميع بصير، من بعد، gibinki bunlara benzer vār ise (8) Geldük ol dördüncü kısma ihfāya maḥşuşdur. (9) On beş ḥarfdır. (10) Bilgıl ki kaçan tenvinden yāḥud nûn-ı sâkinden sonra ihfā ḥarflerinden birisi vāḳı' olsa cemî' ḳurrā' müttefiḳdir. (11)

Tenvīn yāhūd nūn-ı sākini ol Һarf Һatında Һunne ile iġfā etmeklikdir. (12) Ems_iles_i Һavluhu te'âlâ, *ومن اصلح, ومن سبيل, وانشأكم, ومن منزلون, ومنذرون, ومن جاهد, ومن ثلثي الليل, ومن كنتم*, من ثلثي الليل, ومن جاهد, ومنذرون, ومنزلون, ومن سبيل, وانشأكم, ومن اصلح, *ومن ظلم, ومن ظلي, ومن ظلم, وانفسكم, ومن قال, ومنكم* gibi bunlara benzer ne var ise. (13) Tenvīn ems_ilerinde terk ettik iҺtişārdan ötürü. [4^b] (1) Bu dediġimiz ma'lum oldu. (2) Muşannifin Һavlinden

وَقَلْبُهُمَا مِيمًا لَدَى الْبَاءِ وَأَخْفِيَا ... عَلَى غُنَّةٍ عِنْدَ الْبَوَاقِي لِيَكْمَلَا

(3) ve dāҺı bilesin ki Һunne bir āvāzdır ki Һayşūmeden gelir ya'nî genizden Һıkar. (4) ve dāҺı Һunne iki Һısma münkasimdir. (5) Һunne-i kāmile ve Һunne-i nakısa. (6) Һunne-i kāmile idġāmda isti'māl olunur. (7) Zira ki idġāmdaki Һarf cem' olur. (8) Biri mudġem ve biri mudġem fihi pes bu taġdirce Һun mudġam, mudġam fihi nūn'un ikisinin şıfatı olduġundan ötürü Һunne-i tāmme kelime getirmek gerek. (9) Ammā Һunne-i nākısa iҺfāda ve iklābda isti'māl olunur. (10) Zirā ki iҺfāda bir Һarf iҺfā olunur. (11) İklābta bir Һarf Һalb olunur. (12) Pes bu taġdirce Һun ol iҺfā olunan Һarfin yalnız şıfatı olduġundan ötürü yāhūd ol Һalb olunan Һarfin yalnız şıfatı olduġundan Һunne-i nākısa getirmek gerek. (13) Şimdiye deġin tenvīnin ve nūn-ı sākiniin Һükümünü bildirdik. (14) Şimdiden gerū bir meselenun Һükümün bildirelim. (15) Һüküm ol ki kav'aidin mulhaġdır. [5^a] (1) Bilġil ki Һaçan mīm Һarfinden sonra vāġı' olsa yāhūd vāv vāġı' olsa yāhūd bā vāġı' olsa Һurrānın bunda mezhepleri muhtelifdir. (2) Beyān idelim Һaçan ki mīm cem'nden sonra fā vāġı' olsa meşāyih-i Һurrādan menkul olunan rivāyet üçdür. Evvelki rivāyet budur ki mim cem' fā'da idgam oluna. Bu dediġimiz rivāyet zayıftır. (4) İkinci rivāyet budur ki mīm-i cem' fā Һatında Һunne ile iҺfā oluna (5) Bu ikinci rivāyet evvelki rivāyetten akvâdır. (6) Üçüncü rivāyet budur ki mīm-i cem' fā Һatında hareketsiz izhār oluna. (7) Zira ki Һarî izhār ettüġü vaġit edecek olursa Һaġa edmiş olur. (8) Fā'nın Һükümü budur. (9) Geldik vāv'a Һaçan ki mīm-i cem'den sonra vāv vāġı' olsa meşāyih-i Һurrādan menkuldür ki rivāyet ikidir. (10) Evvel rivāyet budur ki mīm-i cem' vāv Һatında Һunne ile iҺfā oluna. (11) İkinci rivāyet budur ki mīm-i cem'

vāv kıatında hareketsiz okuna. (12) Vāv'ın hükmü budur. (13) Geldik bā kaçan ki mīm-i cem'den sonra bā vākı' olsa meşâyih-i[5^b] (1) Kıurrādan menkıül olunan iki rivāyet vardır. (2) Evvelkisi ihfādır. (3) İkincisi izhārdır. (4) Lākin bu kıadardır ki izhār etmeklik bu üç kıısımda evladır. (5) ihfā etmeklikten. Mis āli kıavlulu te'ālā هم فيها gibi الصالين وما هم بمؤمنين gibi عليه ولا الصالين gibin ki bunlara benzer vār ise. **Bābu Hāi'l-Kitābe:** (6) Bilgil ki mutlak hā dōrt kıısma münkıasımdır. (7) Biri hā-i sektedir. (8) Biri zāmirdir. (9) Biri hā-i te'nīsdır. (10) Bir hā-ı tenbīhdır. (11) Ammā hā-ı sekte odur ki vaşlın vakıfta sākin ola kıārī onu hareketlendirmez (12) Eger hareket edecek olursa 'orf-i kıurrā'da kıağa etmiş ola. (13) Hā-ı sekte dediğimiz dağı Kıur'ān'da dokuzyerde gelir. (14) Birisi Baķara sūresinde و شرابك لم يتسنه (15) Altısı el-Hākka sūresinde gelir. (16) هاؤم (17) Birisi el-Kāri'a sūresinden اقرءو كتابيه، اني ملاق حساييه، لم اوت كتابيه، ولم ادري ما حساييه، هلك عني سلطانيه (18) Ammā hā-i zāmir [6^a] (1) odur ki mükenneden ibāret ola ki vaşlında hā ola (2) ve dāğı hā'nın harekesinin işbā'ına māni' olsa işbā' etse kıağa etmiş ola(3) Mis āli ميثاقه الذي gibin ki buña benzer vār ise. (4) Ammā māni' olmasa dağı işbā' olmasa kıağa etmiş ola. (5) Ammā vaķf hālinde teskin ile بآذنه ، هو عنده، gibin ki bunlara benzer var ise. (6) Ammā hā-i te'nīs ona derler ki vaşıl hālinde tā ola. (7) vaķıf hālinde hā ola. (8) Mis āli موعظة، حكمة، جنّة gibin ki bunlara benzer vār ise. (9) Ammā hā-ı tenbīh ol dur ki esmā-ı işārette ve esmā-i mübhemedede dāğıl ola. (10) Mişāli هؤلاء (12) ve dağı هذا يا ايها gibin ki bunlara benzer vār ise (12) ve dağı bilmesin ki hā-u zāmir dōrt kıısma münkıasımdır. (13) Evvelki kıısımın işbā'ında hīlāf yokdır. (14) İkinci kıısımın işbā'ında hīlāf vardır. (15) Ammā üçüncünün beyān ettik. (16) Dōrdüncüsünün 'adem-i işbā'ında hīlāf yokdır. (17) Beyān idelim bilesin kim evvel ki kıısım budur ki mā kıabl mā ba'd müteħarrrik olacak olursa إنه هو gibi (18) cemī' kıurrā' müttefikdir işbā'ında. (19) İkinci kıısım [6^b] (1) budur ki mākıabli sākin mā ba'd müteħarrrik ola. (2) Mişāli فيه هدا gibi (3) cemī' kıurrā' müttefikdir bu kıısımın 'adem-i işbā'ında. (4) İllā İbn Kes'ır işbā' eder. (5) Hāfs bir yerde İbn Kes'ır'e muvāfaķat ettü. (6) فيه مهانا da (7) Üçüncü kıısım budur ki mā kıabl mā ba'd sākin olsa منه الأمر gibi ola. (8) Dōrdüncü kıısım

budur ki mā ḳabl müteḥarrik mā ba'd sākin ola له الحكم gibi (9) cemi'ḳurrā'müttefikdir bu iki ḳısmın vaşıl ḥālinde 'adem-i işbā'ına. (10) Ammā şol hâ'lar ki aşıl kelimeden ola ما نفقه كثيرًا gibi. (11) Gerekse mā ḳabl mā ba'd müteḥarrik olsun gerekse sākin olsun onun gibi hâ'nın işbā'ı dürüst değıldir. Bābü'l-Med ve'l-Ḳasr: (12) Meddin lügat ma'nāsı vār. İştılāḥ ma'nāsı vār. (13) Lügat ref-'i şavtdır. (14) İştılāḥ ma'nāsı medd-i aşıl üzerine ziyāde etmeklikdir. (15) Ḳasr'ın daḥı lügat ma'nāsı ḥabs-i şavtdır. (16) İştılāḥ ma'nāsı medd-i aşılunun üzerine ziyāde etmekliktir (17) Medd-i aşıldan maḳsad yā'dır. [7^a] (1) Elif-i sākin ola mā ḳabli meftuḥ ola mā ba'd hemze ola yāḥud sükûn ola (2) جاء، دابه gibi. (3) Yā olmaya raḥmān elif gibi. (4) Yāḥud şeyṭān'ın elif-i gibin ki bunlara benzer ne var ise. (5) Yāḥud vāv sākin ola mā ḳabli maẓmûm ola mā ba'di hemze ola. (6) Yāḥud sükûn ola. (7) تحاجوني، سوء gibi yā olmaya. (8) أعود بالله، قالوا ربنا vāvları gibin ki bunlara benzer vār ise. (9) Yāḥud yā sākin ola mā ḳabli meksûr ola mā ba'di hemze ola (10) Yāḥud sükûn ola (11) يهدى، جي gibi yā olmaya. (12) الذي فى يومين bunlarda olan yā'lar gibi bunlara benzer ne vār ise. (13) Bunu bildikten sonra bilgıl ki Ḳur'ān'da medd-i aşıl ki gelür. (14) Eger elif miḳtārı olacaḳ olursa elif miḳtārı çekmek gerek. (15) ve eger vāv olacaḳ olursa vāv miḳtārı çekmek gerek. (16) ve eger yā olacaḳ olursa yā miḳtārı çekmek gerek. (16) Ondan artuk ziyāde etmeklik ḥaṭadır. (17) İmdi bu dediğimiz elif ki elif miḳtārı çekmek yāḥud yā miḳtārı çekmek gerek dediğimiz medd-i aşıldan sonra [7^b] (1) hemze sükûn olmaya. (2) Eger hemze sākin olacaḳ olursa onun hükmü aşağıda beyān ederüz. (3) ve daḥı bu dediğimiz vaşıl da ola. (4) Ammā vaḳıf olsa hükmü gayrıdır. (5) Aşağıda beyān ederiz zirā peyḡamber (s.a.v) medd-i aşıl bu dediğimiz miḳtārı çekedi. (6) Ziyāde itmezdi. (7) Şu ḥadīs le istidlāl ederiz ki Ümmü Seleme'ye sordular. (8) Āyetlerdeki peyḡamber'in kırā'ati nice idi? (9) dediler, eyitti ki كانت قرأته مدًا ya'ni peyḡamber (s.a.v) oḳudıḡı vaḳit medd-i aşıl bir ḥarf miḳtārınca çekedi. (10) Bu dediğimiz şol vaḳittir ki ḥarf-i meddin mā ba'd'inde hemze yāḥud sükûn vāḳı' olmaya (11) ve illā vāḳı' olacaḳ olursa medd-in ziyādesinde rivāyet gelibdir. (12) Pes ma'lûm oldu (13) Bize ki bu ḥadīs ten ḥarf-i

medd'in mā ba'd'inde hemze yāḥud sükun olmadığı vaḳit ḳārî' bir ḥarf miḳtârı çekmek gerek (14) ziyāde olsa dürüst deĝildir (15) ve dahi bir ḥadîs_ gelibdir. [8^a] (1) Resulüllāh (s.a.v) kāne yemüddü 'alā bismillāh ve 'alā'r-raḥmān ve 'alā'r-raḥîm. (2) Zeyn-i 'Arab, *Meṣābiḥ* şerḥinde bu ḥadîs_ün ma'nāsında beyān kıldıĝı Resulüllāh lafzı celâli bir elif miḳtârı çekerdi ziyāde etmezdi. (3) er-raḥmān elifin dāḥı böyle çekerdi. (4) Ammā er-raḥîm medd-i vaḳıf ḥālinde medd-i 'arızdır (5) onun ḥükmün beyān ederiz (6) ve daḥı Zeyn-i 'Arab, *Meṣābiḥ* şerḥinde naḳlettiĝim sonra āḥir arzada Resulüllāh (s.a.v) Cibrîl üzerine Ḳur'ān okuduĝu vaḳit tecvîd ile oĝudu. (7) Yani idĝāmla izḥār ile iḳlāb ile iḥfā ile medd-i muttaşıl med-i munfaşıl ile medd-i 'arız ile ve daḥı teşdîd ile tahḳîḳ ile terkîkle tefḥîm ile taḥfifle teshîl ile her ḥarf neye müstehaḳ olursa şıfatından ve maḥrecinden ve is_bātından ve ḥazfden ile okudu. (8) Oñdan sonra sahabîlere bu ḥarîḳçe okuttu. (9) Oñdan sonra emretti iḳra'û kemâ 'ullimtüm¹⁹³ dedi. (10) Resulüllāh (s.a.v.) Ḳur'ān'ı tecvîd ile [8^a] (1) okudu (2) ve dāḥı şahābilere tecvîd ile ta'lîm etti. (3) Oñdan sonra emretti “nice öĝrendiniz ise öyle okuyun.” (4) Pes ma'lum oldu (5) bize bu ḥadîs_ ile kim Ḳur'ān tecvîd ile okumaḳlıḳ vācip imiş. (6) Zira “oĝuyun” dedi (7) Eger bilirlerse oĝuyalar. Eger bilmezlerse vereler öĝreneler. (8) Zira ki Resulüllāh eyitti kim “ḥayruküm men te'alleme'l- Ḳur'ān” [خيركم من تعلم القرآن] gerekse Ḳur'ān'ın lafzı ma'nāsı ile bile olsun gerekse lafzı yalnız olsun (9) İllā bu ḳadardır ki lafzı ma'nāsı ile bile olduĝu vaḳit ḳārînin s_evābı artıḳ ola. (10) İmdi ben ta'accüb ederim şol kimsenin medden sonra hemze yāḥud sükun vāḳı' olmaya. (11) Daḥı uzun uzun çeke Ḳur'ān âvâzına uydura. (12) Daḥı faḥirlene, ide kim “ben Ḳur'ān gökçek okudun” diye (13) ve dāḥı ol ahmaḳ envā'i tecvîdden ve maḥreçten ve şıfattan ḥaber-dār olmaya. (14) Daḥı övüne ide kim “benim gibi Ḳur'ān'cı yokdur” diye (15) ve daḥı ide kim “falânın maḥrec yutuludur [8^b] (1) ve falânın iyudur” diye ḥāl bu ki eyu dediĝi aksi çıkar. (2) İmdi onun gibi s_evābdan maḥrûm olurken mürteḳib olur. (3) Zira ki

¹⁹³ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, C. 17, 231.

Allāh sübhānehu ve te'alā kelām-ı kâdîm içinde eyittiği (4) **إنا نحن نزلنا الذكر وإنا له لحافظون** (5) Ba'zı müfessirler bu âyeti tefsir ettiler (6) Şunun üzerine biz Kûr'ân'ı indirdik (7) ve dağı biz Kûr'ân'ı sağılarız. (8) Ya'ni ma'nāsı budur ki biz Kûr'ân'ı indirdik (9) ve dağı onun için kişiler yaradırız gönülleri ile Kûr'ân'ı saklayalar dilleri ile Kûr'ân'ın lafzına riāyet edeler. (10) Zira ki Resulüllah Kûr'ân'ı nice eyitdiyse ve dağı şahābelere nice ta'lîm oldu ise ehl-i tecvîd onun için kitaplar tedvîn edeler. (11) ve dağı Kûr'ân'ın lafzının tecvîdinin aḥkāmın ol kitâplarda beyân edeler. (12) Pes ma'lum oldu bize ki Kûr'ân'ın aḥkāmın ehl-i tecvîd ki zikredirler. (15) mevkufdur semâ, kıyâsa medḥal yokdur. (16) Bundan ötüri ki Şeyḥ ḳasidesinde zikr edübdür (17) ve mā li-ḳiyâsin fi'l-ḳirâ'ati medḥalün [9^a] (1) fe dûneke mā fihi'r-rızâ mütekeffelâ (2) lehüm ṭuruḳun yühdâ bihâ külli ṭarîḳin ve lâ ṭarîḳin yühşâ bihâ mütehammilâ ve hünne el-levâtî li'l-mevâtî naşabtühâ menâhibe fenşaba fî nişâbike müfzilâ. (3) Bunu bildikten sonra bilgil ki ḥarf-i med üçdür. (4) Elif sākin ola mā ḳabli meftuḥ ola yâḥud vāv sākin olâ mā ḳabli maẓmum olâ ve yâḥud yâ sākin ola mā ḳabli meksur olâ (5) ve dağı bilgil ki med vācip iden hemze'dir. (6) Yâḥud sükundur. (7) Sükun dursun hemzeye geldük. (8) Hemze dağı ikiden ḥâlî degilyâ ḥarf med ile bir kelimedede ulâşık olâ yâ olmaya. (9) Eğer ulâşık olacağı olursa 'örf-i Kurrâ'da ona medd-i muttaşıl dirler. (10) Mis_āli **أولئك** gibin ki bunlara benzer var ise. (11) Ve eğer ulâşık olmayacak olursa 'örf-i Kurrâ'da ona medd-i münfaşıl dirler. (12) Mis_āli **بنی اسرائیل** gibin ki bunlara benzer var ise. (13) Sükûna geldük dağı üçden ḥâlî değıldür. (14) ya sükun-ı [9^b] (1) aşli ola yâ sükun 'arizî ola yâḥud sükun-ı lâzım ola. (2) Sükun-i aşli oldur ki fevâtiḥ-i süverde vāḳı' olan ḥuruflardan iki hecesi üç ḥarf üzerine olâ ortası ḥarf-i med olâ sonrağı ḥarf-i sākin olâ. (3) Mîsāl lām, mîm, nûn, ḳāf, şād, kāf, sîn gibin ki bunlara benzer var ise. (4) Ammâ şol kelime ki fevâtiḥ-i süverde vāḳı' olanın hecesi üç ḥarf üzerine olâ ortancı ḥarf ḥarf-i med olmaya (5) bel ki ḥarf-i lîn ola sonrağı ḥarf sākin ola. (6) 'Ayn gibi Kûr'ân'ın bunda iki vecîhleri caizdir. (7) Medd-i tavassuṭ sükun-i 'ariz oldur ki kelimeler âḥirinde vāḳı' olan sükûn gibi (8) yâḥûd âyet

āhirinde vāqı' olan sükûn gibi. (9) İllā bu kadardır ki vaşıl hālinde müteharriktir. (10) Vakf hālinde sākindir. (11) Mis_āli تعلمون، تؤمنون، مؤمنين، مؤمنين gibin ki buña benzer vār ise. (12) Sükun-i lāzım oldu ki bir kelimedede harfeyni mütemās_ileyn ola ikisi müteharrik ola ikisinden ön bir harf med ola. (13) Evvel harfinin harekesi hazf oluna. (14) Evvelki harf-i s_āninin harf içinde idgām [10^a] (1) olmuş ola. (2) ve dāhı idgām lāzım olmuş ola. (3) Zirā ki idgām buñun gibi kelimelerde fekk-i dürüst değıldir. (4) fekk olacağ olursa (5) ve illā mühılli fesāhat ola. (6) Pes idgāmdan sonra evvel ki harfin sükūnu lāzım olmuş ola. (7) Miş_āli kavluhu te_ālā صاخة، الحاقفة، دابة gibin ki bunlara benzer vār ise. (8) Eger suāl edirlerse fevātiḥ-i sürede vāqı' olandan birisi eliftir. (9) Ṭāhā'dır, rā'dır, hā'dır (10) Niçun bunlara çekmeklik cāiz olmadı?. (11) Cevāb budur ki elif üç harf üzerinedir. (12) Sonragi harf sākindir. (13) Sükûn aşıldır. (14) Lākin ortancı harf harf-i medd değıldir. (15) Tāhā iki harfdır. (16) Ammā rā ve hā ve tā hükmündedir. (17) Pes çekmekliğe şart budur ki fevātiḥ-i süverde vāqı' olan harfin cinsi üç harf üzerine ola. (18) Ortancı harf, harf-i medd ola. (19) Sonragi harf sākın ola. (20) Pes tā'da şart bulunmadı. (21) Çekmeklik dāhi cāiz olmadı. (22) Buñdan sonra işbu üçünde bilsen sükûn aşıldan ötürü çekmeklik, ona medd-i müşabba' dirler. (23) Sükun-ı [10^b] (1) lāzımdan ötürü çekmeklik ona medd-i lāzım dirler. (2) Sükûn 'arızdan ötürü çekmeklik ona medd-i 'arız dir (3) ve dāhı bilsin ki medd-i 'arızda tafzıl vardır. (4) Beyān idelim şol kelime ki mevķūfun 'aleyhā'dır. (5) Onun āḥirinin hareket üçten hālî değıldir. (6) Yā fetha ola yā kesre ola ya zamme ola. (7) Eger hareketi fetha olacağ olursa üç vecih cāizdir. (8) Medd-i tavassuḥ kaçır sükûnla تعلمون، يعلمون، يؤمنون، gibin ki bunlara benzer vār ise (9) Eger hareket kesre olacağ olursa dört vecih cāizdir. (10) Medd-i tavassuḥ kaçır sükûnla kaçır revm ile الرحيم، الرجيم، عظيم، عليم، قدير gibin ki bunlara benzer var ise. (11) Eger hareket zamme olacağ olursa yedi vecih cāizdir. (12) Medd-i tavassuḥ kaçır sükunla medd-i tavassuḥ kaçır işmāmla kaçır revmle رحيم، عليم، قدير، نستعين، gibin ki bunlara benzer var ise. (13) Bundan sonra bilgil ki işmāmın lügat ma'nāsı ve iştilāḥ ma'nāsı vardır. (14) lügat ma'nāsı halttır. (15) Ya'ni

karıştırmaklıktır. (16) Ol dahi ikiden hâlî değildir [11^a] (1) Ya harf-i harfe karıştırmak اهدنا الصراط işmâmı gibi. (2) Yâhūd hareket karıştırmak قيل işmamı gibi. (3) İştılâh ma'nâsı budur ki kelimenin âhîri teskîn olduğundan sonra onun hareketine dudağı ile işâret etmekliktir. (4) Revmin dahi lügat ma'nâsı vardır. (5) İştılâh ma'nâsı vardır. (6) Lügat ma'nâsı taleptir. (7) İştılâh ma'nâsı budur ki ol kelime ki mevçuf 'aleyhâ'dır. (8) Ol kelimenin âhîrinin hareketin şavt-u hafîfle telaffuz etmekliktir (9) ve dâhı bilesin ki işmâmla revmin arasında üç fark vardır. (10) Evvelki fark budur ki işmâmı gözsüz kişi anlamaz gözlü kişi anlar. (11) Ammâ revm gözlü dâhı gözsüz dâhı anlar. (12) İkinci fark budur ki revmle hareketün ba'zısını getürmek gerek. (13) İşmâmda hareket getürmek câiz değildir. (14) Üçüncü fark budur ki işmâm merfûda ma'zûmda isti'mâl olunur. (15) Revm merfûda, ma'zûmda, meksurda, mecrur'da isti'mâl olunur. (16) İmdi bu üç fark zikrettik. (17) İşmâm [11^b] (1) iştilâh'ta revmin arasındadır. (2) İşmâm lügavî ile revmin arasında değildir. (3) Şimdiye degin hurûf-ı meddin hükmü beyân ettik. (4) Şimdiden geriye zâtının hükmünü bildirelim. **Bâbu'z-Zât:** (5) Bilgıl ki rā dört kısma münkaşımdır. (6) Sâkindir, meksûrdur, meftûhdur, ma'zûmdur. (7) Ammâ sâkinin hükmü budur ki kaçan ki rā sâkin olsa mā kıbl-i meksûre olsa ol kesre dâhı aşıl olsa ol kesre dâhı rā ile bir kelime olsa ol rā'dan sonra harf-i isti'mâl vâkı' olmasa cemî' kırrā' müttefikdir. (8) Ol rā-ı terkîk etmeklikte yani ince telaffuz etmekle. (9) Mişâli naḥv kıavlîhi te'ālā **أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ شِرْعَةً، فرعون، شرعاً،** gibin ki bunlara benzer var ise. (10) Mā kıabl meksur olā dedik (11) Mā kıabl meftûh olandan yâhūd ma'zûm olandan ihtirâz ettik. (12) Misâli **تَرْجِعُونَ، تَرْجِعُونَ** gibin ki bunlara benzer var ise. (13) Ol kesre dâhı aşıl ola dedik ki ihtirâz ettik. (14) Şol kesre dedik ki aşıl değil (15) belki 'arizîdir. (16) Misâli **إِرْجِعِي، إِنْ ارْتَبْتُمْ،** gibin ki bunlara benzer var ise. [12^a] (1) Ol kesre ol rā ilebir kelimedede oluşmuş ola dedik ki oluşmuş olmayandan ihtirâz ettik. (2) Misâli **رَبِّ ارْجِعُونَ** gibin ki bunlara benzer var ise. (3) Rā'nın mā ba'di'nde harf-i isti'lâ vâkı' olmaya dedik ihtirâz ettik. (4) Mā ba'dinde harf-i isti'lâ vâkı' olandan. (5) Misâli **مَرْصَادٍ، فِرْطَاسٍ،** gibin ki bunlara benzer vār ise. (6) İmdi bilesin ki kaçan bir rā sâkin olsa.

(7) Eger ol kuyut ki zikr ettik ol yerde bulunacak olursa terkîk edişin (8) ve illā bulunmayacak olursa tefhîm edisin (9) ve daħı bilesin ki ħarf-i isti'lā yedir. (10) İşbu kelimelerde cem' olubdur (11) **قَطْ خَصْ ضَغَطْ** (12) Şimdiye deġin rā-ı sâkinin ħükmünü bildirdik. (13) Şimdiden geriye rā-ı meksûr'un ħükmünü bildirelim. (14) Rā-ı meksûre'nın ħükmü budur ki vaşl hâlinde cemî' ħurrâ' müttefikdir terkîkine. (15) Yâni ince telaffuz etmeklikde. (16) Ammâ vaqıf ħâlinde ħâl üçden ħâlî deġildir. (17) Yâ mâ ħabl fetħa ola yâ zamme ola yâ olmaya, olmayan dursun (18) Eger mâ ħabl fetħa yâ ħud zamme [12^b] (1) olacaħ olursa cemî' ħurrâ' müttefikdir tefhîminde. (2) Ya'ni yoğun telaffuz etmeklikde. (3) Mâ ħabl fetħa olduġu misâli **وَالْفَجْرُ، وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ** gibin ki bunlara benzer vār ise. (4) Mâ ħabl zamme olduġu misâli **نُدْرٍ، نُذْرٍ** gibin ki bunlara benzer vār ise olmayan daħı üçden ħâlî deġildir (5) yâ mâ ħabl kesre ola yâ ħud yâ sâkin olan yâ ħud ħarf-i mümâle ola. (6) Eger bu üç kuyuddan bir kayıd rā'dan ona vâkı' olacaħ olursa cemî' ħurrâ' müttefikdir (7) terkîkine ve **مَقْتَدِرٍ، مِنْ غَيْرٍ، نَذِيرٍ، النَّارِ،** gibin ki bunlara benzer var ise. (8) Ammâ ol rā ki mazmûme ola yâ ħud meftûħ ola vaşlinda cemî' ħurrâ' müttefikdir tefhîmine. (9) İllā Nâfi'in şâkirdi Verş vaşlinda terkîk edir. (10) Şu şart ile ki mâ ħabl kesre-i lâzime ola muttaşıla ola yâ ħud yâ sâkin ola muttaşıla ola (11) ve daħı şu şart ile ki Şeyħ Şâtibî ħasidesinde birkaç rā istisnâ edirdir. (12) Ol müstesnâ olan rā'lardan olmaya. (13) İbrâhîm, İsrâîl rā'ları [13^a] (1) gibi (2) ve daħı **اسراراً فراراً، مدراراً، إرم،** rā'ları gibi (3) ve daħı setren, zikren rā'ları gibi (4) ve daħı şol rā ki kendusi ile kesrenun arasında ħarf isti'lâ vâkı' olmuş ola (5) temmet fî yevm-i çiharşenbe fî şehr-i rebî'i'l-evvel sene 1085.

Hâzâ kitâbü Risâle-i tecvîd min te'lîfi Hekimzâde Muhammed Efendi el-Bağdâdî

Bismillâhirrahmânirrahîm

[1^a] (1) Elhamdü lillâhi rabbi'l-‘âlemîn ve’s-sâlâtü ve’s-selâmü ‘alâ seyyidinâ muhammedin ve ‘alâ âlihi ve sahbihi’t-tayyibine’t-tâhirin. (2) Ammâ ba’d: bilgîl ey t̄alib-i kırâat-ı Qur’ân bu risâle tecvîd beyânındadır (3) ve bu mukaddime sekiz bâb ve bir h̄âtîme üzre mürettebdir. (4) Ammâ muḳaddime-i evvel, isti’âze ve besmele beyânındadır. (5) Ammâ isti’âze bilgîl her kaçan ki tilâvet-i Kelâm-ı Mecîd’e başlarsan (6) isti’âze okumak sünnet-i müekkededir vâcib değildir (7) ve egerçi s̄îğâ-ı emir ile müeddâ olunmuş ve s̄îğası esaḥ aḳvaliyle **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ** dir. (8) Nitekim âyet-i kerimeden müstefâd olunur. (9) **فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ** gibi (10) ve şöyle kim kârî huzurunda müstemî‘ ve dinleyen var ise ânı cehr ile okumak evlâ ve illâ ihfâ. (11) Ammâ muḳaddime-i şânî: besmele beyânındadır. (12) Bilgîl her kaçan kim kârî-i Qur’ân-ı Mecîd’e sûre-i evvelinde başlarsa ona besmele okumak lazımdır. (13) Ve eger Sûrenin mâ beyninden başlayub okursa muḥayyerdir. (14) İllâ sûre-i Tevbe ki ânın ibtidâsında daḥî başlayub okursa besmele okumak câiz değildir. (15) Zîra besmele âyet-i rahmettir. (16) Ve sûre-i Tevbe ğâzab hâlinde nâzil olmuştur. (17) Ol ecilden besmele okumak câiz değildir ve besmele sûre-i Tevbenin mâ beyninde başlarsa anda daḥî okumak lazım değildir. (18) Vallâhu â’lam. (19)

Bâb-1 Evvel:

Nûn-ı sâkine ve tenvîn beyânındadır. (20) Ve tenvîn bir nûn-ı sâkindir ki [1^b] (1) âhiri kelimeye mülhak olur. (2) ve anın telaffuzunda vücudı var ve hattında vücudı yokdur. (3) Ve vaşl mahallinde zuhûr bulur. (4) Ve vaḳf mahallinde zuhûrı yokdur. (5) Her kaçan ki bu nûn-ı sâkin ve tenvîn ḥurûf-ı hecâye bitişurler.

(6) Dört Hâlleri vardır:

(7) Hâlet-i evvel idġâmdır. (8) Her kaçan ki nûn-ı sâkin ve tenvînden sonra ḥurûf-ı **يرملون** (yermilûn) vâki’ olsa idġâm eylemek lazımdır. (9) Nihâyet **يمنو** (yemnu) ḥarfîndeki **و م ن ي** bu dört ḥarfe bitişende idġâm ile ğunne lazımdır (10) ve ğunne bir âvâzdır

ki genizden çıkar. (11) Bu dört harfle olan mişāl مَن يَشَاءُ مِيقَاتًا يَوْمِ ve illā ,صِنْوَانٌ, قِنْوَانٌ misillülerde idgām olunmaz. (12) Belki izhār olunur. (13) Zira ki nūn-ı sākine bu harfler ile bir kelimedede cem‘ oldukları ecilden muza’afa mültebis olmasun için idgamların cāiz görmemişlerdir. (14) Ve şunun mişāli عِظَامًا نَحْرَةَ ve her kaçan ki nūn-ı sākin ve tenvīn ر, ل, ya bitişurler ğunne lāzım değildir. (15) Hemān idgām-ı maḥd kāfidir. (16) Nūn-ı sākin ve tenvīn ile olan mişāl مَن لَدُنْ, مَن رَّبِّهِمْ, هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ غُفُورٌ رَّحِيمٌ gibidir. (17) Vallāhu a‘ lam.

(18) Hālet-i šānî izhārdır. (19) Her kaçan nūn-ı sākine tenvīnden sonra ḥurūf-i ḥalk ki خ, غ, ح, ع bunlar vaki‘ olursa onun sākini ve tenvīni izhar itmek gerekdir. [2^a] (1) Bu harfler ile bir kelimedede olsun gerek iki kelimedede olsun ammā tenvīn iki kelimedede olur bir kelimedede olmak ihtimali yokdur. (2) Ve her birisine bir mişāl beyân olundi مَن أَمَّنَ يَنْهَوْنَ مِّنْ هَادٍ ve يَنْهَوْنَ

(3) Hālet-i sālise ikḫlabdır. (4) Her kaçan kim bu nūn-ı sākine ve tenvīnden sonra bā-i muvaḥḥade (ب) vakı‘ olursa o nūn-ı sākine ve tenvīn mîme kalb olunur (5) Ve bilce ğunne daḥi lazımdır (6) Ve bu daḥi bir kelimedede vaki‘ olur (7) Ve iki kelimedede vaki‘ olur. (8) Mişāl, أَنبِئُهُمْ ve كَمَنْ بَاءٌ ve tenvīn ancak bir kelimedede olur. (9) Mişāli: سَمِيعٌ gibidir. (10) Vallāhü ‘ azîm.

(11) Hālet-i rabi‘, ihfadır. (12) Bir hālettir ki idgām ve izhar arasında olur. (13) Oña daḥi bilce ğunne lazımdır. (14) Her kaçan kim ḥuruf-ı yirmelon dan ve ḥuruf-ı izhardan ت, ث, ج, د, ذ, ز, س, ش, ص, ض, nūn-ı sākin ve tenvīn den sonra bunlar vaki‘ olursa ğunne ile bilce ihfa işlemek gerek. (15) Ve bunlar daḥi bir kelimedede olsun ve iki kelimedede olsun. (16) Mişālleri, مَن تَحْتَهَا, ve كَيْسٌ alā hāzā. (17) Faşl: Bilgilkî nūn-ı müşedded ve mîm-i müşedded Kur’ân-ı Mecîd’de ne yerde vaki‘ olursa ana ğunne lazımdır: إِنَّ اللَّهَ ve الْجَنَّةُ gibi. (18) Ve daḥî ثُمَّ, وَمِمَّا ve عَمَّ gibiler ne var ise. (19) Faşl: Bilgil ki mîm-i sākine (م) bā-ı muvaḥḥedeye bitişurse (ب) esaḥ akvāliyle [2^b] (1) ānı ihfā idub ğunne ile edā itmek gerek. (2) Mişāli, أَنبَأَهُمْ بِمَا ve ona manend olanlar ne ki var ise (3) ve eger kendusine göre mîm’e yetişse ona idgām ma‘al ğunne lazımdır. (4) Mişālî: مَن مِنْهُمْ ve ona manend

olanlardır (5) ve bu iki harfdan ğayrı mîm sâkin sâir ħurûf-ı hecâye yetişende izhar eylemek gerek **أَنْعَمْتَ** ve **يَمْتَشُونَ** gibiler. (6) Bir kelimedede olsun gerekse iki kelimedede olsun ve kâ il vav (و) mübâlağa izhar itmek gerek **يَمْتَهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ** gibi. (7) Vallâhu a' lem. (8)

Bâb-1 sâni

Med ve kasr beyânındadır. (9) Bilgî ki vāv ve yâ sâkineyn ki vāvın medmûn ve yânın mâ ħabli meksûr ola. (10) Elif hod dâima sâkindir (11) Ve mâ ħabli dâimâ meftûh'dur. (12) Bu üç harfe harf-ı med denilür. (13) Şöyle kim sebepleri daĥî vâkı' olursa bir yerde medleri lazım olur. (14) Ve sebab-i med daĥî iki nesnedir. (15) Biri hemze ve biri sükûn olur. (16) Eger sebab hemze olup harf-i med ile bir kelimedede vaĥı' ise ona medd-i muttaşıl ve vacib denilür. (17) **سُوءٌ, جَاءٌ, سِيءٌ** gibi. (18) Cümle-i ħurrâ' bu meddi çekmek üzerine ittifâk eylemişlerdir. (19) Hiçbiriñin ħilâfı yokdır. (20) Ve eger harf-i med bir kelimedede ve hemze bir kelimedede olsa ona medd-i munfaşıl ve câiz denilür **قَالُوا آمَنَّا** gibi. (21) Bu vechiñ meddinde ħurrâ' ihtilaf etmişlerdir. (22) Ba' zısı med ider ve ba' zısı itmez. (23) Ammâ Âşım ikisinde med ider üç elif dört elif mikdarı. (24) Eger sebab-i med sâkin ise ve sükûnı daĥî lazımken dâimâ sâkin olup hareket ħabûl itmeye. (25) Ve sâkin 'arîd olursa ki.

[3^a] (1) Faşl. **Ammâ el-iĥfa' ala şelâseti envâ'in.** (2) El-evvelu el-iĥfau'l-kebîr ve huve'l-kâfu (ق) ve'l-ħafu (ك) ħânet ğunnetuha ziyadeten (3) ve'n-nev' u'sânî el-iĥfâu'l-kâmil ve hüve **ض ظ ف** kânet ğunnetuha vesetan. (4) Ve'n-nev' uş-şâliş el-iĥfâu'saĝir ve hüve **ن د ط** kânet ğunnetuhum ħalîlen. (5) **Faşlun fi beyâni'l-ħalb:** İ'lem enne'n-nûne's-sâkinete ve'-tenvîn izâ laħetâ bâen (ب) ħulibet fi'l-lafzi mîmen (م) mişlu **مِنْ بَعْدِ حَدِيثٍ بَعْدٍ**. (6) Faşlu'n fi'l-izhar eş-şefevi: İ'lem enne'l-mîme's-sâkinete izâ laħet el-fâ (ف) ve'l-vāv (و) nuzhirü'l-izhâra şefeviyyen naĥva **عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ** ve **مَا عَشْبَهُ زَالِكٌ** (7) ve'ĥtülife fi'l-bâ ve'l-evlâ en lâ yüzhar mişlü **وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ** ve **مَا عَشْبَهُ زَالِكٌ**. (8) **Faşlun fi beyâni't-teşdîdi'l-aşlî:** İ'lem enne't-teşdîde'l-aşliyye izâ raeyte fî külli kelimetin veşetuhâ meşdüdeten bi dūni'l-elfi ve'l-lâm mişâluhu **عِزَّتِي, رَبَّنَا, أَمَّتِي, فَهَارٍ, فَهَارٍ, جَبَّارٍ, تَوَّابٍ, وَأَوَّابٍ** ve eşbehühünne. (9) **Faşlun fi beyâni't-teşdîdi'l-bedelî:** İ'lem enne't-teşdîde'l-bedeliyye izâ raeyte fî

kelimetin kânet müşeddedeten bi'l-elifi ve'l-lam mişâluhu بِاسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. (10) ve kânet kıraetuhâ الصَّالِحِينَ, الصَّادِقِينَ, الصَّائِمِينَ, الظَّالِمِينَ ve mâ eşbehühünne keşir. (11) ve ammâ teşdîdü'l-lâzım fe huve't-taz' ifu'l-lezî yekûnu'l-fi' lu'l-lâzım müte' adiyyen bihi. (12) Mişâluhu كَفَلَهَا fi keffelehâ مِيَّتَ fi meyyitin يَنْزِلَ fi yünezzilü ve emmâ yedhulu't-teşdîdü'l-lâzımu eydan fi edevâti'l-ğurufi

[3^b] (1) فَلَمَّا, ثُمَّ, كَلَّمَا, حَيٍّ, أَمَاعَدَ جَمًّا, قَمًّا, فَلَمَّا (1) Faşlun fi beyâni teşdîdi'l-idğam: Fe hiye 'ala şelaşeti evcuh. (3) Cinseyni ve müteğâribeyni ve meğraceyni. (4) Ammâ'l-cinseyni fehumâ ħerfâni min cinsin vâhidin iza lağeti'l-mîmu bi'l-mîmi ve'l-lâmu bi'l-lâmi tudğamu'l-mîmu fi'l-mîm ve'l-lam ve mâ eşbehe zâlike keğavlihi te'âlâ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ, وَ هُمْ مِنَ الْمُقْبُوحِينَ, قُلْ أَللَّهُمَّ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ, فَمَا رِبِحْتُمْ تِجَارَتُهُمْ (5) Ve amma'l-müteğâribeyni fehumâ ħerfâni meğracâhum vahidun. (6) İza lâket et-tâu bi'd-dâli ve't-tâu bi'tâi tudğemu't-tâu fi'd-dâli ve't-tâu fi't-tâi ve mâ eşbehe zâlike keğavlihi teâlâ فَذُجِبْتُمْ دَعْوَتُكُمْ, وَقَالَتْ طَائِفَةٌ (7) ve'd-dâlu kezâ tudğemu fi't-tâi keğavlihi te'âlâ ve'sâu fi'z-âli mişlu يَلْهَثُ ذَلِكَ (8) ve'zâlu fi'z-zâ ve'l-mîm mişâluhuma ve'n-nûnu fi'l-lâm (9) قُلْ رَبِّي, كَلَّا بَلْ رَانَ إِذْ ظَلَمُوا, وَيُعْذِبُ مَنْ يَشَاءُ ve'l-lâmu fi'r-râ keğavlihi (10) كَانَ لَمْ يُغْنُوا, فَإِنْ رَجَعْتَ اللَّهُ ve'l-lâmu fi'l-cîm mişâluhu (11) قَدْ سَمِعَ اللَّهُ, وَقَدْ ضَلَّ ve'd-dâlu kezâ tudğemu'l-cîmu keğavlihi (12) وَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ ve'şâu fi'ş-şîn mişâluhu حَيْثُ شِئْتُمْ ve'şâu fi'ş-şîn mişâluhu (13) وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونَ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ, وَمَا نَنْتَزِلُ وَمَا ظَلَمْنَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (14) وَالشَّيَاطِينَ كَفَرُوا

[4^a] (1) وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ, وَمَا نَنْتَزِلُ وَمَا ظَلَمْنَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (1) Ammâ 'alâmetü mâi'l-istiğhâm izâ fi külli mevdi' in māun ve mâ eşbehe (2) Ammâ 'alâmetü mâi'l-istiğhâm izâ fi külli mevdi' in māun

kalındığı için ve bunun idgâmi vacibdir müttefeğun ‘aleyh olduğu için. (7) İdgâmi mişleyñin idgâmi vacibdir müttefeğun ‘aleyh olduğu için. (8) İdgâmi mütecâniseynin idgâmi daḥî vacibdir. (9) ve idgâmi müteḳâribeynin idgâmi vacibdir. (10) ve iḳlâb daḥî vacibdir. (11) Medd-i muttaşıl vacibdir. (12) Medd-i munfaşıl bunun meddi câizdir muḥtelefün fiḥ olduğu için. (13) Medd-i lîn câizdir muḥtelefün fiḥ olduğu için. (14) ve daḥî ḳalkale eylemek vacibdir müttefeğun ‘aleyh olduğu için.

[5^b] (1) **تَنْتَه** için sıla olmaz? (2) Aslında **انْتَهَى تَنْتَهَى** idi. zamir degildir. (3) nefsi kelimedendir, kelimenin evveline **لَمْ** dâhil olmakla âḥirinden yâ düşdi **تَنْتَهَى** bākî kaldı. (4) Anınçun zamîr sıla olmadı. (5) **نِيضَهُ** için sıla olmaz? (6) Takdîren mâ ḳâbli sâkindir. (7) Niçun sâkindir? (8) Anın cezâsı olduğu için. (9) **فِيهِ مُهَانًا** niçun sıla olur? (10) Zamîri cem‘ ile zamîri müfrediñ mâ beynin farkdan ötüri. (11) Yâhüd kesreden ḳameme ḥurûc lâzım gelmesün için şıla oldu. (12) ve daḥî **ارْجِعِينَ** nin râ’sı niçun tefḥim okunur? (13) Mâ ḳablinin kesresi ‘arızî munfaşıl olduğu için tefḥîm okunur. (14) Yâ terḳîk eylesen olmaz mı? (15) Olmaz. (16) Niçun râ’nın sıfatı aşliyyesi tefḥim olmaḳdır. (17) Kesre-i ‘arızın hâli terḳîk olmaḳdır. (18) Anın şıfatı ‘asliyyesi kesre-i ‘arızdan ötüri terk lâzım gelmesün için râ tefḥîm okunur. (19) **عَوَجًا قَيْمًا** niçun sekte oldu? (20) İḥfâ eyleseñ olmaz mı? (21) Olmaz. (22) Niçun ḳayyim ‘iveciñ şıfatı zan olmasun için Hafş sekte eyledi. (23) **الم** niçun med olur, niçun ḳaşr olur? (24) Aslına nazaran med olur ḥâline nazaran ḳaşr olur. (25) Kelimeñin âḥirindeki ḥarf meksûr olsa dört vech câiz olur. (26) **Ṭül**, tevessüt, ḳaşr, ḳaşr me‘ a’r-revm. (27) Mezmûm olsa yedi vech câizdir. (28) **Ṭül**, tevessüt, ḳaşr, **ṭül** ma‘ a’l-işmâm, tevessüt ma‘ a’l-işmâm, ḳaşr ma‘ a’l-işmâm, revm ile yedi olur. (29) Meftûh olsa üç vech câizdir. (30) **Ṭül**, tevessüt, ḳaşr. (31) Ammâ revm

[6^b] (1) kelimeñiñ âḥirinde olur. (2) Revm ḳaşr ile olur. (3) **Ṭül**, tevessüt ile olmaz. (4) Niçun med sebebi zâil olur ya‘ nî sukûn. (5) **فُلٌ أَذْكَرِينَ** hemze-i şāniyesi kendi hareketi cinsinden beyne’l hemze ve’l-hâ teshil olur. (6) **لَا** niçun tefḥim okunur? (7) Ḥurûf-ı murâḳḳaḳdan ḥurûf-ı mufahḥame ḥurûc lâzım gelmesün için tefḥîm okunur.

[7^a] (1) Ve daħı idğām-ı şemsiyye ħurūfı 14 harfdır. (2) Bu beytin evāilinde olan ħarflerdir. (3) *ثم دع ذنبا رمى زد سمعة شم صدر ضيف طاب ظن له نعم* kaçān bu on dōrt ħarfden birisi elif lāmdan soñra vaķı‘ olsa idğām olur (4) ve orta yerde olan elif lām gizlenur. (5) Nitekim şems yanında yıldızlar gizlendiğı gibidir. (6) Mişali *وَالشَّمْسُ* ve daħı iźhar-ı kameriyye ħarfi 14 harfdır. (7) Ve beyti budur: *حَقَّكْ جَمَعَهُ خَوْ فِي غَاب* kaçān bu on dōrt ħarfden birisi elif lāma mülākī olursa elif lām āşikāre okunur. (8) āyın yanında yıldızlar āşikāre olduğı gibi. (9) Mişali *وَالْعَصْرُ وَالْقَمَرُ* gibi.

[7^b] (1) (2) Ya‘ ni sizin hayırlıñız şol kimsedir ki Ķur‘ān‘ı öđrene ve öđrete. (3) Pes imdī her kim ki bu mertebeye yetişmek dilese lāzımdır ki Ķur‘ānda laħn etmeyub tecvīdine ri‘āyet edib bāb bāb okuya. (4) Zīra Allah te‘alā buyurđı ki *وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا*. (5) *Fi'l-keşşāf* tertilü'l-ķur‘ān ĳırāetuhu ‘alā tertilin ve tuedetin bi tebyīni'l-ħurūf ve işbā‘i'l-ħerekāt. (6) Süilet ‘aişetu radiyellāhu ‘anhā ĳırāete rasulillāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem, lâ ke-serdiküm hāzā‘l-vārid es-sāmi’ enne be‘de hurūfihī. (7) le ‘eddehā fi kādī ħān el-Ķur‘ān fe‘l-temisū ‘arāibehu. (8) ve daħı dedi ki lā yekūnu‘l-mer‘u ‘ālimen hettā yekūne bi ‘ilmihi ‘āmilen. (9) Ķālū yenbeđi li‘l-ķavmi en yuķaddimū tervīcu‘l-ħuş ħān ve lākin yuķaddimūne‘d-durust ħān. (10) Fe inne‘l-imām izā kāne yeķrau bi şavtin ħesenin yüşđılı ‘ani‘l-ħuşū‘i ve‘t-tedebbūri ve‘t-tefekkūri fi‘l-ħülāşati (11) ve fi‘l-müntekā et-tercī‘u bi‘l-ķırāeti hel yekrah kāne yeķrahu ‘inde Ebī Ĥanifete ve Ebū Yūsūfe ve Muħammedin raħimehumullah bi‘l-elĥān (12) ve ķāle ekşeru‘l-meşāyiĥ mekrūhun la yeħillu ve lā yecibu el-istimā‘u li enne fihi teşebbūhen bi fi‘li‘l-feseķati fi‘l-ħāli fişķihim. (13) Ve li hāzā‘l-ma‘nā yekrehu hāzā‘n-nev‘u fi‘l-ezān. (14) *إِذَا كُرِّرُوا هَاتَا فَهَاتَا هَاتَا* mekāne‘l-ħāi ‘emdan bi‘l-fecri neħve en ķarae *بِاللَّحْمَدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* bi‘l-ħāi ve *الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* ev *سُبْحَانَ رَبِّ الْعَظِيمِ* bi‘z-zād ve‘z-zāl ev *اللَّهُ لَمَنْ حَمَدَهُ* bi‘l-hā ev *المغضوب* bi‘z-zāl ev *اعوذ* bi‘d-dāl ev *الصد* bi‘s-sīn ve *التَّحِيَّاتِ* bi‘l-hā in kāne yechedu ānāe‘l-leyli fi taşĥihihī ve lā yeķdiru ‘alā zālike fe şalātuhu cāizeten ve **in** terake cuhdehu şalātuhu fasideten. (15) İllā en yec‘ala fi taşĥihihī ve lā yes‘ā en yetruke cuhdehu fi mā fi bākī

‘umrihi qarree’l-ḳur’ān fi’s-sālāti bi’l-elḥān enne ğayra’l-kelimeṭi tefsüdü ve in kāne zālīke fi ḥurūfi’l-meddi ve’l-līn ve hiye yā ve’l-vāv ve’l-elif lā tefsüdü illā izā feḥeşe.

[8^a] (1) Ve maḍmūmda hem revm hem işmām daḥî cāizdir. (2) Mişāl, **وَإِنْ تَأْمَنَّا، الْحَمْدُ**. Ve hem lafız ene zāmīr munzalemdir. (3) Ḥattı gibi elif üzerine vaḳf olunur. (4) Ve eger vaḳf olacak kelimenin tenvīni vār ise nazār edilirlir. (5) Eger tenvīnin mā ḳabli meftūh olursa tenvīne onu ḳalb iderler. (6) Mişāl **وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا**. (7) Ve eger mā ḳabli maẓmūm olursa veyā meksūr olursa tenvīni hazf edub hemān tenvīnsiz kelime gibi kılurler. (8) Mişālī **فَدِيرٌ رَحِيمٌ**. Ve daḥi bilgıl ki tenvīnin mā ba‘ dinde sākin vāki‘ olsa ḍarūret için vaşılde tenvīne ḥareket veriyor olsalar kesra hareket verirler. (9) Mişālī **فُلٌ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ**. Temmet bi ‘avnillah. (10) Faşlun vaḳf-i ḥasen: Oldur ki kelām-ı hasen o ki ve müfid ola ve lākin mā ba‘ diyle ibtidā ḳılmak ḥasen olmaya. (11) Zīra ki mā ba‘ dīn mā ḳabline ta‘ alluḳı var ta‘ alluḳı hem lafzen hem ma‘nen bu sūnnettendir. (12) Peyğamber ‘aleyhi’s-selām ḳırāati ḳat‘ okurdu. (13) Fatıḥada rabbū’l-‘alemīnde er-raḥīmda vaḳf kılurdu. (14) ve bū ḥadiş ḳat‘ okumanun cevabına delildir ki fevāşılde vaḳfı hasen üzerine vaḳf kılalar. (15) Lafzen ve ma‘nen mā ba‘ dīnin mā ḳabline ta‘ alluḳı varken ve buñun gibilerin mā ba‘ di ile ibtidā ḥasen deĝil meĝer ruūs-ı āy ola ol vaḳt sūnnet olur. (16) Temmet.

[8^b] (1) **Bābu laḥn ve onun aksamıyladır ve ma‘nasıyladır:** (2) ve laḥn dimek lūĝat dimek olur. (3) Ve bir sözde daḥi dirler kim muḥātab ānın ma‘nasını bile ve ḳalan ḥalk bilmeye ve decel laḥn-i āyi ḳaṭan zīrek denemek olur. (4) Nitekim Ḳur’ān dir: **وَلَنَعْرِفَنَّهُمْ** ve peyğamber münāfıḳları laḥn-ı ḳavlınden istidlāl edebilüb buyurdu. (5) Laḥn diyu āvāze daḥi dirler. (6) Ve laḥn diyu ḳur’ānı baṭs oḳumaḳa daḥi dirler. (7) ve burda laḥn ḥīle ma‘nasına gelur ki şevābdan ‘udül kıla istifādeden ḳaḳa (8) ve laḥnun ḥaddi olur sāmi‘ ḳāriini dinleyecek ḳalbül kılmaya. (9) Bilgıl kim laḥn ikidir. (10) Budur birisine laḥn-ı celī dirler. (11) ve birisine laḥn-i ḥafī dirler. (12) Ammā laḥn-ı celī oldur ki ol lafz ṭār olub ve ma‘nā daḥi ḥalli ola ve bu ḥallı laḥn ki haddidir ve ammā ḥafīnun haddi oldur kim onun ḥalli lafzına ola ve ma‘nada ve beyānı oldur. (13) kim merfū‘dan ve mecrūrdan ve menşūbdan ve meczumdan taĝayyur kıla ve mebnī.

(5) Baḳara'da 1, A' rāf'ta 1, Hūd'da 1, Meryem'de 1, Rūm'da 1, Zuḥruf'da 1. (6) El-mer'e yedi yerdedir. (7) Âl-i 'İmrân'da 1, Yūsuf'da 2, Ḳaşaş'da 1, Teḥrīm'de 3. (8) El-la'netü iki yerdedir. (9) Âl-i 'İmrân'da 1, Nūrd'a 1. (10) Efein (افلين) yâ ile yazılır iki yerde. (11) Âl-i 'İmrân'da 1, Enbiyâda 1.

[10^a] (1) Bismillahi'r-raḥmāni'raḥīm. (2) Ḳāle resūlullah ṣallallahu 'aleyhi ve sellem: Siziñ ḥayrınız şol kimsedir ki ḳur'ānı ögrene ve ögrete وَعَلَّمَهُ خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَ (3) Pes imdi her kimse ki bu mertebeyi dilese gerekir ki ḳur'ānın tecvîdine ri'âyet ide. (4) Zîra ḥaḳ te'âlâ buyurdu ki وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (5) Faşl: her kim ki bu ḳur'ānı okumak dilese gerektir ki evvel isti'aze idende soñra oḳuya. (6) Eger sūre-i evvelî olursa hem besmele daḫi ide. (7) Lâkin berâe sūresinde evvelinde besmele olmaz. (8) Sūrenin evveli olmaz ise dilerse besmele ide dilerse itmeye câizdir. (9) Faşl: Allah kelimesinin lâmindan oñdan fetha ya ḍamme vaki' olsa taḡliḏ ideler yani yoḡun okunur. Misâl (10) لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (12) ve eger kesre vaki' olsa terḳîk ideler yani ince okunur. (13) Mişâli بِسْمِ اللَّهِ (14) Faşl: Bilgi ḥarf-i rā ba'ḍı yerde tefḥīm olur yani yoḡun okunur (15) ve ba'ḍı yerde terḳîk ideler ya'ni müteḥarrik olsa nazār oluna meftūḥ yâ maẓmūm olursa tefḥīm ideler ve eḡer meksūr olursa terḳîk ideler. (16) Mişâli بِرَجَالٍ (17) Ve eḡer sākin olsa mā ḳabline nazār oluna. (18) Eger meftūḥ yâ maẓmūm olsa tefḥīm oluna. (19) Mişâli يُرْسَلُ، يُرْجَعُونَ. (20) ve eḡer meksūr olsa terḳîk oluna. (21) Mişâli فِرْعَوْنَ (22) Ve hem bilmeñ gerek vaḳf için olan sūkūn mu'teberdir. (23) Lâkin mā ḳabliñin kesresi 'arīḏi olsa i'tibār olunmaz belki tefḥīm olunur. (24) Mişâli ارْتَضَى. (25) Ve yāḥud mā ba'ḍine ḥarf-i müsta'liye ضغظ قط vaki' olsa yine tefḥīm olunur. (26) Mişâli مِرْصَادٌ، فِرْقٌ، فِرْطَاسٌ. (27) Eger kelimenin āḫirinde rā-ı müteḥarrik olsa mā ba'ḍi sākin bulunsa ānın mā ḳabline nazār olunur. (28) Eger meftūḥ yâ maẓmūm olursa burayu vaḳf için sākin idecek tefḥīm itmek gerek. (29) Mişâli حَجْرٌ (30) Lâkin bu didiḡimiz rānın mā ḳabli yâ-i sākine olsa terḳîk olunur. (31) Mişâli خَيْرٌ.

Ya‘ ni biraz debrederek demek tāki rūşen ola. (19) **Faşl:** ħurūf-ı müsta‘ liye yedididir. (20) ص ض ط ظ خ غ ق. (21) Bu ħarfler dāima tefĥim olunur. (22) Lākin dōrt evvelkisi muṭbakadır āĥirki üçden tefĥimde ziyādedir.

(23) **Babu’l-med ve’l-maḳşūr:**

Hurufu med üçdür “vāv”dır “yā”dır elifdir. (24) Eger bu ħarflerin mā ba‘ dinde hemze bulunsa naẓar oluna. (25) Eger ħarf-i medle hemze ikisi bir kelimedede olursa medd-i muttaşsıl dirler. (26) Mişāl سَمَاء, سَوَاء. (27) Cemī‘ ḳurra med idirler. (28) Ya‘ ni ziyāde uzadırlar. (29) Ve eger ħarf-ı med bir kelimenin āĥirinde olub hemze sonuncu gelen kelimenin evvelinde olursa medd-i munfaşıl dirler. (30) Mişāl مَا أَنْزَلْنَا، فُؤَا أَنْفُسِكُمْ. (31) Ba‘ dı ḳurra vaşılta med ider ba‘ zısı itmez. (32) Lākin ħafş med idenlerdendir (33) ve eger ħarf-ı meddin mā ba‘ dinde sukūn-u lāzīmī veyahud teşdid buluna. (34) Mişālī ص نَسْتَعِينُ. (35) Cemī‘ ḳurra med iderler (36) ve eger sukūn ‘ārizi olsa. (37) Mişālī نَسْتَعِينُ gibi. (38) Ĥālet-i vaḳfda med itmek evvelidir. (39) İtmemek daĥi cāizdir. (40) Faşl: Ĥarf-ī līn vāvdir ki sākin olub mā ḳabli meftūḥ ola ve dahî yādır ki kendüsü sākin olub mā ḳabli meftūḥ ola. (41) Eger ħarf-i linin mā ba‘ di sākin ola. (42) ĥalet-i vaḳfında mişālī [11^b]خَوْفٌ (1) طَيْرٌ, سَيْرٌ, خَيْرٌ, سَيْرٌ. (2) Med, itmek ve ḳaşr itmek cāizdir. (3) Ve eger mā ba‘ dinin sūkūnu lāzīmī ola hemān med itmek gerek. (4) Mişālī, حم عسق, كهيعص. (5) **Faşl:** hā-ı zamīr ki müfred müzekker ola ḳaçan kim mā ḳabli müteĥarrik ola له, به gibi ĥareketini işba‘ itmek gerek. (6) Ya‘ ni uzatmaḳ gerek tā ki maẓmūmda vāv ḥāşıl ola ve meksūrda yā ḥāşıl ola. (7) Lākin mā ba‘ dinde sākin buluna işbā‘ 0olmaz. (8) Mişālī لَمْ يَكُنْ لَكَ مَوْلَاً، لَمْ يَكُنْ لَكَ مَوْلَاً gibi (9) Ve ḳaçan kim mā ḳabli sākin ola ekşeri ḳurrā’ ḳaşr ider. (10) Mişālī فِيهِ مَهَانَا da sûre-i Furḳan’da İbn Keşire tabi‘ olub şıla ider. (11) Lākin ħafş فِيهِ مَهَانَا. (12) Ya‘ ni ĥareketi işba‘ ider. (13) **Faşl:** bir kelimedede iki hemze cem‘ olsa ikincisi sākin olsa bu hemze evvelki hemzenin ĥareketine münāsib ĥarfe ḳalb olur. (14) Mişālī أَمِنْ، أَمِنْ، أَمِنْ. âyet.

(15) **Faşlun fī beyāni’l-vakf:**

Bilgıl ki bir kelimenin āĥirinde hā şeklinde yazılmış tā olsa vaḳf idecek evvel tāyı hāya ḳalb idub sākin ḳılurler. (16) Eger tenvīni vār ise anı daĥi ḥazf iderler. (17) Mişālī

رَحْمَةً، نِعْمَةً، قِيمَةً، وَقِيعَةً، قَارِعَةً. (18) Bu hasebden ğayrı kelimâta nazâr iderler. (19) Eger tenvîni yoĝ ise âhirini sâkin kılurler. (20) Lâkin meksûrda revm huve't-telaffuzu bîba' zi hareketi't-ṭaraf daḡi cāizdir (21) ve maẓmûmda hem revm hem işmâm hüve el-işâratu ila'd-ẓammeti bi's-şefeteyn min ğayri şavtin 'aķîbe iskâni'l-ḡarfi cāizdir. (22) Mişâl اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (23) Ve hem lafz-ı ana (Ene) ki ẓamîri mütekellimdir elif üzerine vaķf olunur ḡattı gibi ve eger tenvîn var ise nazâr iderler (24) Eger tenvînin mâ ḡabli meftûḡ olursa tenvîni elife ḡalb iderler. (25) Mişâl وَ كَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا (26) Ve eger mâ ḡabli maẓmûm yâ meksûr olsa tenvîni ḡazf idub hemân tenvînsuz kelime gibi kılurler. (27) Mişâli قَدِيْرٌ رَحِيْمٌ (27) ve daḡi bilgîl ki [12^a] (1) ḡarûret iĉun tenvîne ḡareket vermeli olunsa kesra ḡareket virurler. (2) Ḳaçan mâ beyninde sâkin vaķi' olsa vaşl idecek mişâli ḡul huvallâhu eḡad. (3) Allâhu's-şamed. (4) Temmet. (5)

روي عن ابي سعيد الخدري عن النبي عليه السلام إن في فاتحة الكتاب سبعة أسماء من أسماء الشيطان ضل و الثاني هرب و الثالث الرحيم مالك الرابع كنع الخامس كنس و السادس مصراط و السابع نقل من دخل في صلته في تلك السماء يفسد صلته الحمد قطع لله قطع رب العالمين الرحمن الرحيم قطع مالك يوم الدين وقف اياك قطع نعبد و اياك قطع نستعين وقف اهدنا الصراط المستقيم قطع صراط الذين انعمت قطع عليهم غير المغضوب عليهم و لا الضالين

(6) Nuķile min *tefsîri'l-kebîr*. (7) Ḳur'ânda vaķf etse küfür olanları bildirir. (8) Baķara sûresinde vaķf etse *بَاۤسْمِ اللّٰهِ* başlasa kâfir olur. (9) Zira Teñri gitmiş dimektir. (10) *اللّٰهُ مُؤْتُوا* vaķf etse *قَالَ لَهُمْ* dimektir. (11) Zira ki Teñri ölmüş demek olur. (12) Al-i 'İmrân'da *اللّٰهُ* vaķf etse ve *أَعْيَبَاءَ* başlasa kâfir olur. (13) Zira Teñri beḡul dimektir. (14) Mâide sûresinde *اللّٰهُ* vaķf etse *غَرَابًا* başlasa kâfir olur. (15) Zira Teñri ḡuşa benzer dimektir. (16) *اللّٰهُ* vaķf etse *ثَلَاثَةً* başlasa kâfir olur. (17) Zira üçdür dimektir. (18) *وَمَا لَنَا* vaķf etse *لَا نُؤْمِنُ* başlasa kâfir olur. (19) Zira ki Müslüman olmam dimektir. (20) Yûsuf sûresinde *اللّٰهُ* vaķf etse *أَقْتُلُوا* başlasa kâfir olur. (21) Zira Yûsufî depelemek dimektir. (22) ve Saffât sûresinde *اللّٰهُ* vaķf etse *يُؤْتُونَ* başlasa kâfir olur. (23) *وَقَالَتِ الْيَهُودُ* [12^b] (1) kâfir olur zira Allah'ın oĝlu var dimektir. (2) Tevbe sûresinde *اللّٰهُ* vaķf etse *عَزِيرٌ* başlasa kâfir olur. (3) Zira 'Uzeyr Teñrinin oĝlidir dimektir. (4) *اللّٰهُ* vaķf etse *ابْنُ الْمَسِيْحِ* başlasa kâfir olur. (5) Zira 'İsa Teñrinin oĝlidir

dimekdir. (6) İbrâhîm sûresinde وَ مَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِيٍّ وَ vaqf etse كَفَرْتُ başlasa kâfir olur. (7) Zira kâfirim dimekdir. (8) Ahzâb sûresinde وَ الذَّاكِرِينَ وَ vaqf etse كَثِيرٌ başlasa kâfir olur. (9) Zira ki Teñri çok dimekdir. (10) Ve't-Tîn sûresinde الْآلِ الْذِينَ وَ vaqf etse سَافِلِينَ başlasa kâfir olur. (11) Zira mü'min ziyan işler dimekdir. (12) Ve'l-Asr sûresinde وَ الَّذِينَ الْذِينَ وَ vaqf etse خُسْرٍ başlasa kâfir olur. (13) Zira ma' nâ tebdil olur. (14) سُورَةُ الْاٰتِ الْاٰتِ وَ vaqf etse عَنْ صَلَاتِهِمْ هُمْ غَنَى الْمُصَلِّينَ başlasa kâfir olur. (15) Zira namaz kılıcılar veyl kāmūsında giriftârdır dimekdir. (16) Vâcibdir buni bilmek bi 'avnillahi te'âlâ.

(17) Bâbu'l-meğârici'l-ğurûf ve sıfâtihâ: El-letî lâ budde li'l-kâri minhâ ve çad uhtu- life fî 'adedi meğârici'l-ğurûf fe'l-Ferrâu ve men tebi'ahu 'edühâ erbe'ate 'aşerete meğracen. (18) ve Sibeveyh ve men tebi'ahu 'addühâ sittete 'aşere ve'l-ğalîlu 'addehâ seb'ate 'aşere (19) ve huve'l-lezi 'aleyhi'l-cumhûr. (20) ve inhişâru'lmeğârici fî şelâseti emkinetin fi'l-ğalk ve'l-lisân ve's-şefe te'ummu'l-cemî'u. (21) Fe izâ erâde'l-kâri en ye'rife meğarice'l-ğurûf fe'l-yuskinhu ve yudğil 'aleyhi hemzete vaşlin. (22) şümme yuşığû fe heysu inçata' a's-şavtu fe hüve mağrecuhu. (23) Fe'l-elifu ve'l-yâu's-sâkinetü'l-meğsûr mâ çablehâ ve'l-vâvu's-sâkinetü'l-mağmûm mâ çablehâ meğracü-hünne mine'l-cevfi ve'l-hemzeti ve'l-hâ min ekşa'l-ğalki mimmâ yeli's-şadr. (24) ve'l-aynu ve'l-hâu'l-muğmeletâni min [13^a] (1) veseti'l-ğalk. (2) Ve'l-ğaynu ve'l-hâu'l-mu'cemetâni min ednâ'l-ğalk alâ evvelihî (3) ve tusemmâ hâzihi ğurûfu'l-ğalkiyye. (4) Li enne meğracuhunne mine'l-ğalki fe hâzihi erba'atu meğâricin mine'l-cevfi vâhidun mine'l-ğalki şuluşetun li tis'ati eğrufin. (5) ve şemâniyete 'aşere ğarfen meğracuhunne mine'l-lisân fe'l-ğâfu min eşeri'l-lisâni mimmâ yeli'l-ğalk ve mimmâ yuğazî mine'l-ğaneki'l-e'lâ ve hüve esfelu meğracu'l-ğâfi çalilen ve yuğâlu leha elle-heviyye li ennehuma yeğrucâni min âğiri'l-lisâni ve'l-lehâtu'l-müşriķe 'ala'l-ğalk ve çîle ekşa'l-fem ve'l-cim ve's-şin ve'l-yâ el-muğarreke min veseti'l-lisâni ve mâ yuğazîhi mine'l-ğeneki'l-e'lâ. (6) ve'ğ-dâdu min ğâffeteyi'l-lisân ve mâ yelihi mine'l-edrâs ve mine'l-yusrâ şa'bun ve ekşeru isti'mâlen. (7) Ve mine'l-yemini eş'abu ve eçallu. (8) ve çukira enne 'Umer ibne'l-ğattâb rağiyellahu 'anhu kâne yuğricuhâ mine'l-câhibeyn (9) ve'l-lâmu min evveli ğâffeti'l-lisân ve çarafuhu ve mâ yuğazîhi

mine'l-ḥeneki'l-a'lâ. (10) Temmet.

(11) Esmâu's-seb'a: ve hum ' Abdullah b. keşir el-Mekkî, Nâfi' b. Ebî Nu' aym el-Medenî ve ' Abdullah b. ' âsım eş-Şâmi ve Ebu ' Amr b. el-' Alâ el-Başrî ve ḥamza ve'l-Kisâi. (12) El-Kûfiyyûn zekera ruvâten ' anhum. (13) Er-Ruvâtu'l-meşhurûn ' an hâulâi's-seb'a erba' ate ' aşere reculen. (14) Fe ' an İbn Keşir el-Bezzî ve künbul ve ' an Nâfi' Verş ve kâlûn ve ' an İbn ' âmir İbn zekvân ve Hişâm ve ' an Ebî ' Amr ve Ebû ' Amr ve'd-Dürî ve Ebû Şu' ayb es-Sûsî ve ' an ' âsım Ebû Bekr ve ḥafş ve an ḥamza ḥellâd ve ' ani'l-Kisâi Ebû'l-ḥâriş ve Ebû ' Amr ve'd-Dürî.

[13^b] (1) ve mine'l-lesseti min semti'd-dâḥiki ve min muḥaddemi'l-eḍrâs ve'n-nûnu teḥrucu min ṭarafî'l-lisân ey re'suhu ve mâ yuḥâzihi mine'l-lesseti teḥte'l-lâmi ḳalîlen ve ḳile fevkahâ. (2) Ve'r-râu teḥrucu min zahri ra'si'l-lisân ve mâ yuḥâzihi mine'llesseti's-şeniyyeteyni el-' ulviyyeteyni hâzâ mezhebu Sibeveyh (3) ve emmâ mezhebu'l-Ferrâ ve Ḳuṭrub ve'l-Cermî enne'l-lâm ve'n-nûn ve'r-râ min re'si'l-lisân ve muḥâzihi ve't-ṭâ' ve'd-dâl ve't-tâ' min ṭarafî'l-lisân ve mimmâ yelihi ve beyne uşûli's-şenâyâ'l-' ulyâ mutteşilen ile'l-ḥanek ve yuḳâlu lehâ en-neṭ' iyye li ennehâ teḥrucu min neṭ' i'l-ğâri'l-a'lâ ilâ seḳfiḥ ve's-sâd ve'r-râ ve's-sîn meḥracuhunne min ṭarafî'l-lisân ve min eṭrâfi's-şenâyâ's-süflâ ve hiye ḥurûfu's-şagira ve yuḳâlu lehâ esliyye li ḥurûcihinne min eseleti'l-lisân ve'z-zâ ve'zel ve's-şâ' meḥracuhunne min ṭarafî'l-lisân ve ṭarafî's-şenâyâ'l-' ulyâ ve yuḳâlu li hâzihi't-tis'ati ve hiye menbetü'l-esnân ve hâzâ âḥiru meḥraci'l-lisân ve'l-fâu teḥrucu min bâtini's-şefeti's-süflâ ma' a eṭrâfi's-şenâyâ'l-' ulyâ ve'l-bâu ve'l-vâvu ve'l-mîmu min beyni's-şefeteyni'l-' ulyâ ve's-süflâ ve'l-ğunnetu mine'l-ḥayşûmi ve'l-enfi ve hüve'l-maḥrecu's-sâbi'a ' aşere ve burhânu meḥracu'l-ğunneti seddü'l-elifi ve ḳad ḳile inne'l-ğunnete şifetun mine's-şifât. (4) ve emmâ şifetü'l-ḥurûfi fe hiye ' aşeretun. (5) El-Mechûretu ve'l-hemsu ve'r-raḥâvetü ve's-şiddetü ve'l-istifâletü ve'l-isti'lâu ve'l-infitâhu ve'l-intibâku ve's-şamtü ve'z-zelḳ. (6) Fe'l-mechûretu tis'ate ' aşere ḥarfen و ي م ن و ي (7) ve sümmiyet hâzihi'l-ḥurûfu mechûreten li men' i'n-nefesi en yecriye ma' ahâ li ḳuvve-

tihā ve kuvveti'l-i' timādi ' inde hurūcihā ve mā ' adā hāzihi mehmūseten ve hiye ' aşere-
retun. [14^a] (1) ت ث ح خ س ش ص ف ق ه (2) Ve sümmyet mehmūseten li cereyāni'n-
nefesi ma' ahā ve li ḍa' fihā ve ḍa' fi'l-i' timādi ' aleyhā ' inde hurūcihā ve'r-riḥvetu sit-
tete ' aşere. (3) Ve hiye و ي غ ف ه و ي (4) Ve'ş-şedīdetü şemāni-
yetun. (5) Ve hiye ج د ط ق ك . (6) ve'l-mustefiletu işnān ve ' işrūn. (7) Ve hüve
mā ' adā'l-müste' ile ve'l-müste' iletü خ ص ض ط ظ غ ق . (8) ve'l-munfethātu ḥamsetün
ve ' işrūn. (9) Ve hiye mā ' adā'l-munṭabiḳa (10) ve'l-munṭabiḳatu erba' atun. (11) ص
ض ط ظ . (12) ve'l-müştemitetu şelāsetun ve ' işrūn (13) ve hiye mā ' adā ص ز س bi'ş-
şafīr ve ج د ط ق bi'l-ḳalkāle ve'l-vāv ve'l-yā iz infeteḥe mā ḳablehā bi'l-līn ve'r-rā
ve'l-lām bi'l-inḥirāf ve'ş-şīn bi'ş-şefeteyn ve'd-ḍād bi'l-istiṭāle (14) ve min şifāti'l-
ḥurūf mā hüve ḳaviyyūn ve mā hüve za' ifūn ve mā hüve müteveşşūn beyne'd-za' fi
ve'l-ḳuvve. (15) Fe şifātu'l-ḳuvve el-cehru ve'ş-şiddetu ve'l-intibāḳ ve'l-isti' lā' ve'l-
istiṭāle ve'l-ḳalkāle ve'şafīr ve't-tefeşşī ve'l-inḥirāf ve't-tekrīr ve şifātu'd-za' fi el-
hems ve'r-raḥāve ve'l-istifāl ve'l-infitāḥ fe yectemi' u fi'l-ḥurūfi'l-vaḥideti es-şifetāni
ve'ş-şelās ve'l-erba' ve'l-ḥams. (16) İlla ennehu lā yectemi' u şifetāni (17) Ya' nī isti' lā
ve istifāl ve lā infitāḥ ve intibāḳ ve cehr ve hems. (18) Fe yecibu ' alā ḳārii'l-ḳur'āni
en ya' rife [14^b] (1) şifāti'l-ḥurūfi ḥettā yūşile'l-ḥurūfe ve izā evşale'l-ḥarfe ḥaḳḳahu
kāne murettilen li'l-ḳur'āni'l- ' aẓīm ve ucira. (2) Fe in lem yurā' i't-tertile āşimun ve'l-
aşimu ' aşin ve'l- ' āşī mu' aḳabūn bi ' işyānih.

(3) **El-ḳurrāu's-seb'a ve esmāuhum raḍiyallāhu te'ālā ' anhum:** (4) Fe evveluhum
Nāfi' b. Abdırrahmān İbn Ebī b. Ebī Nu' aym (5) ve'ş-şānī İbn Keşīr el-Mekki ve is-
muhu ' Abdullah bin Keşīr ed-Darī (6) Ve'ş-şāliş Ebū ' Amr bin ' Alā ' Ammār bin
' Abdullah bin ḥuseyn (7) ve'r-rābi' u ' Abdullāh bin ' Ammār el-Yeḥşabī (8) ve'l-
ḥāmis ' aşım bin Ebi'n-Necūd (9) ve's-sādisüḥamza bin ḥabīb b. ' Umāra bin İsmāil
Ziyāt (10) ve's-sābi' ' Alī el-Kisāi bin ḥamza en-Naḥvī.

SONUÇ

Araştırmamızın konusu olan Risale-i Tecvîd isimli eser, Osmanlı dönemi âlimlerinden Hakîmzâde Muhammed-el-Bağdâdî tarafından Osmanlıca kaleme alınmış, yer yer Arapça ve Farsça cümleler kullanılmış tecvîd konulu telif bir eserdir.

11/17. yy Osmanlı müelliflerinden Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî; Bağdat'ın Darûs'Selâm semtinde yaşamıştır. Asıl ismi Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî'dir. Lakin Hakîmzâde olarak meşhur olmuştur. Hayatını ilim okumak ve okutmakla geçirmiş, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eserler yazmış ve kendini yetiştirmiş bir bilginidir. Hakîmzâde'nin bu denli yetişmesinde içinde bulunduğu muhîtin de etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira o dönemde Nizâmîyye medreseleri açılmış ve İslâmî ilimlerin birçok farklı sahasında âlimler eserler üretmiştir. İşte Hakîmzâde böylesine bir ortamda ilmî faaliyetlerini yürütmüştür.

Hakîmzâde, çalışmamızın konusu olan Risâle-i Tecvîd isimli eserin yanında Arapça, Farsça ve Osmanlıca eserler de yazmış bir âlimdir. Müellif, eserlerinden biri olan "el-Lüm'atü'l-Muhammediyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye" adlı eserine Şerhu'l-Kasîde isimli şerhiyle Hz. Peygamber'e şiir yazmış peygamber âşığı bir zâttır.

Bunların yanısıra müellifin tecvîd alanında geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu görmekteyiz. Nitekim müellif, tecvîd kurallarından biri olan vakıflar konusunda: 2007 yılında; "Mecellâtu Külliyyetid Dirâsetü'l İslamiyye ve'l Arabiyye" dergisinde yayımlanmış "Mebadiü Ma'rifetül vukuf" adlı manzum eseriyle Kur'ân'daki vakıf kaidelerini özlü bir şekilde açıklamıştır. Bu da bize müellifin bu sahada otorite olduğunu göstermektedir.

Risale-i tecvîd isimli eser, bu alanda yazılmış diğer eserlere göre hemen hemen tüm tecvîd konularını detaylı bilgiler vererek işlemiş tam bir tecvîd eseridir. Şöyle ki bu alanda yazılmış eserlerden Mustafa b. Ali'nin Risale-i Tecvîd ve Saçaklı Zade'nin eserleri gibi birkaç eseri incelediğimizde tecvîd konularının bir bölümünün veya yarısının işlendiğini, tamamının işlenmediğini görmekteyiz. Buradan da çalışmış olduğumuz eserin ayrıcalıklı bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed el-Bağdâdî, eserinde tecvîd konularında farklı kaynaklardan da faydalanmıştır. Tecvîd kaidelerini açıklarken önce kendi görüşünü belirtmiş; sonra da diğer kaynaklardan nakiller yaparak kendi görüşünü desteklemiştir. Göstermiş olduğu kaynakların başında da Muhammed İbnü'l Cezerî ve Secâvendî gibi bilginler gelmektedir.

Diğer taraftan Hakîmzâde, risâlesinde zengin bir literatürden de istifade etmiştir. Onun en çok başvurduğu eserlerin başında Şâtîbî tarafından kaleme alınan eş-Şâtîbiyye olarak da bilinen Hirzu'l-emânî adlı eserdir. Müellif'in yararlandığı bir diğer eser ise Zeynü'l-A'rab'ın Şerhü Mesâbîhi's-sünne adlı kaynaktır. O, özellikle kırâ'atlerin fazileti ile ilgili alıntılarda bu eseri göz önünde bulundurmuştur. Hakîmzâde sadece kırâ'at eserleri ile iktifâ etmemiş, tefsir literatürünün önde gelen eserlerini de yer yer eserinde kullanmıştır. Şüphesiz bunların başında Mutezilî âlim Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı gelmektedir. Bu da müellifin mezhebî taassub etkisinde olmadığını kanıtlar mahiyettedir. Zemahşerî'den sonra en çok başvurduğu bir diğer eser ise Fahreddîn Râzî'nin Mefâtihi'l-gayb'ıdır. Hakîmzâde söz konusu son iki eserden bilhassa kırâ'at vecihleri bağlamında yararlanmıştır. Bu yönüyle müellifin oldukça geniş bir literatür yelpazesinden faydalandığını söylemek mümkündür.

Müellif, eserini tilavet konusunda Âsım kırâ'atinin Hafs rivâyetini esas alarak işlemiş; lâkin yeri geldiğinde diğer kırâ'at imâm ve râvilerin görüşlerine de değinerek bazı konularda ihtilâflı hususları beyan etmiştir. Eserin giriş aşamasında tecvîd kitaplarında ve eserlerinde çok fazla rastlanmayacak bir şekilde Mushâf-ı Şerif'in sûre sayısını vermiş, Resûlullah'a nâzil oluş şeklini, nüzûlün kaç yıl sürdüğünü açıklamış, âyet ve sûrelerin ne şekilde düzenlendiği gibi hususları izâh etmiştir. Bu nedenle eser oldukça geniş kapsamlı bir malumat birikimine sahiptir.

Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî, eserine isti'aze ile başlamıştır. Bu bahsin içerisinde isti'azenin keyfiyetine de yer vermiştir. Konunun devamında bemselenin üzerinde durmuş; sûrenin başında bemselenin yer alıp almaması hususundaki ihtilâfın gerekçelerini de değinmiştir. Hakîmzâde sûre başlarında yer alan bemselenin muhakkak sûretle okunması gerektiğini söylemiştir. Ancak Tevbe sûresi genel olarak ihtâr/ültimeatom ile başlaması hasebiyle sûrenin başında bemselenin okunmasının engel olduğunu söylemiştir. Zira besmele içerdiği mana itibariyle rahmet ifadesi taşımaktadır. Bundan dolayı da söz konusu sûrenin başında okunması doğru değildir.

Hakîmzâde risâlesinde tenvîn ve sâkin nûn'un hallerini anlatmaya geçmeden önce Arapçada harflere dair bilgilere de yer vermiştir. Özellikle hem bazı harflerin okunması ve hem de yazılması hususlarını ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Risâlesinde tenvîn ve sâkin nûn'a dair hükümlere geniş yer vermiş ve izhâr, ihfâ, iklâb konularını işlemiştir. Gunne konusunu ise iklâb başlığı altında etüt etmiştir.

Akabinde Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî teşdîd kısımlarını ele alır ve aynı konuda idgâm üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda idgâm'ı cins idgam, mütekârib idgâm ve mahreç idgâm olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Üslûb olarak anlattığı tecvîd meselelerinde kavramları açıklamak amacıyla yer yer ayrıntılara da inmiş ve bu tutumuyla literatüre hakimiyetini de ortaya koymuştur.

Hakîmzâde Muhammed el-Bağdâdî'nin eserinde önemli bir yer tutan diğer bir konu ise yanlış okuyuşlardan sakınmaktır. Kırâ'atin hatalı olması aynı zamanda yanlış anlamlara sebebiyet verebilmesinden ötürü müellif özellikle sahih okuyuş üzerinde durmuştur. Bu minvâlde Hakîmzâde lahn'ı "Kur'ânı yanlış okumak" şeklinde tanımlamıştır.

Müellif vakıf konusunda önemli üç hususa vurgu yaparak ve bunları Kur'ân'daki orijinal örnekleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Vakfı, kırâ'atin önemli bir disiplini olduğunu ifade eden müellif vakfı "okumaya tekrar başlamak amacıyla nefes alacak bir zaman kadar sesi kesme" şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca, Kur'ân okurken hatalı vakıf nedeniyle insanı küfre götürebilecek âyetleri zikretmiş ve bu âyetlerin içerisinde hangi kelimedenden sonra vakfedilirse mananın bozulmasından dolayı, kasıtlı okunması halinde küfre götürme durumunun söz konusu olacağına dikkat çekmiştir. Kasıt halinin dışında herhangi bir sebepten dolayı hatalı durmak da küfre sokar görüşü dikkate alınacak olursa; Müellifin bu görüşü Cezeri'nin meşhur tecvîd mukaddimesinde vakıf ve ibtidâ bölümünde genel kabul görmüş ve kırâ'at hususunda hüccet sayılan: "Kur'ânda vacip olan bir durak yoktur, sebepsiz durmak da haram değildir." ölçüsüne uymamaktadır. Yukarıda zikredildiği gibi kasıtlı olması müstesnadır görüşü genel kabul görmüş görüştür.

el-Bağdâdî'nin hassasiyetle üzerinde durduğu konulardan biri de lahn, konusudur. Lahn'ı ikiye ayıran müellif lahn-ı celi konusunda yapılan yanlışların manayı bozduğunu lahn-ı hafî ise mananın bozulmadığı vurgusunu yaparak lahn-ı celi ye özellikle dikkat edilmesi vurgusunu yapmıştır. Bununla birlikte Kur'ân da geçen bazı âyetlerden misaller vererek bu âyetlerin okunuşunda ortaya çıkabilecek hatalara değinmiştir. Harflerin mahreçleri ve sıfatları hususunu ele alan müellif; öncelikle mahrecin tanımını yaparak harflerin çıkış yerlerinin nasıl olduğunu, ne şekilde çıktığını misallerle bildirmiştir. Harflerin sıfatları konusunu işlerken Cezeri'nin taklidini yapmıştır. Hakîmzâde, Risale-i Tecvîd isimli eserini önceki kırâ'at mirası üzerine mebni kılmış

ve bu mirastan olabildiğince istifade etmiştir. Müellif tecvd konularını işlerken bazı konularda İbnü'l-Cezer'yi takip etmiş; Fakat kır'at imamları hususunda İbnü'l-Cezer'nin yedi kır'at'e üç kır'at ilvesini baz almamıştır. Meşhur olan yedi kır'at imm ve rvilerinin isimlerini zikrederek risalesini hitma erdirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Murat – Onur, Zafer. “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tecvîdü’l-Kur’ân bi Lisâni’l-Arabî İsimli Risalesi: Tahkik ve Tahlili”. *Diyanet İlmî Dergi*, 57 (2021).
- Apuhan, Ayşe Elif. *Ali Rıza Sağman ve tecvit-tilavet anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=IUMhpKTQ6mS6G_0sP0TIQQ&no=CKjT4pwXV0rwd1VYM9A_1g)
- Aslan, Ömer. “Kur’ân Tilavetinde Tecvîdin Gerekliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. VII/1, 2003.
- Ateştürk, Remzi. “İsti’âze”. *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40/2016,
- Birgivi, Muhammed b. Ali. *Dürr-i Yetim*, İzmir 1301 (Mecmua içinde).
- Birişik, Abulhamit. “Kırâ’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV yayınları, 2022, 25.cilt,
- Cebeci, Lütfullah. “Mefâtihu’l-Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/348-350. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân Okuma Esasları*, 9.bs. Bursa: Emin Yy, 2011.
- Çetin. Abdurrahman, “Tecvîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çiftçi, Ali. “Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekkî b. Ebi Tâlib ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47/2019.
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/377-379. İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- Çollak, Fatih. “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Ebû Muhammed el-Vâsîfî, ‘Abdullâh b. ‘Abdilmu’min b. el-Vecîh b. ‘Abdullâh b. ‘Alî b. el-Mubârek. *el-Kenz fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*. nşr. Hâlid el-Meşhedânî, I-II, Kahire: Mektebetü’ş-Şekâfeti’d-Dîniyye, 2004.
- Ebû Muhammed Mekki, İbn Ebî Tâlib. *er-Riâye li Tecvîdi’l-kırâa ve tahkiki lafzi’t-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhâd. Ummân: Dâru Ammâr, 1996.
- Ebü’l-Hasen es-Şafâkusî, ‘Alî b. Muhammed b. Sâlim en-Nûrî. *Ğaysu’n-nef’ fi’l-kırâ’âti’s-seb’*. nşr. Aḥmed Maḥmûd ‘Abdussemin’. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2004.
- ed-Dânî, Ebû ‘Amr ‘Osmân b. Sa’îd. *et-Teyisîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*. nşr. Hâlef b. Hamûd b. Sâlim. Memleketü’l-Arabiyyatü Suûdiyye: Dâru’l-Endûlus li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2015.
- ed-Dîvânî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ebî Muhammed el-Vâsîfî. *Şerḥü Ravḍati’t-takrîr fi ihtilâfi’l-kırâ’ât beyne’l-irşâd ve’t-teysîr*. nşr. Ebû Mâzin Muhammed b. Receb el-Hûlî. Dâru’l-‘Âsime, Riyad, 2011.
- el-Buḥârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl. *el-Câmi’u’l-Musnedu’s-Şaḥîḥu’l-Muḥtaşar*. (nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır), I-IX, Beyrut: Dâru Tavḳi’n-Necât, 1422H.
- el-Haymî, Salâh Muhammed. *Fehârisü ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerîm li Mahtûtâti Dâri’l-Kütübi’z-Zâhiriyye*. Dimeşk: Mecmau’l-Luġati’l-Arabiyye, 1983.
- el-İsfâhânî, Râgıp. *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, Mısır: Mektebetü Nizâr Mustafa, ts.
- el-Kâdî, Abdü’l-Fettâh Abdü’l-Ğanî. *el-Vâfi fi Şerhi’s-Şatibiyye fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’*. Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî li’t-Tevzî’, 1996.
- el-Kîlânî, Hüsâmüddîn Selîm. *el-Beyân fi tecvîdi ahkâmi’l-Kur’ân*, Suriye: Vizâretü’l-İ’lâm, 1999.
- el-Mâlikî, Ebû Muhammed ‘Abdulvâhid b. Muhammed el-Umevî. *ed-Dürri’n-neşîr ve’l-‘azbü’n-nemîr*. nşr. Aḥmed ‘Abdullâh el-Muḳrî’. Cidde: Dâru’l-Funûn, 1990.
- el-Mer’âşî, Saçaklızâde Muhammed. *Cühdü’l-Mukill ve Şerḥü Cühdî’l-Mukill*. Konya, 1873

- el-Meşhedânî, Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl. “Mebâdiüü Ma’rifeti’il-vukûf nazmu’s-şeyh Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî eş-Şehir Hakîmzâde dirâsetun ve tahkîkun ve şerhün”, *Mecelletu Külliyyeti’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye ve’l-Arabiyye*, 34 (2007).
- el-Uşmûnî, Aḥmed b. ‘Abdu’l-Kerîm el-Mısırî. *Menâru’l-hüdâ fî beyâni’l-vakf ve’l-ibtidâ*. nşr. Şerîf Ebu’l-‘Alâ el-‘Adevî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2002.
- el-Uşmûnî, Aḥmed b. ‘Abdu’l-Kerîm el-Mısırî. *Menâru’l-hüdâ fî beyâni’l-vakf ve’l-ibtidâ*. nşr. ‘Abdu’r-Raḥîm eṭ-Ṭarhûnî. I-II, Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 2008.
- es-Seḥâvî, Ali b. Muhammed. *Cemâlü’l-kurrâ’ ve kemâlü’l-ikrâ’*. (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mekke 1408/1987.
- eş-Şehrezûrî, Ebû’l-Kâsım ‘Abdul‘azîz b. ‘Alî. *el-Misbâhu’z-zâhir fî’l-Kırâ’ati’l-aşri’l-bevâhir*. nşr. İbrâhîm b. Sa’îd ed-Devserî. Riyâd: Dâru’l-Hadâra li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2014.
- eṭ-Ṭîbî, Aḥmed b. Aḥmed. *Manzûmetu’l-müfîd fî’t-tecvîd*. nşr. Eymen Ruşdî Suveyd.
- İbn Bellebân, Muḥammed b. Bedruddîn b. ‘Abdulḥakḳ. *Buḡyetu’l-müstefîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd*. nşr. Remzî Sa’duddîn Dimeşkiyye. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2001.
- İbn Ebî Meryem, Naşr b. ‘Alî b. Ebû Meryem. *el-Mûdah fî vücûhi’l-kırâ’at ve ilelihâ*. thk. Umer Hamdan el-Kubeydî, Cidde: el-Cemâatü’l-Hayriyye, 1993.
- İbn Ḥâleveyh, Ebû ‘Abdullâh el-Ḥuseyn b. Aḥmed b. Ḥâleveyh. *İ’râbü’l-kırâ’âti’s-seb’ ve ilelihâ*, I-II, Kahire: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1992.
- İbnu’l-Cezerî, Ebû’l-Ḥayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muḥammed. *Şerḥu Ṭayyibeti’n-Neşr fî’l-Kırâat*, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2000.
- İbnu’l-Kâsih, Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. ‘Oşmân b. Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥasan. *Sirâcü’l-kârî’i’l-mubtedî ve tiżkâru’l-muḳrî’i’l-muntehî*. Mısır: Maṭba’atu Muştafâ’l-Bâbî’l-Halebî, 1954.
- İbnü’l-Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî Kırâ’ati’l-’Aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Debbâ’. Lübnân: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İdâhü'l-vakf ve'l ibtidâ.* nşr. Muhyî'd-Dîn 'Abdurrahman Ramađân, I-II, Maṭbû'âtu Dimeşk: Mecma'î'l-Luġati'l-'Arabiyye, 1971.
- İbnü's-Sellâr, 'Abdu'l-Vehhâb b. Yûsuf b. İbrâhîm eş-Şâfi'î. *Ṭabakâtü'l-kurrâi's-seb'a ve zikru menâkıbihim ve kırâ'âtihim.* nşr. Aḥmed Muhammed 'Azûz. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003.
- Kamhâvî, Muhammed Sâdık. *el-Burhân fi tecvîdi'l-Kurân.* Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1985,
- Kara, Mehmet. "İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı", *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13/2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri.* 14.bs., İstanbul: MÜİF Yayınları, 2008.
- Koyuncu, Recep. "Vakf-İbtidânın Âyetlerin Anlaşılmasındaki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 15/1, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li- Ahkâmi'l-Kur'ân.* Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1967.
- Mekkî b. Ebî Ṭâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Ṭâlib el-Ḳaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb'*, Dimeşk: Maṭbû'âtu'l-Luġati'l-'Arabiyye, 1974.
- Musa Muhammed Osman, "Kırâ'at İlminde Tenvinin Hükümleri". Çev. Bünyamin Açıkalın. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 3/1, 2016.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab.* thk. Muhammed Abdülhâlik 'Uzayme. Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.
- Mütercim Asım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercemesi.* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nuveyrî, Muḥibbüddîn. Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Ṭayyibeti'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr.* I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

- Önder, Mustafa Kemal. “Tecvîd Edebiyatında Terkîbî Sıfat Bağlamında Teşdîd ve İd-ğâm Olgusu” *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* [TARR], 5 (1/69). 2020
- Özaydın, Abdülkerim. “Kâim-Biemrillâh” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklope-disi. 24/210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özek, Ali. “el-Keşşâf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/329-330. An-kara: TDV Yayınları, 2022.
- Pakdil, Ramazan, *Ta’lîm, Tecvîd ve Kırâ’at*. 16.bs. İstanbul: Müif Yayınları, 2019.
- Pilgır, Eren. “Hırzu’l-Emânî’nin Kırâ’at Tedrisatındaki Serencamı”. *Ankara Üniver-sitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62:1 (2021).
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihi’l-gayb*. Tahran: Dârü’l-Kütübi’l-İl-miyye, ts.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir. *Muhtâru’s-sihâh*. Lübnân: Mektebetü Lübnân, 2017.
- Sibeveyhi, Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Hârûn. Kâhire: Mektebetü’l-Hancî, 1988.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. Kâhire: Mektebetü’l-Hancî, 1984.
- Sirâceddîn en-Neşşâr, Ebû Hafs ‘Omer b. Kâsim b. Muhammed b. ‘Alî Sirâceddîn. *el-Mukerrer fî mâ tevâtere min el-ğırâ’âti’s-seb’* (Ekinde: *Mûcez fî ya’âti’l-ıdâfeti bi’s-suver*). nşr. Aḥmed Maḥmûd ‘Abdu’s-Semî’. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-‘İl-miyye, 2001.
- Sirâceddîn en-Neşşâr, Ebû Hafs ‘Omer b. Kâsim b. Muhammed b. ‘Alî Sirâceddîn. *el-Mükerrer fî mâ tevâtere min el-ğırâ’âti’s-seb’* (Ekinde: *Mûcez fî Ya’âti’l-İdâfeti bi’s-Suver*). nşr. Aḥmed Maḥmûd ‘Abdu’s-Semî’. Beyrût: Dârü’l-Kutubi’l-‘İl-miyye, 2001.
- Suyuti, Celâluddîn. *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’ân*. Thk. Şuayb el-Arnâvût. 1. bs. Lübnan: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2008.
- Şen, Ziya. “İstiâze ve Besmele”. *Diyanet İlmi Dergi*, XL/1, 2004.

- Taberânî, Süleyman b. Ahmed Abü'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tahrânî, Âgâ Büzürk. *ez-Zeri'a ilâ tesânifi's-şi'a*, XXV, Beyrût: Dârü'l-Edvâ, t.y.
- Temel, Nihat. *Kırâ'at ve Tecvîd Istılahları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Tetik, İbrahim. "Tevvîd Kelimesinin Semantik Analizi". *Universal Journal of Theology*, II/III, 2017,
- Tuncel, Emrullah. "İlk Dönem Tecvîd Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 59/59, 2020.
- Zeynü'l-Arab, Ali b. Ubeydullah. *Şerhü'l-Mesâbih*. thk. Nuhâ Binti Usâme Abdullah Hayyât. Mekke: Câmîatü Ummu'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da've ve Usûli'd-Din. Yüksek Lisans Tezi.

ÖZGEÇMİŞ

EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Eğitimi, İstanbul 2023.

Yüksek Lisans: Üsküdar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, tezsiz İstanbul 2023.

Lisans: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Ön lisans: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İlahiyat Bölümü.

MESLEKİ DENEYİM

1. Diyanet İşleri Başkanlığı Tokat Merkez Kur'ân Kursu, Hafızlık Eğitimi, 1985, Tokat.
2. Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi, Aşere-Takrip, İlmi Kırâ'at Eğitimi, 2007 İstanbul.

SERTİFİKALAR, SEMPOZYUMLAR ve BİLDİRİLER

1. Hizmet içi Eğitim Belgesi, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
2. Yaratıcı Düşünme ve İnovasyon Sertifikası, İstanbul İşletme Enstitüsü, 2019.
3. İnsan Kaynakları Yönetimi Eğitimi, İstanbul İşletme Enstitüsü, 2019.
4. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Eğitimi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2020.
5. Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2022.
6. Motorlu Taşıt Sürücüleri Direksiyon Eğitimi Öğreticiliği Programı, Meb Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, 2019.

İŞ DENEYİMİ

1992 yılından beri Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Din Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Hâlihazırda İstanbul Üsküdar Müftülüğüne bağlı Bağlarbaşı Merkez Cami İmam-hatip görevine devam etmektedir.

EK1: ESERİN ORJİNALİ

می باشد و در این مده ادغام آنکه کرک بود بدو
 معلوم اولدی مصنفک قولندون **و عندها لکن**
الظهور بکلیه حقا فقه اشباه المضاعف **افضل**
 کلاک اول کثیر فسک الظهار مخصوصه التخریض
 محوسه جمع اولیده اشبه بینه الیها ج حکم حکم
 خالی غفلا بلکل که چرخ که تنوی دن یاخود نون
 ساکندن صکره الظهار حرف لرندن بر حرف واقع اولسه
 جمع قرآ متفقده تنوی یاخود نون پهلاکتی اول
 حرف نکلده الظهار آنکه لکه سح علم تقیید دسر
 اما عشر طرفه الظهار حرف لرنک بعضی غفله
 اخفا کلندر اثنی عشر قوله تیا من الیه وظایف
 ومن علم ومن قبل ومن خوف ومن غیر رسول الی
 مقیمین نماز عزرا حکیم اما عظمای مؤمنین عظام
 عقوبت خفورا بونرکبی که بولاره بکوز واریسه
 بود بدو معلوم اولدی شیخ شاطبیک قولندون
 وعند حرف لرنن للمحل الظهار الیها ج حکم حکم
 خالی غفلا **کلاک اول اوچی** فسکه اخفا بمحوسه

بزده شکوایک قتل تاویا داین جنا
 ذو ظلال طال قول ضارح صبت فی سوی
 ظ ط ق ص ص ق س

بر حرفه بآدره بلکل که چرخ تنوی دن یاخود نون
 ساکندن صکره واقع اولسه حکم ندر حکم اولده که
 جمع قرآ متفقده تنوی یاخود نون ساکندن هم قلب آنکلاک
 ودخی تنوی دن یاخود نون ساکندن قلب اولمان
 هم ب قتل غفله که اخفا آنکه لکنه ای بوقده
 در که حالت نقصان قاری طودخی بر بر نونک اوچون
 نین بهی کرک مثال خوفه تیا من بعد سح بمیدون
 که بولاره بکوز واریسه کلاک اولده در دخی
 فسکه اخفا بمحوسه ان بيش حرفه
 بلکل که چرخ تنوی دن یاخود نون ساکندن صکره اخفا
 حرف لرنن بری سی واقع اولسه جمع قرآ متفقده
 تنوی یاخود نون ساکنی اول حرف قتل غفله اخفا
 آنکه لکن اثنی عشر قوله تیا وکنتم من تلقی السبل
 ومن جاهد ومن ذرین ومنزلون ومن سبیل
 وانفاسک ومن اصبع ومن نال ومن طغی ومن
 نکل وانفسک ومن فاک ومنکم بولاره بکوز
 ذ واریسه تنوی منظر لرنن تک اند که اخفا دن اوچی

بود بدو معلوم اولدی مصنفک قولندون **وفلیهما**
میتا وخصیا علی غنیه عند البوائی بیکرا
 ودخی بیلش که غنه بر آواز در که حیثو مدله
 کلور بونی کزندن چیتر ودخی غنه ای قسم منقسمه
 غنه و کماله غنه و ناقصه غنی کماله ادغام
 استعمال اولور ذر که ادغامه که حرف جمع اولور
 بر مدغم ویری مدغم فیه بس بر تقدیر چه چون
 مدغم مدغم فیه نوک الیسکن صفت اولد فذل
 او تری غنه ناقصه کلور مک کرک اما غنه
 ناقصه اخفا ده و فلابین استعمال اولور
 ذر که اخفا ده بر حرف اخفا اولور اتلابین بر
 حرف قلب اولور بس بر تقدیر چه چون اول اخفا
 اولن حرف الیکر صفت اولد و غنله او فوری
 یاخود اول قلب اولمان حرفک بالکر صفت اولد غنله
 غنه ناقصه کلور مک کرک **شمد بیدون توشونک**
 و نون ساکنک حکم بلدر بک شمد بیدون کیر واریسه
 نوک حکم بلدر لم حکم اولده قرآ عیدک محقد

بلکل که چرخ هم جمعه صکره واقع اولسه یاخود و تو
 واقع اولسه یاخود واقع اولسه قرآنک بولده
 مذاهلری مختلفدن بیان اولم چرخ که هم جمعه
 صکره واقع اولسه مشایخ قرآ دن منقول
 اولمان روایت ادجلر اولده روایت بود که
 هم جمع ف ده انعام اولده بود کز روایت
 منعیله ایچی روایت بود که هم جمع ف قتل
 غفله اخفا اولسه بونانی روایت اول که دینار
 اقدار اوچی روایت بود که هم جمع ف قتل
 حرکت سز الظهار اولد ذر که قاری الظهار اندوکی
 وقت ادیک اولدسه خطا انحر اولور ف نک
 حکم بود کلاک واده چرخ که هم جمعه صکره
 واده واقع اولسه مشایخ قرآ دن منقولدر که
 روایت ایکنر اول روایت بود که هم جمع و او
 قتل غفله اخفا اولده ایچی روایت بود که هم جمع
 واد قتل حرکت سز اولده واده حکم بود کلاک
 ب چرخ هم جمعه صکره واقع اولسه مشایخ

قرآن منقول اولنان اکی دایت وارد اول کی
 اخفا در کنجی اظهار در کتی بوقدر در که اظهار
 انک تک بواج قسمه اولاده اخفا انک کدن
 منالی قره کتجا هم فیها کبی علیهم ولا الضالی
 کبی وما هم یؤمنین کبی بقره بقره و ارایسه
باب های کتابت
 بلکه مطلق هر درت قسمه منقسمه بری
 فارسیست در بری صبره در بری های تأثیر
 بری جاه و نبییه در **انما های سکت** اولدمکه وصله
 و قدره ساکن اوله تازی اکی حرکت لندرمیه اگر
 حرکت ادیکه اولودسه عرف قراده خط الحشر
 اوله **های سکت** ددکر دخی قرآن طوقور برده
 کلور بری بقره سوره سده و شرابله لم یستتر
 التی الحاقه سوره سده کلور ها دوم قرآنی پی
 اکی ملاقه ص بیته هم اولوت کتا بیته ولم ادر
 ما حسابیله هاک حق سطا نیکی بری القارعه برده لیه
 سوره سده و ما ادریک ماهیه **انما های صبر**

اولدمکه مکتدین عبارت اوله کبی وصله هر اوله
 و دخی هتک حرکتواک اشباعه مانع اولسه اشبع
 اتسه خطا اشعراوله منالی مینا قره الکی کبی
 نکه بقره و ارایسه اما مانع اولسه دخی
 اشباع التسه خطا اشعراوله اما و ذب حاشنه
 تسکین اوله **ایته** موغنه پازینه کبی نکه بقره
 بقره و ارایسه **انما های سکت** اکا در لکه وصله اوله
 ت اوله و ذف حاشنه هر اوله منالی موغنه
 حکیمه جینه کبی نکه بقره بقره و ارایسه **انما های**
تخسیر اولدمکه اسماء اشارت و اسماء و صبره
 داخل اوله منالی هولایه و دخی هتک بارقیقی
 نکه بقره بقره و ارایسه و دخی بلسک ها و صبر
 دورت قسمه منقسمه **ادکله** قسمک اشیا عند
 خلاف بوقدر اکی قسمک اشیا عند خلاف وارد
 اما او مجتوبک بیان انک در دیکه در اشیا
 عند خلاف بقدر بیان ایدم بلسک اولدمکه قسم
 بوقدر که ما قبل ما بعد متحرک اویچی اولودسه
 ایته هتک کبی جمع قرآن متفقد اشباعه اکی قسم

بودمکه ما قبل ساکن ما بعد متحرک اوله منالی قید
 هتک اکی جمع قرآن متفقد بوقسموک عدم اشباعه
 الا این کنیز اشباع ایدر حذف برده این کنیزه
 موافقت ایتدی قیه منانا ده اوچی قسم بودمکه
 ما قبل ما بعد ساکن اوله منله لامر کبی اوله
 در دخی قسم بودمکه ما قبل متحرک ما بعد ساکن
 اوله **ادکله** الحکم کبی جمع قرآن متفقد بوقی قسموک
 وصل حاشنه عدم اشباعه اما شول حال که اصل
 کلدن اوله مانع کنیز اکی کرکسه ما قبل ما بعد
 متحرک اولو کرکسه ساکن اولسون انک کبی
 هتک اشیا درست دکله **باب های کتابت**
مدک لفته معانی و آر اصطلاح معانی وار
 لفته رفیع موتدر اصطلاح معانی مواصل
 اوزرینه زیاده انک کدر فصرک دخی لفته
 معانی جیس موتدر اصطلاح معانی
 مداخل فوک اوزرینه زیاده انک کدر
 مداخلن مقصود یاد اکی سالی اوله

ما قبل مفتوح اوله ما بعد همزه اوله یا خود سکون
 اوله جا دایته کبی به اولیا رحمن الشکی یا خود
 سستپان تک انک کبی نکه بقره و ارایسه
 با خود و ساکن اوله ما قبل مضموم اوله ما بعد
 همزه اوله یا خود سکون اوله سوء غنا جونی کبی به
 اولیا خود بانق قالوارینا و اولوی کبی نکه بقره
 بقره و ارایسه با خود یا ساکن اوله ما قبل مسکور
 اوله ما بعد همزه اوله یا خود سکون اوله جی میدین
 کبی یا اولیا الذی یوسوس فی یومین بونور اولان
 یا کوی بونور بقره نوار ارایسه بونی بله کدن صکره
 بلکه قرآن **مدک** اصل که کلور اگراف مقداری
 اویچی اولودسه الف مقداری چکک کوکه و اکی
 و او اویچی اولودسه و او مقداری چکک کوکه
 و اکی یا اویچی اولودسه ی مقداری چکک کوکه
 اندن اوزرینه زیاده انک کت خطا در امدی
 بودمکه الف که الف مقدری چکک با خود جی
 مقداری چکک کوکه دیکر مدخلین صکره

هره سکون اولمیا اکرهزه ساکن اوچی اولور سده آنکه
کلی بیضاغده بیان ایدر و دخی بود دکو وصله
اوله اما سو قتل اولسه حکم غیر یه اشغله
بیان ایدر دز ذبراکه بیخیر صلی الله علیه وسلم مد
اصلی بود دکو بیخیر مقدار یی چکودی زیاده
آنم دخی شو حد بنه استدلال ادر زکه
آنم سکیم سو د یو ایتدی بیره بیخیر کس
قرآیت نجا ایدی و دول ایتدی کانت و آتیه
مدک یعنی بیخیر صلی الله علیه وسلم او قدی دخی
دقت مد اصلی بر حرف مقدار یی چکودی
یو دکو شول و قندره که حرف مدک ما بید
هره یا خود سکون واقع اولمیا و آتیه اوچی
اولور سه مدک زیاده سده و ابیت کلیده
بیس معلوم اولدی بزه که بوحد بندن حرف
مدک ما بید نول هره یا خود سکون اولد دخی
وقت فاری بر حرف مقدار یی چکود کز زیاده
اولسه نرسبت دکله و دخی بر حد بنه کلیده

رسول الله صلی الله علیه وسلم کان بمد علی بسم الله
وعلی الرحمن وعلی الرحیم زین عربی مطایبع نوحده
بوحد بیخیر مدک مناسبت بیان دلیدی رسول الله
لفظ جلالی برالف مقدار یی چکودی زیاده
آنم دخی الرحمن الفی دخی بویه چکودی اما
الرحیم مد و وقف طائله مد عارضه آنکه کل
بیان آنکه دز و دخی زین عربی مطایبع نوحده
نقل ایتدی مکره اخرج صد له رسول الله علیه
جیبیل او زینه قرآن او قدی دخی وقت تجوید ایدر
او قدی یون ادعایه اظهار ایدر امله یله اخطایه
مد متقبل مد متخصل ایدر مد عارضیه و دخی
نشده بدله تحقیقه ترقیقه تفحیله تحقیقه
تسهیل ایدر بر حرف نیا مستحق اولور سه
صفتدن و مخرجدن و انبیا تدن و حد فدن
ایله او قدی اندن مکره سجا بیره بو طریقی
او کتدی اندن مکره امر ایتدی قرآن کما علم
ذیدی رسول الله صلی الله علیه وسلم قرآن تجوید ایدر

او قدی دخی سجا بیره تجوید ایدر تعلیم ایدی
اندن مکره امر ایدی نجا او کونکو ایسه ایدر
او قک بیس معلوم اولدی بزه بو حدیث ایدر
کیم قرآن تجوید ایدر او حق لقی واجب ایمنی
ذیرا اوتک ددی آو بلور سه او قیا لو و اگر
بلور سه و ره لو او کونکو ذبراکه رسول الله
ایتدی کیم **خبرکم من تعلم القرآن** کورسه و آنک لفظی
معنای ایدر یله اولسون کورسه لفظی بالکوا اولون
آو بوقدره در که لفظی معنای یله اولد و دخی
وقت فارینک ثواب ایدر اوله امدی بیخیر
یاد بیره شول کسه تک مدن مکره هره یا خود
سکون واقع اولمیا دخی اوزون چکه قرآن
آو زینه او بدوده دخی خبر لنا ایدر کیم بر
قرآن کونک او قودن دیه و دخی اول اصحت
الموع تجویدن و مخرجدن و صفتدن خودار
اولمیا دخی او کته ایدر کیم بکم قرآنی یوقده
دیه و دخی ایدر کیم ذلکک مخرج شلور سد

و فلانک ایومر دیه حال بوکه ایودده کی عکس بیخیر
امدی آنک کیم ثوابدن محروم اولور کونک مر کتیب
اولور ذبراکه الله سبحانه و تعالی کلو قدیم ایچده
ایتدی **انما عجزنا الله کونک و انما الله حافظون**
بعضی منسیر بو آیت تفسیر ایدر شونک او ددینه
بز قرآن اندر دک و دخی بر قرآن صفتلر دخی
معنی بودر که بر قرآن اندر دک و دخی آنک کیم
کشیر برادر ذکوتی ایدر قرآن صفتلر دلری
ایله و آنک لفظن رعایت ایدر لو ذبراکه
رسول الله قرآن مجید ایدر سه و دخی سجا بیره
نجه تعلیم اولد یسه اهل تجوید آنک کیم
تدریج ایدر و دخی قرآنک لفظنک تجویدک
احکامن اول کتیلور ده بیان ایدر لو بیس معلوم
اولدی بزه که قرآنک احکامن اهل تجوید که
ذکر ایدر مو قو قدر سماع قیاسه مکرر
یوقدر بوندن او قودر که شیخ قدید سده
ذکر ایدر دیر و مال قیاسه و القراءه مدخل

و هو القليل من تحت الفصاحك ومن مقدم الإطراس والنوت
 يخرج من طرف اللسان ايم اشد وما يتخذ من اللثة تحت اللام
 قديا ويحلى في ذها والرائحة يخرج من ظهر رأس اللسان وما يجازيه
 بين لغة اللسان العظيمة هذا مذهب سيكويه واما مذهب
 الفراء فيقولون والمرمى من اللسان والرائحة من رأس اللسان
 ويخا ذير والطاء والذال والطاء من طرف اللسان ومن يبيت
 ويبي اصد اللسان العليا مشبها الى الحنك ويقال لها المنطقية
 لانها يخرج من طبع الفم والاعلى الا سقيفة **والنصاد والار والسيه**
 يخرج من طرف اللسان ومن طرف الفم السفلى وهي مرفوف
 الصخر وتقال لها الاسلحة يخرج من اسفله اللسان **والطاء**
والذال والراء يخرج من طرف اللسان ومن طرف الفم العليا
 وتقال لهن اللسعة الثغورية وهي مبيت الارشاني وهن
 يخرج اللسان **والفك** يخرج من باطن اللثة السفلى
 اطراف الفم العليا **والباية والواو والهم** من بين الشفتين
 العليا والسفلى **والغنة** من البلعوم والانتف وهو الخرج
 الشاح عشر وبرهان يخرج الفتحة سد اللثف وقد قيل
 ان اللثة صفة من الصفات **واما صفة الحروف**
 فهي عشرة **الجمهورية والقيس والرفاق والسنة**
والاستفال والستعلا والافتتاح والآ نطيا في
والسعت والذال كما لما لمجربون تسعة عشر حرفا **الالف**
ح **ب** **ج** **د** **هـ** **و** **ز** **ح** **ط** **ظ** **ع** **ف** **ق** **ك** **ل** **م** **ن** **ي** **و** **هـ** **ميت**
 هن الحروف مجرورة لمنح النيران يخرج منها لغوتها وقوق
 الاعناد عند خروجها راعا هجره مهموسة وهي مشرق

الراء والحاء والظا والستة والسيه والنصاد والذال
القاف والهاء وميت مهموسة طر ان القيس معها والضم
 وضعف الاعناد عليها عند خروجها **والراء** **سنة** **عشر**
 وهي **الالف والباء والحاء والواو والراء والسين**
والشيم والصاد والظا والذال والواو والفاء والهاء
والواو والياء **والسنة** ثمانية وهي **الظا والفاء والهاء**
والذال والهم والراء والظا والقاف والحاء والمنقلة
 اثنا عشر وعشرون وهو ماعدا المنقلة **والستة** **سبعة**
 وهي **الراء والنصاد والصاد والظا والذال والفاء والقاف**
والمنقلة **خسة** وعشرون وهي ماعدا المنطقية والمنقلة
 اربعة وهي **النصاد والنصاد والظا والقاف** **والمنقلة**
 ثلثة عشر وعشرون وهي ماعدا الراء والسين والنصاد والمنقلة
 والباء والهم والذال والظا والقاف والمنقلة والواو والياء
 اذا انتقم ما قبلها بالهم **والراء واللام** بالانحراف والسين
 بالانتقام والنصاد بالاستسلا والواو من صفات الحروف
 ما هو قوي وما هو ضعيف وساهو نحو سيطر بين الضعف
والغوة صفات الحروف كالبه والشد والوظا
 والاستعلاء والاستسلا والخلقة والصف والشفق
 والانحراف والتكرير **وصفات الصفح** الطرح والرفاق
 والاستفال والانتقام فيجتم في الحروف الواحد
 الصفاتان **الثلث** الابع والواو والراء لا يجتم
 صفان يهيا **سنة** **والاستفال** ولا انتقام والظا
 وهي **والسنة** **يجب على القاري ان يعرف**

ان

صفات الحروف حتى يوصف الحروف بحرفه واذا اوصف الحرف
 حقه كان مرتباً للقرآن العظيم **أخر** فان لم يرع الترتيب
 اخرج **والواو** **والسين** **والواو** **والسين** **والواو** **والسين**
القاف **السنة** **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين**
 فالواو **السين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين**
 الياك **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين**
 العلاء **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين**
 الضم **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين**
 بين حبيبه **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين** **الواو** **والسين**
 يخرج الحروف

هذا هو القاري
 في كتابه
 في شرحه
 في كتابه
 في شرحه

SÜREYMANIYE B. KUTUPHAN	
Kişi	M. Kemal D. Hakkı
Yeri	
Esri	44
Tasnif No.	397-1

سنة 1344

